

GLASILO

INŠTITUTA ZA SLOVENSKI JEZIK FRANA RAMOVŠA ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 12 • I

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

ISSN 0354-0448

Uredniški odbor

Kozma Ahačič, Metka Furlan, Janez Keber, Valerij M. Mokienko,
France Novak, Vera Smole, Alenka Šivic-Dular, Andreja Žele

Urednik

Janez Keber

Prevod izvlečkov in povzetkov v angleščino

Marjeta Hrovat, Artur d. o. o.

Prelom

Brane Vidmar

Oblikovanje

Milojka Žalik Huzjan

Naslov uredništva

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 4, 1000 Ljubljana

Slovenija

Telefon: 01 4706 160

<http://www.zrc-sazu.si/isjfr/jezikosl.htm>

E-pošta: isj@zrc-sazu.si

Cena posamezne številke: 1600 SIT

Naročila sprejema

ZALOŽBA ZRC, p. p. 306, 1001 Ljubljana

Telefon: 01 4706 464

E-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

Jezikoslovni zapiski so glasilo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in slovenska znanstvena jezikoslovna revija. Izhaja od leta 1991, od 3. letnika 1997 vsako leto, od 2001 dvakrat letno. V njih domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov objavljajo svoje izsledke ter ocene in poročila o najnovejših slovenskih in tujih jezikoslovnih delih.

Jezikoslovni zapiski so uvrščeni v mednarodnih bazah podatkov MLA International Bibliography of Books and Articles on the Modern Languages and Literatures, New York; Bibliographie linguistique/Linguistic bibliography, The Hague, The Netherlands; IBZ, K. G. Saur Verlag, Osnabrück, Deutschland; New Contents Slavistics, Staatsbibliothek zu Berlin, Deutschland.

Tiskano s podporo Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije

Tisk: Littera picta d.o.o., Ljubljana

© 2006, ZRC SAZU

JEZIKOSLOVNI ZAPISKI

Glasilo

Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša

12 • 1

2006

VSEBINA

I. RAZPRAVE IN ČLANKI

Alenka Šivic - Dular, <i>Slovensko va v kontekstu slovenskih in slovanskih osebnih zaimkov za dvojino</i>	7
Александр Дмитриевич Дуличенко, <i>Тайны тела и тайны языка у славян</i>	29
Tjaša Jakop, <i>(Nad)narečna podoba slovenske ljudske pripovedne pesmi</i>	51
Borislava Košmrlj - Levačič, <i>O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine</i>	71
Helena Grochola - Szczepanek, <i>O sytuacji językowej na polskiej wsi na przelomie 20 i 21 wieku</i>	89
Jasmina Temnik, Denis Kalamar, <i>Primerjalni glagolski frazemi med slovarjem in rabo</i>	97
Polonca Šek Mertük, <i>Trpnik v Brižinskih spomenikih</i>	115

II. GRADIVO, OCENE, POROČILA

Janez Keber, W. Breustedt, J. Getzin, J. Grätz, I. Kolsut, H. Walter, <i>Wörterbuch deutscher Phraseologismen mit englischen und slavischen Äquivalenten (Greifswald 2004)</i>	133
Vera Smole, Kosta Peev, <i>Rečnik na makedonskite govori vo jugoistočniot egejski del, tom 3, (L-Ń) (Skopje 2005)</i>	143
Peter Weiss, Johann Siegmund Valentin Popowitsch (Janez Žiga Valentin Popovič), <i>Vocabula Austriaca et Stiriaca 1-2 (Frankfurt am Main 2004)</i>	147
Andreja Žele, <i>O mestu slovenščine v evropskem povezovanju (O zborniku Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije)</i>	153
Vladimir Nartnik, <i>1. slovenska mednarodna konferenca SloFon 1 v Ljubljani</i>	159

I. RAZPRAVE IN ČLANKI

Slovensko *va* v kontekstu slovenskih in slovanskih osebnih zaimkov za dvojino

Alenka Šivic-Dular

IZVLEČEK: V članku se analizira besedica va, ki je pojavlja na štirih mestih v legendarni pesmi Sveti Tomaž umrje, od tega dvakrat v funkciji osebnega zaimka za 2. os. dv., dvakrat pa v funkciji števnikova dva. Z analizo funkcionalnih, dialektoloških in primerjalnojezikoslovnih vidikov besedice va se skuša pojasniti njen izvor, tj. ali gre za ohranjeni praslovanski arhaizem ali pa za inovativno enakozvočnico.

ABSTRACT: The word va appears in four places in the legendary poem Sveti Tomaž umrje (Holy Thomas Dies), twice as the personal pronoun for the 2nd p. d., and twice as the numeral two. The analysis of the functional, dialectological and comparative-linguistic aspects of the word va attempts to explain its origin, i.e. whether it is the preserved ancient Slavonic archaism or an innovative homonym.

Zapisane ljudske pesmi niso zanesljiv in sistematičen vir¹ za preučevanje glasoslovnih značilnosti v govorih, čeprav poznamo kraj zapisa in pogosto tudi pevca. Že prvi zapisovalci so jih poknjiževali, ko so izvorno govorniki jezik prevajali v pisanega, vendar pa stopnja normativnih posegov v govorno besedo ni razvidna in navadno ni podrobneje pojasnjena. To je lahko še posebej problematično v primerih, ko zunaj pesmi ali lokalnega govora oblike (besede) nimajo ustreznice ali vzporednic. Kljub temu pa iz ljudskih pesmi navajajo posamezne besede slovarji (npr. Pleteršnikov slovar), slovnične oblike pa tudi znanstvena dela (npr. morfologija Frana Ramovša). V tem smislu so kot potencialni vir zanimivi ustaljeni jezikovni vzorci (klišeji), ki zaradi svoje ritmiziranosti in tradicionalizma sporadično utegnejo ohraniti kako jezikovno prvino ali vsebino, ki sicer sega daleč v jezikovno in drugo preteklost in ki jih raziskujejo sodobne antropološke in kulturološke študije².

Tako je v pesmi *Sveti Tomaž umrje* moja pozornost pritegnila besedica *va*. Pesem je bila objavljena v reprezentativnih izdajah slovenskih ljudskih pesmi, in sicer z gornjim naslovom v *Slovenskih narodnih pesmih* (SNP I, št. 581) urednika

¹ MERHAR 1961, 146.

² Prim. tovrstna dela V.V. Ivanova in V.N. Toporova, B. Sikimić, A. Lome, M. Mencej, K. Škrubej itd.

Karla Štreklja in z naslovom *Smrt svetega Tomaža v Slovenskih ljudskih pesmih* (SLP II) urednikov Zmage Kumer, Milka Matičetova in Valensa Voduška³. Obe objavi sta vzeti iz rokopisne zbirke Oroslava Cafa (oznaka: CO III, 57–58)⁴, ki je pesem zapisal po pripovedovanju ljudske pevke Marinke Bobnice⁵. Pesem se uvršča med pripovedne, po ugotovitvah Zmaga Šmitka pa pesmi o svetem Tomažu vsebujejo tudi zelo stare motive, ki se prek posameznih sestavin navezujejo celo na antično izročilo (ŠMITEK 1998, 139–156).

Pesem *Sveti Tomaž umrje* obsega 45 vrstic; razdeljene so v 4 kitice z naslednjim številom vrstic 13 – 13 – 10 – 9 (SNP I) oziroma v dvovrstične kitice (SLP II)⁶. Objavljeni pesmi se med seboj razlikujeta po nebistvenih podrobnostih, npr. po grafičnem podajanju posameznih samoglasnikov ali pa po redkih redaktorskih posegih v izvorni Cafov zapis. Pesem je mogoče razdeliti v dva dela, tako da prvi del sestavlja 21 vrstic pripovednega besedila (opisovanja), drugi del pa 24 vrstic dvogovora med svetim Tomažem in tremi pari sogovornikov (ogovorjencev) oziroma tremi »dvojinskimi« osebki⁷: *volka dva*, *vranova dva* in *golobca dva*. Dvojinske oblike

³ V drugi izdaji (tj. *Slovenske ljudske pesmi II*, Pripovedne pesmi, Ljubljana, Slovenska matica 1981, str. 395–396, št. 119/3) sta z istim krovnim naslovom pod številčkama 119/1 in 119/2 natisnjeni še dve pesmi s podobnim motivom: prvo je pred letom 1824 v okolici Vidma ob Ščavnici zapisal neznanec (zapisana v rokopisni Pesmarici iz Slovenskih goric XI, 1.5), druga pesem, ki izvira iz Lovrenca na Dravskem polju, pa obsega samo nekaj verzov, ki jih je februarja 1939 Francetu Maroltu zapela 86-letna Micika Hiršman, po domače Črvica, z dodanim notnim zapisom.

⁴ Cafovo zapuščino (=CO) sestavljajo tri knjižice iz leta 1844 in knjižica iz leta 1855, hrani pa jo Narodna in univerzitetna knjižnica (Ljubljana) pod signaturo Ms. 482; pesmi so bile zapisane januarja in februarja 1845 (SLP I, XXVII).

⁵ O Marinki Bobnici se ne ve veliko, prav tako tudi ne o drugih pevkah in pevcih zlasti starejše dobe, zato bi bila osvetlitev njihovih biografij zelo dobrodošla (SLP I, XX–XXI). Iz kazala pevcev in pevk v *Slovenskih ljudskih pesmih* izvemo, da je bila Bobnica 70-letna ženska iz Morja pri Framu (SLP II, 611) oziroma »stara Morkinja« (SLP IV, 773) in da je leta 1844 Cafu zapela na ducate pesmi, ob katerih »nepričakovano zaslutimo pevsko repertoarno in oblikovno bogastvo pred zatonom 18. stoletja (ker se pevci ponavadi nauče peti v mladosti)«. Samo v SLP I–IV je natisnjenih 20 njenih pripovednih pesmi. – Naselje Morje je razloženo naselje med Zgornjo Polskavo in Framom ob (magistralni) cesti Celje – Maribor, njegovo gručasto jedro obdajajo zaselki, razkropljeni po krajnih vesinah Pohorja in po valovitem obrobju Dravskega polja. (KLS IV, 236–237). – V imenski obliki *Bobnica* se najverjetneje skriva ženska oblika (feminativ) k priimku ali hišnemu imenu **Boben*. Podatkov o tem hišnem imenu v Morju nimam, med slovenskimi priimki z osnovo *Bobn-* pa najdemo tudi na Štajerskem naslednje: *Bobnar* (areal: Kamnik, Kranj, Krško, Litija, Celje, Ljubljana-okolica, Novo mesto, Maribor), *Bobnarič* (areal: Ptuj), *Bobner* (areal: Celje, Novo mesto, Maribor), *Bobnič* (areal: Krško, Laško, Celje, Brežice), *Bobnjar* (areal: Ptuj, Litija) (ZSSP 1974, 44).

⁶ Izhajajoč iz natisa v SLP II, št. 119, je pesem je dvakrat objavil tudi Vlado Nartnik, vendar pa pod nepričakovanim naslovom *Zveličani svetnik* (NARTNIK 1989, 194; NARTNIK 1998/99, 79) in z bistvenimi jezikovnimi posegi v samo besedilo. V tem članku izhajam iz natisa v SNP I.

⁷ V ljudskih pesmih v dvogovorih prevladujejo »edninski« osebki (tj. izraženi z glagolskimi oblikami v ednini) in »množinski« osebki (tj. izraženi z glagolskimi oblikami v

pri samostalnikih in pridevniki (moškega) spola najdemo tako v pripovednem kot tudi v dvogovornem delu pesmi (prim. *siva volka*, *vrana*, *golobca*), samostalnike pa pogosto spremlja števniki *dva* kot invertirani ujemalni prilastek (prim. *siva volka dva*, *vrana dva*, *golobca dva* namesto slogovno nezaznamovanega *dva siva volka*, *dva vrana*, *dva golobca*). Dvojinske oblike za 3. os. vsebujejo povedki v pripovednem delu pesmi (prim. *prišla sta*, *dobila sta*, *nesla sta*), glagolske oblike za 2. os. dv. uporablja sveti Tomaž v svojih ogovorih (prim. *počajta* in *čajta*; *hočeta*, *dobita*; *bota dobila*; *prišla sta*; *bi rada* itd.), tiste za 1. os. dv. pa ogovorjenca v svojih odgovorih (npr. *bî rada*, *hočeva* in *čeva*).

Nenavadna besedica *va* se pojavlja samo štirikrat, in sicer izključno v dvogovorih in samo v tej pesmi. Še več, pojavlja se samo v vrsticah, ki jih izgovarja sveti Tomaž, tako v ogovorih kot tudi svojih odgovorih ogovorjencema: dvakrat v prvi in dvakrat v drugi vrstici štirih funkcionalno in vsebinsko tesneje povezanih dvostišij (z naslednjim številom zlogov: 7–9; 8–9; 8–9; 8–9; krepko natisnjene številke označujejo vrstice, ki vsebujejo besedico *va*):

1.1 »*Hola, hola, volka dva*,

Kaj bi pak rada va od mene?« (SNP I, št. 581, vrstica 6)

1.2 *Počajta, čajta, volka va*, (SNP I, št. 581, vrstica 9)

da bode solnce zahajalo,

2.1 *Holaj, holaj vranova va*, (SNP I, št. 581, vrstica 18)

Kaj hočeta od mene imět'?

2.2 *Počajta le, vranova dva*,

/.../

/.../

Te dobita va moje meso (SNP I, št. 581, vrstica 25).

množini), medtem ko so »dvojinski« osebki (tj. izraženi z glagolskimi oblikami v dvojini) redkejši, še redkejša pa so mesta, ko si v isti pesmi sledita ogovor in odgovor z glagolskimi oblikami v 2. in 1. osebi dvojine. Ogovorjenca – in hkrati tudi odgovarjalca – nastopata kot nedeljiva celota (BELIĆ 1932, 7), v kateri je »eno(tno)st prevladala nad dvojnostjo«, saj ne gre »toliko za dve stvari kot za dvojnost ene same« (JAKOP 2004, 22). Raba števnik *dva* v zvezi z ogovorjencema to dvojnost še poudarja in hkrati predstavlja stilem, ki je v ljudski pesmi zelo razširjen. Ta stilem se pojavlja tudi v rezijanski pesmi *Godec pred peklom* (SLP I, št. 48/18–28) – ki motivno prav tako spada med najstarejše –, v kateri sveti Sintilavdič ogovarja »dvojinska« osebka (tj. mater in očeta; dva brata) z glagolskimi oblikami za 2. os. dv. (prim. *Bratra dwa, ko sta foláwala?* (48/21–Osojane; SLP I, str. 274); *Kobej ste dělala vedwa bratíca, / ke plešata ta pö paklë?* (48/24–Bila; SLP I, str. 278)), onadva pa mu odgovarjata z glagolskimi oblikami za 1. os. dv. (prim. *Sawá se směala judín / nu fáme in fámawala, njen dánčawa ta po paklë* (48/21–Osojane; SLP I, str. 274); *Sawá venášala fáme judín!* (48/24–Bila; SLP I, str. 278)). Vendar pa se v pesmi besedica *va* ne pojavlja.

Besedico *va* zaman iščemo po slovenskih slovarjih, omenjena ni v opombah K. Štreklja k tej pesmi (SNP I), prav tako ne v slovarčku manj razumljivih besed (SLP II) ali v F. Ramovševi morfologiji slovenskega jezika. Kot prežitek praslovanskega osebnega zaimka za 2. os. dv. **va* 'vidva' jo je v zapisu *vá* in brez dokazovanja prvi razložil Vlado Nartnik (NARTNIK 1988, 376; NARTNIK 1998/99, 78d.), za njim pa je razlago kot jezikovno dejstvo prevzela T. Jakop in ji celo pripisala daljnosežen vpliv na oblikovanje sistema dvojinjskih osebnih zaimkov v slovenščini (JAKOP 2004, 168).

Zdi se logično, da se v vrsticah z velelnikoma *počajta*, *čajta* in medmetoma *hola*, *holaj* samostalnik, ki izkazuje obliko im. dv., uporabljajo v pomenu zvalnika. Tudi besedica *va* se pojavlja v vrsticah z velelnikoma (*počajta*, *čajta*) in medmetoma (*hola*, *holaj*), pogojnikom (*bi rada*) in oblikovnim sedanjikom (*dobita*), in sicer v povezavi s samostalnikom ali pa brez nje.

1. V strukturno in leksikalno primerljivo ubesedenih vrsticah, ki vsebujejo velelnik ali medmet, besedica *va* alternira s števnikom *dva*: */h/ola*, *hola*, *volka dva* – */h/olaj*, *holaj vranova va*⁸ (ogovor svetega Tomaža) in */p/očajta*, *čajta*, *volka va* – */p/očajta le*, *vranova dva* (odgovor svetega Tomaža); pri tretjem paru »dvojinjskih« osebkov pa nastopa izključno števnik *dva*: */p/očajta le*, *golobca dva* (odgovor svetega Tomaža). Torej, v dveh vrsticah je uporabljen nedvomni stilem, razvidni invertirani ujemalni prilastek *dva*⁹, v drugih dveh vrsticah pa besedica *va*, katere pomen (in funkcijo) lahko opredeljujemo samo posredno. Zaradi položaja v vrstici ne moremo misliti na kako »mašilo«, mogoče pa je prav tako izhajati iz besednih zvez s števnikom *dva* (tj. *vranova va* in *volka va* < **vranova dva* in **volka dva*) ob predpostavki, da je besedica *va* ostanek obrušenega števnik *dva*¹⁰. Same obrusitve ni lahko pojasniti, saj bi se pomensko razpoznavna beseda *dva* »prevajala« v pomensko nerazvidni *va*. Druga možnost interpretacije je domnevanje pristavka (apozicije) **vidva* (tj. **volka vidva*, **vranova vidva*), ki je sicer v pesmih lahko tudi invertiran **vidva volka*, prim. */k/obej ste dělala vedwa bratića*, */ke plešata ta pö paklě?«/ »/s/awá venášala fáme judin!* (48/24–Bila; SLP I, str. 278), kjer je samostalnik *bratića* (dodatni) pristavek k osebnemu zaimku *vidva*.
2. Dvakrat pa se besedica *va* pojavlja na mestih, kjer je ni mogoče razumeti drugače kot v pomenu osebnega zaimka *vidva*, saj ne stoji ob samostalniku, ampak kot pristavek poudarja 2. os. dv., izraženo z glagolom: */k/aj bi pak rada*

⁸ Golobčka kot tretji »dvojinjski« osebek pa sveti Tomaž ogovori kar neposredno s ponovitvijo vprašanja: »Kaj četa od mene, golobca imět? / »Kaj četa od mene, golobca imět?«.

⁹ Števnik *dva* se tudi v pripovednem besedilu pesmi pojavlja takole: *Prišla sta k njemu volka dva / Prišla siva volka dva; Prišla sta k njemu vrana dva / Prišla sta k njemu vrana dva; K njemu sta prišla golobca dva / K njemu sta prišla golobca dva* namesto nezaznamovanega **dva volka* itd.

¹⁰ Glasovni niz se lahko zelo radikalno obrusi, npr. pomožnik prihodnjega časa za 1. os. dv. *va* < *bova* < *bodeva* (< psl. **bǫde-vě*) je v prekmurski pesmi tako celo zapisan (prim. */t/am va se midva rajtala*; SNP II, št. 1151), vzrok obrusitve pa ni vselej enoumno razložljiv.

va od mene? oziroma */t/e dobita va moje meso*¹¹ (torej v smislu: **kaj bi pak rada vidva od mene* oziroma **te dobita vidva moje meso*). Tudi glagol v 2. os. dv. v rezijanski pesmi se v ogovoru dodatno poudarja s pristavkom, osebnim zaimkom *wedwa* 'vidva' (prim. */k/obej ste dělala wedwa bratića*; 48/24–Bila; SLP I, str. 278), v nadaljevanju pa je s še enim pristavkom (*bratića*) pomenško okrepljen še »dvojinski« osebek. Da gre za neobvezni pristavek, se vidi iz enako ubesedenih verzov, kjer besedica *va* preprosto manjka (prim. */k/aj hočeta od mene imět* in */k/aj četa od mene, golobca, imět; /t/e bota dobila moje meso*).

Poleg navedenih osebnih zaimkov za 1. in 2. os. dv. se v pesmi *Sveti Tomaž umrje* pojavljajo še naslednji: Od treh mest z razvidnim pomenom im. dv. za 1. os. 'midva' je osebni zaimek dvakrat pomnožen, tj. izražen z izvorno množinskim zaimkom *mî / mi* (prim. */m/î bî rada tvoje meso, / tvoje meso no tvoje kosti; /m/i čeva uže od tebe imět / /t/vojo dušo, tvoje teló*), in enkrat sklopljen, tj. izražen s sklopom *mîdva* (prim. */m/îdva uže hočeva od tebe imět / /t/voje oči, tvoje meso*)¹². V vrsticah z razvidno glagolsko obliko za 2. os. dv., izraženo s sedanjikom ali prihodnjikom, pa se dvakrat pojavlja besedica *va* (gl. zgoraj), ustreznega osebnega zaimka za 2. os. dv. pa ne najdemo, tj. nobenega izmed vzporednih 1. os. dv., ki se pojavljajo v jeziku M. Bobnice: *vi, vidva, vija*.

Glede na povedano, je besedico *va* smiselno in nujno raziskati v kontekstu slovenskih in slovanskih narečnih dvojinskih oblik osebnih zaimkov. Psl. dvojinska osebna zaimka **vě* (1. os.) in **va* (2. os.) spadata skupaj s tistimi za ednino (**jazъ* in **ty*) in množino (**my* in **vy*) v indoevropsko jezikovno dediščino. Osebni zaimek za 1. os. dv. se je razvil iz debla/korena **ue*¹³ (prim. got. *wit* < indoevrop. **ue-d*), ki se ponekod pojavlja s podaljšanim samoglasnikom kot **uē-* (prim. psl. **vě* 'midva', avest. *vā*, vedsko *vām* 'midva' < **vā-am* < indoevrop. **uē-*; SZEMERÉNYI 1970, 201; ARUMAA III, 169-171)¹⁴. Oblika psl. im./tož. dv. za 2. os. **va* 'vidva' izhaja iz indoevrop. **uō* in je prvotno omejena na funkcijo tož. dv. (ARUMAA III, 169-171) ter vzporedna s psl. obliko tož. dv. za 1. os. *na* < ie. **nō*. Tudi stranskosklonski osnovi **na-*, **va-* v dv. (prim. *naju, nama* in *vaju, vama*) in mn. (prim. *nasъ, namъ, nami* in *vasъ, vamъ, vami*) se navezujeta na indoevrop. debla **nos*, **uos* oziroma **nō-* in

¹¹ V zvezi z golobčkoma pa na funkcionalno istem mestu zgolj glagol v 2. os. dv.: *Kaj hočeta od mene imět?*; *Kaj četa od mene, golobca imět?* in s formalnim prihodnjikom izraženi *Te bota dobîla moje meso*.

¹² Drugod v pesmih M. Bobnice se pojavlja še oblika osebnega zaimka *mîja* 'midva': *Postavima si mîja straže tri* (SNP I, št. 149); *Kar sma mîja vkupě dana / Ti moj mož, jaz tvoja žena* (SNP I, št. 337).

¹³ Etimološko naj bi šlo za homonim k indoevrop. zaimku za im. mn. za 2. os. **u-e/os* 'vi', in sicer je na stranskosklonsko deblo edninskega osebnega zaimka za 2. os. **tu-* (prim. **tū / *tu* 'ti', npr. psl. **ty*) dodana imenska končnica *-es/-os* za im. mn. Podobno naj bi bil iz stranskosklonskega debla edninskega osebnega zaimka za 1. os. **(e)m-* (prim. psl. rod./tož. ed. **me-ne, me* < **mē-m*) z isto končnico *-es/-os* izpeljan tudi indoevrop. zaimek za 1. os. mn. **m-e/os*. (SZEMERÉNYI 1970, 121)

¹⁴ »Dvojinsko« deblo **ue-* z dodano zaimensko končnico *-i* se včasih prevede v im. mn. **ue-i* (prim. sti. *vayám*, got. *weis* 'mi').

* $\underline{u}\bar{o}$ -¹⁵ (s podaljšanim samoglasnikom kot posledico izpada soglasnika v zaimenskem deblu **nos-*, **uos-* pred sklonskimi končnicami na soglasnik) in sklanjata z imenskimi končnicami (SAVČENKO 1974, 243–244).

Gornji sistem praslovanskih dvojinskih oblik za 1. in 2. os. dv. se je večinoma ohranil do zgodovinske dobe, vendar pa se že v stari cerkveni slovanščini pojavljajo inovacije, kot je vdor množinskih oblik v dvojino. V tem smislu se zdi najbolj ranljiv tož. dv., saj sta stari obliki tož. dv. *na* in *va* nadomestila prvotna tož. mn. *ny* in *vy*, prav tako pa je tudi prvotni im. mn. *vy* izpodrinil starejši im. dv. *va* (DIELS 1963 I, 213–214; DIELS 1963 II, 63; BABIČ 2003, 116 in 120). Zaradi tega sta zaimenski obliki *na* in *va* že v starocerkvenoslovanskih spomenikih razmeroma redki; zaimenska oblika za 2. os. *va* je v Savini knjigi in Supraseljskem kodeksu zabeležena v štirih funkcijah, in sicer: im. dv., tož. dv., daj. dv. in tož. mn.:

- a. **Im. dv.:** *radouita va se* χαίρετε (Mt. 28, 9 Sav) poleg/in brez osebnega zaimka: *radouita se* (Zogr. Mar As.Ostr Nik) (SJS 1966, 162).
- b. **Tož. dv.:** *mного molix se bogou za va* 'υπερ 'υμων' (Supr. 297,10; SJS 1966, 162); *sъtvorju va lovьca člověkomъ* (vost. dat. sup. 150, 156) (MIKLOŠIČ 55, geslo *va*).
- c. **Daj. dv.** (tj. »in valore dat. du. pro *вama*«) kot narečna raba: *to ieže va rekъ akы otьcbъ* (Supr. 203,28); *čto va bystъ vьsěxъ člověkъ* (Supr. 212,20; SJS 1966, 162)¹⁶.
- d. **Tož. mn.** v pomenu »pro *васъ*«: *azъ izbraxъ vy otъ mira sego radi nenaviditъ va mirъ* (J 15,19 Sav), ki mu ustreza oblika *vasъ* v drugih spomenikih (prim. Zogr. Mar. Ostr. do Nik.; SJS 1966, 162).

Za staro ruščino navaja Sreznevskij samo dva primera oblike im. dv. *va* v pomenu »vy dvoe; vos; σφω«: *Se vьšedъšema vama vъ gradъ sъręščetъ va člkbъ vъ skoudělnicě vodou nose* (Jur. ev. p. 1119 g.); *Pavьlъ styi aplъ . stymi hvalami va prědivjasja prěsvětъlo věrbnymъ kažetъ stouju vaju doblestъ* (Min. Put. XI v. 77), več pa primerov s stranskosklonskima oblikama *vaju* in *vama* (SREZNEVSKIJ I, 223; geslo *va*)¹⁷.

¹⁵ Deblo **nes*, **nos* kot nenaglasnica se je ohranilo v tož./rod./daj. za 1. os. mn. (npr. sanskrtsko *naḥ*) in z ničto stopnjo debla **ns* (npr. gotski tož. mn. *uns*, sanskrtsko *asma* < **ns-me* itd.) (SAVČENKO 1974, 243–244). »Dvojinsko« deblo **nō* (psl. *na*, staroind. *nā*, grško *νω*) je vzvratno tvorjeno na podlagi množinske oblike **nōs*, izhajajoč iz razmerja pri končniškem naboru pri o-d.: –ōs (mn.) : –ō (dv.) (SZEMERÉNYI 1970, 200). – Vzporeden razvoj kaže deblo **ues* /**uos* za 2. os. mn. (prim. sti. *vaḥ*), v ničti prevojni stopnji **us-me* (SNOJ 1997, 716).

¹⁶ V srednjebolgarskih in staroruskih besedilih se tudi v množini obliki *ny* in *vy* uporabljata kot daj. mn. namesto '*namъ*' in '*vamъ*' (STANISLAV II, 80).

¹⁷ Slovar' russkogo jazyka XI–XVII vv. (zv. 2, Moskva 1975, 9, geslo: *va*) podaja samo stranskosklonske dvojinske oblike, medtem ko Historyčny slovník belaruskaj movy (1983/2, 283) oblike *va* nima.

Sistem dvojniskih osebnih zaimkov v slovanskih jezikih med jezikovno dediščino in inovacijo

Dvojina kot kategorija je postopoma izginila iz slovničnih sistemov večine slovanskih knjižnih jezikov, kljub temu pa prežitke dvojniskih oblik poznamo iz zgodovinskih virov slovanskih jezikov. Kot samostojna slovnična kategorija se je dvojina ohranila na dveh slovanskih arealih (tj. na južnoslovanskem severozahodu in na slovanskem zahodu) in v treh slovanskih knjižnih jezikih (tj. slovenščini, gornji lužiški srbščini, dolnji lužiški srbščini) oziroma tudi v delu govorov (tj. poljskih). Še pred izginotjem dvojine so se začele pojavljati tudi nove zaimenske oblike, npr. im. dv. za 1. os. *va* (poleg prvotnega **vě*), ki se je razvil pod pritiskom jezikovnega sistema, tj. pod vplivom po spolu razporejenih končnic *-ě* in *-a* (im. dv.) v imenski in zaimenski sklanjatvi in števniku **dьva*, **dьvě* in ujemanjem s homonimno glagolsko končnico **-vě* v 1. os. dv. S pojavom inovativne zaimenske oblike *va* v 1. os. dv. so se na stežaj odprla vrata k razlikovanju spola pri osebnih zaimkih v dvojini (v slovenščini pa še v mn.), kar je bilo dotlej značilno samo za osebne zaimke za 3. os. ed., dv., mn., ki so izvorno povezani s kazalnimi zaimki. Razlika med inovativnim zaimkom *va* in psl. **va* je torej v tem, da se uporabljata za različni slovnični osebi (tj. prva za 1. os. dv., druga pa za 2. os. dv.).

Stara češčina: V stari češčini okrog leta 1300 je bil sistem dvojniskih oblik pri osebnih zaimkih še precej ohranjen, vendar pa se v im. dv. za 1. os. poleg podevanega osebnega zaimka *vě* pod vplivom končnice im. dv. moških zaimenskih in imenskih oblik (npr. *dva*, *dobra*) že pojavlja tudi nova zaimenska oblika *va*, iz enakega razloga pa tudi (nova) glagolska končnica za 1. os. dv. *vedeva*, *prosiva* (namesto prvotno ene same končnice *-vě*: *vedevě*, *proshivě*)¹⁸. Tudi obliki osebnega zaimka *vě* in *va* se v prvi fazi ne uporabljata glede na slovnični spol, prim. *va umřeva hladem* (tj. Adam in Eva); *pod'va va napřed* (VÁŽNÝ II/1, 121). V Jungmannovem slovarju je zaimenska oblika *wa* predstavljena z dvema pomenoma, in sicer kot »nom. et acc. dual. masc.« s pomenom »my dwa, nos duo« (prim. */ž/et' toho žádný nezwie, nežli sama wa gediné* St. skl. 5, 7; */s/libwaž oba wieru sobie 'slibme my dwa'* 1b.8.) in kot »terminatio dualis primae personae« (JUNGMANN V, 6; geslo *wa*), zaimenska oblika *wě* pa kot »nom. dual.« za ženski in moški spol (tj. 'my dvě, nos duae' in 'my dwa, nos duo': *Wě tuto muku trpjwě za naše zlá diela, gichž swě welmi mnoho sdiela* (praví lotr s Kristem ukřižovaný k druhému lotru) (JUNGMANN V, 41). – Nasprotno pa, psl. oblika osebnega zaimka im. dv. za 2. os. **va* se v stari češčini sploh ni ohranila, ampak jo je že pred tem nadomestila množinska oblika *wy*¹⁹, prav tako tudi ne psl. obliki tož. dv. za 1. in 2. os. **na* in **va*, ki sta ju izpodrinila tož. mn. za 1. in 2. os. *ny* in *vy* (in celo izvorni rod. mn. *nás* in *vás*) ali pa obliki rod. dv. *najú*,

¹⁸ Glagolski končnici *-va* in *-vě* (1. os. dv.) se v stari češčini uporabljata ne glede na spol (VÁŽNÝ II/2, 29), razlikujeta se samo po pogostnosti, tj. pogostejša je glagolska končnica *-vě* (HVC 1977, 218).

¹⁹ Prim. tudi J. Jungmanna kvalifikacijo: »Dualis hujus pronominis obsoletus est« (JUNGMANN V, 218, geslo: *wy*).

vajú (TRÁVNÍČEK 1935, 354). Za stabilnejše pa so se izkazale oblike dvojniskih stranskih sklonov *najú*, *naiú*, *nají* in *vajú*, *vaiú*, *vají*; *náma* in *váma*.²⁰

Gornje- in dolnjelužiškosrbski jezik: V obeh lužiškosrbskih jezikih se inovativni obliki osebnega zaimka²¹ pojavljata v 1. in 2. os., in sicer: im. dv. *mój* 'midva' in *wój* 'vidva' (gornjelužiško-, narečno dolnjelužiškosrbsko), *mej* in *wej* (dolnjelužiško-, narečno gornjelužiškosrbsko), medtem ko so se v stranskih sklonih ohranile prvotne oblike tipa **naju*, **vaju* in **nama*, **vama* poleg *nama(j)*, *vama(j)* (tj. podaljšane s končajem *-j*). Čeprav mnenja o podrobnostih v razvoju zaimenskih oblik *mój* (*moj*) in *mej* 'midva' niso enotna, se oblike tradicionalno povezujejo z im. mn. *my*: tako je že Arnošt Muka menil, naj bi se množinski zaimek *my* pod vplivom im. dv. pridevnikov (prim. *dobr-ej*) razvil najprej v *mej* (dolnjelužiškosrbsko), nato pa pod vplivom svojilnih zaimkov še naprej do oblike *mój* (gornjelužiškosrbsko) (HEWS XIII, 942–944; geslo: *mój*; HEWS XXI, 1640; geslo: *wój*); temu popolnoma vzporeden je razvoj zaimka im. dv. za 2. os. dv. *wej* (dolnjelužiškosrbsko) in *wój* (gornjelužiškosrbsko).

Poljščina: Sodobna knjižna poljščina dvojine kot slovnične kategorije ne pozna, so pa oblike dvojniskih osebnih zaimkov znane iz pismenstva, npr. stranski skloni osebnih zaimkov *naju* in *waju*; *nama* in *wama* (do 17. stol.), im. dv. osebnega zaimka za 1. os. *wa*: *wszystko*, *co wa przysięgła* (do 15. stol.), *osiel z wołem: wa nie umiewa oracyj* (16. stol.). Zaimenska oblika *wa* se razlaga – podobno kot v stari češčini – kot nova tvorjenka namesto pričakovane oblike **wie* < psl. **vě*: tudi v poljščini naj bi njegov razvoj spodbudila prav (tako nova glagolska končnica za 1. os. dv. *-wa*, na katere nastanek je že pred tem vplival im. dv. moškega spola samostalnikov in števnikov *dwa*, *oba* (GHJP 1965, 322, 366; PWGHJP 1970, 130).

1. Pomorjanski govori: V delu pomorjanskih govorov (npr. v slovinskih, v gólcwoczyškem, cecenowskem) je dvojina kot slovnična kategorija še živa in – z izjemo rod./mest. dv. – razmeroma ohranjena. Najpopolneje se je ohranila pri osebnih zaimkih, je pa ponekod razvoj tekkel v smeri brisanja pomenske razlike med dvojniskimi in množinskimi oblikami, še zlasti pri oblikah im. dv. za 2. os., npr. stara oblika za 2. os. mn. **vy* se je ohranila samo in predvsem kot znamenje vikanja 'Vi' (LORENTZ III, 869 in 916). V zgoraj navedenih in še v nekaterih drugih pomorjanskih govorih (npr. Wicko, Gać, Babidól) pa so se je v im. dv. razvile oblike, ki razlikujejo slovnični spol:

- (a) **1. os.:** *ma*, *májü*, *nájü* (moški spol) in *me*, *mə*, *ma* (ženski spol); različice izvirajo iz različnih govorov.
- (b) **2. os.:** *va* (moški spol) in *ve*, *və*, *va* (ženski spol); različice izvirajo iz različnih govorov.

²⁰ Nasprotno s tem so se v slovaščini do 14. stol. ohranile samo oblike za rod./mest. dv. *naju*, *vaju* (STANISLAV II, 297).

²¹ Odrazi psl. osebnega zaimka za 1. os. dv. *wi*, *wje* < **vě* in glagolske končnice za 1. os. dv. *-wi*, *-wje* < **-vě* so kot arhaizmi značilni za jugovzhodne gornjelužiškosrbske govore (HEWS XIII, 942).

Navedene zaimenske oblike se po govorih pojavljajo tudi v različnih kombinacijah:

- (a) obliki *ma* in *va* za oba spola (v delu narečij);
- (b) obliki *ma* in *va* za moški spol, obliki *me* in *ve* za ženski spol (slovinščina, główczyški in cecenowski govor);
- (c) obliki *ma* in *va* za moški spol in obliki *mə* in *və* za ženski spol²² (Wicko, Gać, Babidół);
- (d) za moški spol posebna oblika *májü* ali/in *nájü*; pojavlja se v naslednjih zvezah: *májü uybadvájü* poleg *nájü uybadvájü* in samo *nájü uybadvájü* (žarnowski govor) (LORENTZ III, 920; LORENTZ 1925, 156).

Tudi v pomorjanskih govorih sta v im. dv. prevladala nova zaimka na *m-* (za 1. os.) in *v-* (za 2. os.), ki sta analogno nastala po množinskih zaimkih **my* in **vy*, s končnicama *-a* in *-e* pa se izraža razlikovanje slovničnega spola, podobno kot je to pri glavnem števniku 'dva': *dvaj*, *dvaĵi*, *dvajü* (moški spol) in *dve*, *dva* (ženski/srednji spol) (LORENTZ III, 953).

2. Malopoljski govori: Razen tega se je dvojina kot slovnična kategorija do sodobnega časa ohranila tudi v jugovzhodnih govorih, tj. v delu malopoljskih govorov, in sicer najboljše pri glagolu (prim. *-wa* kot končnico za 1. os dv. sed. časa, *-ta* kot končnico za 2. os. dv. sed. časa itd.), slabše pa pri zaimkih (npr. *do waju* še pomeni 'do vaju dveh'; okolica Puław, Kazimierz ob Wisli), izjemoma pa pri samostalnikih (DGP 1995, 75–76; PWGHJP 1970, 130). Dvojinske oblike osebnih zaimkov se v manjšem delu teh govorov oblikovno in pomensko (funkcionalno) razlikujejo od množinskih, v večini govorov pa so podvojinile (dualizirale) množino, tj. izpodrinile množinske oblike zaimkov in same prevzele pomen množine.

Slovenščina: Tudi slovenski osebni zaimki v im. dv. za 1. in 2. os. izkazujejo nove oblike, ki so od sredine 16. stol. dokumentirane predvsem za osrednje govore. Med zgodnje inovacije spada pomnožinjenje (pluralizacija) im. dv. v obdobju 16.–18. stol., tj. na mestu dvojinskih oblik se začeta uporabljati množinska *mi* in *vi* (npr. *mi greve*, *mi hozheve*²³; Jurij Dalmatin), kasneje pa se najprej prav v tem sklonu začnejo pojavljati še sklopne oblike tipa *midva*, *vidva* (<**mi dva*, **vi dva*, tj. s pristavkom števnikar *dva*, *dve*) kot pravi osebni zaimki za dvojino, ki se tudi formalno jasno ločijo od množinskih oblik (RAMOVŠ 1952, 84–85). Sklopni zaimki so ugodno vplivali na razvoj spolskega razlikovanja, tipa *midva*, *vidva* (za moški spol) in tipa *midve*, *vidve* (za ženski spol) < *mi dve*, *vi dve*²⁴ in celo tipa *medve*, *vedve* (< *me*, *ve* in števnikar *dve*). Šele sčasoma sta števnikar *dve*, *dva* prodrli tudi v stranskosklonske oblike, tako da so se pojavile dvojnice (npr. *naju* in *naju dveh*; *vaju* in *vaju dveh*; *nama* in *nama dvema*; *vama* in *vama dvema*).

²² To sta izgleda izvorno množinski obliki, tj. *mə* < **my*, *və* < **vy*.

²³ Glagolska končnica za 1. os. dv. *-ve* se danes kot končnica za ženski spol vse bolj uveljavlja tudi v govoru Ljubljane.

²⁴ Razmerje po spolu, podobno kot pri psl. števniku **dъva* in **dъvě*, se je razvilo tudi v glagolski končnici za 1. os. dv. sedanjika: *-va* z izglasnim *-a* kot znamenjem moškega spola (prim. *dva* in *hodiva*, *sva*) in *-ve* z izglasnim *-e* kot znamenjem ženskega spola (prim. *dve* in *hodive*, *sve*).

Slovensko narečno gradivo za osebne zaimke za 1. in 2. os. dv. je bilo sistematično zbrano za projekt *Slovenski lingvistični atlas* (SLA) in iz njega v svoji doktorski disertaciji izhaja T. Jakop (JAKOP 2004, 56–66, 66–70)²⁵. Na gradivo in analizo v tej disertaciji se pri osvetljevanju izvora (nastanka) besedice *va* v tipološkem in arealnem smislu tudi v pričujočem članku opiram tudi sama.

V sodobnih slovenskih govorih v 1. in 2. os. dv. prevladujejo sklopni zaimki, pri čemer je druga sestavina sklopa (npr. *-dva*, *-dve*) tudi označevalec (marker) slovničnega spola, medtem ko je ta marker v prvi sestavini sklopa neobvezen, zato se prva in druga sestavina v spolu formalno ne ujemata zmeraj, npr. *mídvā*, *vídvā* in *medva*, *vedva* (za moški spol) poleg *medve*, *vedve* in *mídvē*, *vídvē* (za ženski spol). Sklopni osebni zaimek je naglašen na prvi ali drugi sestavini sklopa: Sklopni zaimki z naglasom na prvi sestavini (tip *mídvā*) so značilni za večino severovzhodnih govorov (npr. koroško-mežiško, severnopohorsko-remšniško narečje), za primorske govore (tj. tersko, severni del nadiškega narečja), za govore na meji gorenjskega, selškega in škofjeloškega narečja, za del vzhodnogorenjskih in vzhodnodolenjskih govorov, za večino kostelskih in večino belokranjskih govorov, za večino govorov štajerske narečne skupine (tj. posavsko narečje, srednještajersko narečje, kozjansko-bizeljsko narečje, južnopohorsko narečje) in za govore prleškega narečja. Sklopne zaimke z naglasom na drugi sestavini (tip *midvá* itd.) pa poznajo osrednja slovenska narečja (JAKOP 2004, 59–60). — Posebnost pri zaimenskih oblikah ženskega spola v koroških (tj. rožanskih, podjunskih, mežiških) in severnopohorskih govorih je končnica *-i* (tj. *mídvī*, *vídvī*), ki je nastala najbrž »po naliki s samostalniško dvojinsko končnico *-i* ali po ujemanju z glagolskimi končnicami ž. sp. na *-vi* (*delavi*)« (JAKOP 2004, 57), torej s posplošitvijo končnice *-i* na vse oblike ženskega spola v im. dv. oziroma 1. os. dv.

V delu koroških govorov in v govorih, povezanih z njimi, tj. v dveh podjunskih in enem severnopohorskem, se v im. dv. za 1. in 2. os. pojavljajo zaimenske oblike za moški in ženski spol, kot so: *'miba* in *'mibi*, *'uiba* in *'uibi* (36/Rinkole-Rinkolach)²⁶; *'niba* in *'nibę*, *'wiba* in *'wibę* (41/Libeliče); **'nəba*, *'məba* in *'nəbī*/*'məbi*, **'wəba* in *'wəbī* (49/Pernice) (JAKOP 2004, 57; 62), v katerih se medglasni *-b-* razlaga iz soglasniškega sklopa *-dv-* oziroma zaimenske oblike kot sklopi tipa *mi dva*. Na variantnost na vzglasju (tj. *m-* in *n-*) oblik za 1. os. dv. bi lahko vplivala dvojnost zaimenskih osnov, *mi* < **my* in **na-* (prim. **naju* in **nama*)²⁷. Glasovni razvoj *v* > *ǃ/b*, njegov areal in pogoji za nastanek so v dialektologiji že dolgo znani, prav tako tudi rožanski razvoj soglasniškega sklopa *dv-* > *db-*²⁸ v besedah *dvor*, *dva*, *dve*

²⁵ Avtorica obravnava vrsto vprašanj, med drugim predstavlja formalna sredstva za izražanje dvojine pri različnih besednovrstnih skupinah (osebni zaimek, samostalnik, pridevnik, števniki *dva/dve*, glagol), jih analizira in razpravlja o njih v teoretičnem okviru fenomenoloških, tipoloških, funkcijskih, primerjalnojezиковnih, jezikovnozgodovinskih in arealnih pogledov na dvojino (dvojnost) v slovanskih, indoevropskih in neindoevropskih jezikih.

²⁶ Mrežo krajev za SLA navajam po vodniku po zbirki (BENEDIK 1999, 110–117).

²⁷ V nekaterih primerih se vzglasni *n-* lahko razvije fonetično, s popolno redukcijo samoglasnika in priličenjem soglasnikov, npr. gorenjsko *ǃduà:/əndwà:* < *midva*.

²⁸ Razvoj *v* + prednji samoglasnik (tj. refleksi za psl. **i*, **y*, **e*, **ę*, **ě*) > *b* poznamo iz

in tvorjenkah iz njih, neodvisno od sledečega samoglasnika. V prikazu glasovnih značilnosti v podjunskem govoru Kneže-Grafenbacha Tine Logar opiše razvoj tega soglasniškega sklopa z besedami: »*dw* v poziciji pred *a*: in akcentuiranim *ě* skupaj z *d* ali brez njega: (*d*)*ǫ́*:*istə*, *ǫ́*: 'dva', *ǫ́**é**x* 'dveh'« (FO 1981, 210), vendar pa gornji osebni zaimki z naglasom na prvem (tj. predhodnem) zlogu ne ustrezajo dobesedno razumljeni formulaciji naglasnega pogoja. Najverjetneje gre zgolj za vtis in da torej naglasno mesto v zaimenskem sklopu ni prvotno. Sicer pa razvoj glasovnega sklopa *dv* > *db* (> *b*) ali/in celo *dv* > *dg* > *g* (prim. *gorica* 'ograjen prostor za svinje, ograjen prostor za hišo' < **dvorica*; ŠIVIC-DULAR 1996, 437–449) v posameznih besedah srečujemo tudi zunaj omenjenih govorov. Tako tudi osebni zaimek v perniškem govoru izkazuje nepričakovani *-b-*, čeprav ta govor glasovnega razvoja **v/dv* > [*ǫ́/dǫ́*] > *b/db* praviloma ne pozna (ZORKO 1995, 169–170) in je soglasniški sklop *dv-* razvidno ohranjen v števniku *d'wo*:, *d'wi*:ə 'dva, dve' in sklopnih zaimkih '*mǫ́bad'wo*:', '*wǫ́bad'wo*:', '*anad'wo*:' (ZORKO 1995, 175 in 176)²⁹. Zanesljiva rekonstrukcija izhodiščne oblike (tvorjenosti) teh zaimkov je trenutno nemogoča vsaj iz naslednjih razlogov: skromnega korpusa besed z glasovnim sklopom *-dv-*, starih nesklopljenih oblik v stranskih sklonih tipa **naju*, **nama*, premajhnega števila zajetih govorov itd.

Razlaga *-b-* v dvojinskih zaimkih '*miba* in '*ǫ́iba* kot poenostavitve *-dv-* v sklopljenih osebnih zaimkih temelji na naslednjih razlogih:

(a) Strukturnomodelni razlog: V im. dv. osebnih zaimkov za 1. in 2. os. v slovenskih govorih prevladujejo oblike, ki so sklopljene iz ustreznega množinskega zaimka in števnik *dva/dve*: *mi dva/dve*, *vi dva/dve*.

(b) Arealni razlog: Areal zaimkov, ki vsebujejo medglasni *-b-*, obkrožajo govori s sklopnimi osebnimi tipa *midva*, *midve*, zato se zdi domnevanje enake tvorbe verjetno.

(c) Glasovnorazvojni razlog: Fonetični razvoj *-du-* > *-ǫ́b/db-* v samostalniku *dvor* in števniku *dva*, pozna del rožanskih govorov, del podjunskih govorov pa tako razviti *-ǫ́b/db-* poenostavlja še naprej v *-ǫ́-* (RAMOVŠ II, 159; FO 1981, 210)³⁰.

Vendar pa na gornjo razlago meče senco dvoma dejstvo, da se v delu rožanskih govorov kot osebni zaimek za 1. os. dv. '*midva*, *midve*' uporablja zaimek, ki izvira iz zaimka **oba*, **obě* (prim. 13/Kostanje-Köstenberg: *uǫ́à*: in *uǫ́i*:ə; 18/Čahorče-Tschachoritsch: *uǫ́à*: in *uǫ́i*:; 24/Sele-Zell Pfarre: *bà*: in *bì*:ə) (JAKOP 2004, 60)³¹, zato bi

govorov v okolici Tolmina, Kobarida, Bovca in na Zilji in enak razvoj *v* v sklopih *vl-*, *zv-*, *dv-* v rožanščini (RAMOVŠ II, 158–159); širši areal (tj. ziljsko, rožansko, podjunsko, obsoško, nadiško, kraško narečje in baški govor) za glasovni razvoj *v* + sprednji samoglasnik > *b* navaja Jakopova (JAKOP 2004, 110, op. 4).

²⁹ Najpreprostejša razlaga se zdi, da so zaimki tipa *mǫ́ba* 'midva' fonetični karantanizmi, zvezo s koroškimi oblikami pa bi potrjevala tudi perniška dvojica z vzglasnim *n-* (tj. *nǫ́ba* poleg *mǫ́ba*).

³⁰ V nekaterih rožanskih govorih se soglasniški sklop **dv-* ohranja pozicijsko (prim. 11/Loče-Latschach: *ǫ́uà*: proti *ǫ́bì*:ə); enako stanje (razvoj) poznajo še ziljski govori in obsoški govori, prim. *ǫ́uà*: in *ǫ́bì* (JAKOP 2004, 110–114).

³¹ Iz gradiva v disertaciji ni razvidno, kako se tvorijo osebni zaimki v im. dv. za 2. os.

bilo pri razlagi oblike *'miba* treba najprej zanesljivo izključiti možnost navezave na sklopni zaimek tipa **my (o)ba* (in vzporedno morda tudi **vy (o)ba*).

Tudi za del prekmurskih govorov se izhaja iz poenostavljenega soglasniškega sklopa *-dv-* > *-v-*, tj. *mídva, vídva* > *múva/míva, vúva/víva* (za moški spol) in *mídve, vídve* > *múve/míve, vúve/víve* (za ženski spol) (prim. 388/Gorica, 391/Beltinci, 398/Grad, 402/Šalovci); tudi tu se (kot na Koroškem) v oblikah za ženski spol pojavlja izglasni *-i*, tj. *múvi, vúvi* (390/Strehovci, 400/Križevci, 403/Markovci)³². Težave pri jezikovnozgodovinski interpretaciji teh dvojinskih zaimkov otežuje predvsem dejstvo, da sta končaja *-va* oziroma *-ve* vezana na im. *dv.*, in da so za stranske sklone značilne samo oblike tipa *vaju, naju* (JAKOP 2004, 58, 62) ter da se vzglasni sklop *dv-* v števniku *dva, dve* ohranja (JAKOP 2004, 110, 113). Zato ni mogoče trditi, da se je v gornjih dvojinskih zaimkih *-v-* pojavil izključno kot posledica fonetičnega razvoja brez vpliva že morfologizirane dvojinske končnice za moški spol *-i-va*, ki je značilna tudi za neosebne zaimke (prekm. *etiva, oniva*), pridevnike moškega spola (399/Gornji Petrovci: *'dòbriva, 'lekiva*) in za glagole (JAKOP 2004, 104, 106)³³.

Primerjava med koroškimi in prekmurskimi dvojinskimi osebnimi zaimki, ki izkazujejo domnevno poenostavitev *đb/db* > *ǰ/b* oziroma *dv* > *v*, vodi do naslednjih ugotovitev in značilnosti:

- (a) Na teh dveh področjih se soglasniški sklop *dv-* v števniku *dva, dve* ohrani, v sklopnih osebnih zaimkih pa domnevno poenostavi.
- (b) Soglasniški sklop *-dv-* se poenostavlja v fonetično šibkejši soglasnik *-v-*, čeprav bi v sklopih **bv, *dv, *gv* pričakovali poenostavitev v *b, d, g*³⁴. Pričakovani razvojni potek sklopa **dv* > *-đb/db-* > *-ǰ/b-* izkazuje govor Kneže-Grafenbacha.
- (c) Dejstvo, da naglas v dvojinskih zaimkih na obeh področjih pada na prvi zlog, bi lahko posredno vplivalo na poenostavljanje soglasniškega sklopa v nenaglašenem zlogu.
- (d) Na osamljeni prekmurski razvoj *dv* > *v* (tj. *múva/míva* in *vúva/víva*) bi utegnila vplivati naslonitev na glasovno podobni morfem *-va* z dvojinsko funkcijo pri glagolih, samostalnikih, zaimkih.
- (e) Zdi se, da poenostavitev sklopa *dv* ni dokazljivo samo fonetična, ampak povezana s še drugimi dejavniki (morfološkimi, morfonološkimi, besedotvornimi).

³² Dajnko v svoji slovnici navaja sklanjatveni vzorec dvojinskih osebnih zaimkov za 1. in 2. os. : *midva, náj, nama* in *vidva, vaj, vama*, »/k/ot oblikovne različice« pa še »*miva / mive* in *mía / mie* za 1. os. ter *viva / vive* in *vía / vie* za 2. os. *dv.* » (RAJH 2002, 88–89), ob tem, da se soglasniški sklop *dv* razvidno ohranja v vseh oblikah števnikar *'dva'*: im./tož. *dv. dva* in *dve*, rod. *dv. dvy*, daj./mest./orod. *dv. dvema* (RAJH 2002, 96).

³³ Jakop tu piše: »V prekmurskem narečju imajo dvojinski pridevniki značilno končnico *-iva*.«; Ramovš pa pravi samo »končnica nom. acc. du. pridevnikov je urejena po zaimkih« (RAMOVŠ 1995, 143). Izvor samoglasnika *-i-* v končaju *-iva* ni jasen, morda gre za izvorno moški končaj *-i* < **-ǰjǰ* pri določnih pridevniki.

³⁴ Ramovš govori o poenostavitvah v naslednjih soglasniških skupinah: *bv, pv* > *b, p*; *vl-* > *l-*; v skupinah z več soglasniki itd. zaradi disimilacijskega vpliva ustničnika, asimilativnega vpliva sledečega dolgega *u* in *o*. (RAMOVŠ II, 134).

Že prej sem omenjala dvojniski osebni zaimek za 1. os. *mija* 'midva' iz pesmi Marinke Bobnice (SNPI, št. 149 in št. 337). Primerljivi dvojniski zaimki za 1. in 2. os. se danes pojavljajo v jugozahodnem delu panonske narečne skupine: južnopohorsko narečje (356/Zafošt – Slovenska Bistrica: *mija* 'midva' in *mije* 'midve', *vija* 'vidva' in *vije* 'vidve'; 357/Lobnica: *mija* in *miji*, *vija* in *viji*), slovenskogoriško narečje (363/Šentilj v Slovenskih goricah), del prleškega (374/Ljutomer) in haloško narečje (386/Cirkulane; tu imata funkcijo im. mn.). V delu slovenskogoriških govorov se obliki za moški in ženski spol ločita tudi po tvorjenosti, prim. 365/Kremberk: za moški spol '*mi:jja* [in '*mɛ:* za ženski spol], za moški spol '*vi:jja* [in '*vɛ:* za ženski spol]³⁵; v moški obliki opazamo nek medglasni *-j-* (tj. '*mi:jja*, '*vi:jja*) (JAKOP 2004, 61), katerega izvor ni jasen in omogoča različne interpretacije. Zaimenske oblike *mija* in *mije/miji* Jakopova razlaga iz silno reduciranih sklopov s števnikom *dva*, *dve* (JAKOP 2004, 58) in se pri tem sklicuje na gradivo³⁶, iz katerega se vidi, da se števnik v zaimku ponekod res podvaja, vendar pa najpogosteje takrat in tam, ko marker 'dva' za dvojino v prvi sestavini ni več prepoznaven (npr. *mija/vija dva*, *müva/vüva dva*). Po drugi strani pa ob siceršnji nerazvidnosti prvine 'dva' v zaimkovnih oblikah *mija/vija*, *müva/vüva* zgolj na podlagi interpretacije teh osebnih zaimkov kot sklopov tipa *mi dva* in domnevnega fonetičnega razvoja *-dva > -ja/-va*, nikakor ni dokazano, da imamo pred seboj sklopne zaimke tipa *mi dva*. V dvojniskih oblikah *mija*, *vija* in *mije*, *vije* sta zanesljivo določljivi samo naslednji dve značilnosti: (a) pomnožinjenje (pluralizacija) dvojine z zaimkoma *mi* 'mi, midva' in *vi* 'vi, vidva'; (b) spolna markerja *-a* (za moški spol) in *-e* (za ženski spol) na koncu besede. Med tema dvema razvidnima sestavinama se nahaja besedotvorno nejasni *-j-* oziroma celo *-j-* (365/Kremberk). Če bi lahko fonetično določili razmerje med njima v smislu kronološke zaporednosti oziroma izvornega prvenstva (tj. da se soglasniški sklop *-dv-* lahko obrusi do *-j-* ali *-j-*), bi to bistveno pripomoglo tudi k prepoznavanju besedotvorne (morfemske) sestave teh zaimkov. Če bi izhajali iz prvotnosti glasovnega niza *mi-j-j-*, bi se z zlitjem (kontrakcijo) fonetično sorodnih glasov znotraj istega zloga *mi:jja-* lahko razvil glasovni

³⁵ Podobno stanje je znano tudi drugod, npr. v notranjskem narečju (152/Hrušica: '*mi:dva* in '*mi:ɛ*), vzhodnodolenjskem govoru (276/Zavinek: *miɛ:dva* in *mi:*, *vi:dva* in *viɛ*), južnobelokranjskem narečju (286/Stari trg ob Kolpi: *midvâ* in *mi:*, *vidvâ* in *vi:*), sevniško-krškem in laškem govoru posavskega narečja (278/Kostanjevica na Krki: '*mi:dva* in '*miɛ*, '*vi:dva* in '*viɛ*; 302/Lokavec: '*mi:dva* in '*miɛ*;) (JAKOP 2004, 61). To stanje kot celota bi posredno lahko kazalo, da se je model sklopnih osebnih zaimkov s števnikom '2', postopoma širil na ves paradigmatski vzorec. – V nasprotju s tem pa v delu govorov na skrajnem zahodu (89/Ročinj; 96/Grgar, 101/Sovodnje) in jugovzhodu (283/Banjaloka, 284/Spodnja Bilpa, 296/Metlika), v baškem govoru (158/Rut) množinski obliki *mî*, *vî* še vedno uporabljata tudi v funkciji dvojniskih (JAKOP 2004, 61).

³⁶ Med narečji s slovenskega vzhoda, kjer naj bi dvojniski osebni zaimki vsebovali celo podvojeni števnik 'dva', Jakopova navaja naslednja: severnopohorsko-remšniško in srednjesavinjsko narečje (326/Vojnik: '*mi:ja d'vâ:*, '*mi:je d've:* in '*vi:ja d'vâ:*, '*vi:je d've:*), južnopohorsko narečje (npr. 354/Žiče: '*midva* (*d'uâ:*) in '*vidva* (*d'uâ:*); 359/Miklavž na Dravskem polju: '*mi:jadva*, '*mi:jidvej* in '*vi:jadva*, '*vi:jidvej*), slovenskogoriško narečje (368/Črešnjevc: '*mi:ja* poleg '*mi:jad'va:*, '*me:j* poleg '*me:idvej* in '*vi:ja* poleg '*vi:jad'va:*, '*ve:j* poleg '*ve:idvej*), prleško narečje, haloško narečje, prekmursko narečje (404/Gornji Senik-Felsőszölnök: '*müva d'va:*, '*müve d've:j* in '*vüva d'va:* '*vüve d've:j*).

niz *mi.ja* Izhajanje iz glasovnega niza *mij-* kot prvotnega, pa je fonetično bistveno manj ugodna za razvoj prehodnega *-j-* v kompleksnejši glasovni niz *mi-j-a*³⁷. Zaradi preskromnega števila narečnih oblik, primerljivih z *mi-j-a*, in tudi zaradi še vedno premalo podrobnega poznavanja fonetično pričakovanih možnosti pri radikalnejših poenostavitvah glasovnih sklopov, se nam zanesljiva in čisto fonetična interpretacija v tem trenutku še izmika. Vsekakor se ne zdi prav verjetna tako radikalna obrusitev soglasniškega sklopa, da se ne bi prepoznavno ohranil noben izmed dveh soglasnikov v prvotnem sklopu, kot se to domneva pri zaimku *mija/mijja* < **mi dva*. Zato ne izključujem morfonološkega vpliva, zaradi katerega bi k zaimkoma *mi* in *vi* v dvojinski funkciji lahko »pristopil« *-j-* iz stranskosklonskih oblik **naju*, **vaju* –, tako da se je analogno nastali osnovi *mi-j-*, *vi-j-* dodajal samo še marker za sklon in spol, npr. *mij-a*, *vij-a* in *mij-e*, *vij-e*.

V funkciji osebnega zaimka za 1. in 2. os. dv. se v delu slovenskih zahodnih govorov, npr. v severnem delu kraškega narečja (prim. 96/Grgar: *məd'ru:ye* in *vəd'ruye*) (JAKOP 2004, 61) in nadiškem narečju (prim. 81/Ošnje-Osgnetto: *vedrù:he*) (JAKOP 2004, 70)³⁸, pojavlja posebna skladijska zveza *mi/vi + vrstni števniki drugi*. Palatalizacijska premena v obliki za moški spol im. mn. *-druz* je še praslovanski arhaizem, ki je značilen za nedoločno in določno obliko **druz-i*/**druzi-ji*, ne pa tudi za oblike za ženski spol im. mn. *-drù:he* (prim. psl. **drugy* in **drugy-je*). Števnika se dodajata im. mn. osebnih zaimkov *mi*, *vi* in služita kot markerja za razlikovanje po spolu. Ta besedna zveza je verjetno nastala v množini, nato pa se je skupaj z oblikoma '*mi* in '*vi* po analogiji začela prenašati tudi v dvojino. Dvojinski pomen se še enkrat poudari z dodajanjem števnik *dva*, *dve* v nekaterih zahodnih govorih (prim. 80/Špeter Slovenov: *mi drù:z dvà:*, *mi drù:he dvie* in *vi drù:z dvà:*, *vi drù:he dvie*), kar tipološko ustreza besedni zvezi **mi dva* > *midva*. Slovanskih vzporednic za takšno tvorbo osebnih zaimkov za 1. in 2. os. dv. ni. Obstajala je sicer besedna zveza s pomenom količine, katere sledi so se ohranile v več slovanskih jezikih (ali njihovih govorih) in ki samo deloma spominja na gornjo. Sestavljata jo dve sestavini, in sicer zaimek *samъ* (v prvem delu) in vrstilni števniki *drugъ/tretъjъ/četvrtъ* itd. (v drugem delu)³⁹, tako da izbira vrstilnega števnik govori o številu elementov v skupni količini. Če se torej kot druga sestavina pojavlja vrstilni števniki **drug-*, sestavljata skupno količino dva elementa. Obe sestavini v besedni zvezi sta se najprej pregibali po imenski sklanjatvi (npr. rod. ed. **sama druga*), kasneje pa se je vsaj ena izmed njiju (tj. ali prva ali druga) začela pregibati po zaimenski oziroma sestavljeni pridevniški sklanjatvi tipa **samogo druga*, **sama drugogo*, **sama drugajego*: prim. strus. /.../ *toliko samogo li četverta pusti i kъ otcju*; /a/ *mostniku samomu drugu ěxati na dva konexъ sъ otrokomъ*; *samomu drugomu sъ parobkomъ* (SREZNEVSKIJ III, 255;

³⁷ Zahvaljujem se kolegi Petru Jurgecu, da je bil pripravljen teoretično razpravljati o čisto fonetičnem pogledu na možnost poenostavljanja soglasniških skupin v govoru, pa tudi o konkretni možnosti poenostavitve skupine *-dv-* v sklopnem zaimku oziroma njene ohranitve v števniku (5. decembra 2005).

³⁸ Glede areala te skladijske zveze se v tem članku opiram izključno na gradivo iz disertacije T. Jakop, čeprav je areal iz predstavljenega gradiva za SLA razviden samo okvirno.

³⁹ Že Miklošič opozarja tudi na neslovanske vzporednice, npr.: stvn. *selb ander*, *selb niund*; nem. *Gott bewahrte Noe selb achte* (MIKLOŠIČ, 821).

geslo: *samъ*); rus. *sam-drug* 'v dvoje' *sam-tretěj* 'v troje', *sam-p'at* 'v petero', *samos'moj* 'v osmero' itd.; stčeš. /p/riwedli *sama druhého*.; /k/rome Noe *sama osmého*; (JUNGMANN IV, 13, geslo: *sám*). Ta skladijska zveza je postala izhodišče tudi za izpeljanke z nesklonljivo prvo sestavino *samo-* in pridevniško sklanjanim vrstilnim števnikom v drugem delu tipa **samo-drugъjъ*⁴⁰. Posebnost izražanja količine s to skladijsko zvezo je, da je položaj osebe, ki je izražena s zaimkom **samъ*, izpostavljen in individualiziran – zato se tudi povedek slovnično ujema z zaimkom **samъ* –, medtem ko so vsi ostali elementi količine pojmovani kot nerazčlenjena celota. Navadno se skladijska zveza **samъ drugъ*, **samъ tretъjъ* itd. v literaturi razlaga ali v kolektivnem (prim. rus. 'vdvoem', 'vtroem' itd., sln. v *dvoje*, v *troje* itd.) ali v sociativnem smislu (sln. *samodrûg* 'ki je s kom drugim'; ESSJ III, 216).

Po drugi strani so za velik del romanskih govorov ob latinskih *nos* 'mi' in *vos* 'vi' (ali celo namesto njih) značilne še gramatikalizirane novotvorjenke *nos/vos alteros* in *nos/vos alteras* na razmeroma obsežnih ozemljih, prim. špan. *nosotros/nosotras*, portugalsko, okcitansko, ital. *noi/noialtri*, *voi/voialtri*, nareč. *nojaltri/nialtri* in *vojaltri* (Ancona) itd., furl. *noàltris*, *voàltris* (SKUBIC 1982, 185; ILIESCU 1972, 146; ROHLFS 160–161; TEKAVČIĆ 246). Pri tem najbrž stanje osebnoimenskih oblik v posameznih furlanskih govorih kaže na 2. os. mn. kot impulzno točko te romanske inovacije, prim. furlansko *voátriš* 'vi' (Chiusaforte) < *vos* – *alteros/alteri*, kjer je ta dodatek povečeval razliko med 1. in 2. os. mn. (GARTNER 1984, 90–97)⁴¹. Glede na besedotvorne, pomenske in arealne razloge se zdi slovenske narečne oblike osebnih zaimkov tipa **my druzi* bolje razlagati kot kalke po romanskih – najverjetneje furlanskih – govorih, ne pa kot preoblikovano slovansko dediščino, in torej v sestavini *druzi/druge* videti (drugostni) vrstni zaimek in ne vrstilnega števnik.

⁴⁰ Med tovrstnimi besednimi zvezami (oziroma tvorjenkami) ima najširši areal leksikalizirana zveza **sama druga byti* v pomenu 'gravida' poleg **samodruga(-ja) byti*, prim. slš. *samodruhá*, gluž. *samodruha*, dluž. *samodruga*, češ. *žena samodruhá* 'nosečnica' (ESSJ III, 216, ki navaja še druge vzporednice iz slovanskih jezikov). – Pleteršnikov slovar navaja precej tovrstnega gradiva, ki kaže tudi že nadaljnje pomenske razvoje: prim. števnik (»num.«) *samodrûg* 'selbstander': *samodrug sem* (Ribn.-C.); *sam* ali *samodrug* (Kast. [Rož.], Jsvkr.; *samodruga je* 'sie ist schwanger' (Mikl., Blkr.-Levst.(Rok.); 'doppelt' (Boh.); *samodrugo povračati* (Krelj.); števnik *samotretji* 'selbstdritt' (Jan., Ribn.-M., Levst.(Sl.Spr.); 'dreifältig' (Boh.); števnik *samočetrti* 'selbvierť' (Levst. (Sl. Spr.)); *samočetrtto* 'vierfach': *samočetrtto povrniti* (trub., Krelj.); — adverb *samosedêmkrat* 'siebenfältig': s. *povrniti* (Dalm.); števnik *samoôsmi* 'selbacht'(Trub.-Mik.); *Bog je Noaha samosmega ohranil* (Dalm.) (PLETERŠNIK II, gesla *samo-*, *passim*). – Hrvaške / srbske tvorjenke so se uvrstile med pravno terminologijo: *samodrug*, *samotret*, *samošest*, *samodeset*, itd.: »povodac priseže *samodrug*, secundo se, se secundus«, *samotret*, se *tercius*, met *tercius*, *tercius met*, on sam sa dva porotnika«. V Hercegovini je še iz 18. stol. znan običaj, da se kraja poravnava po načelu: lupež treba da plati »samosedmo«, »od brava sedam« (MAŽURANIĆ II, 1016: geslo *porota*, 1284: geslo *samočetvrt*; SKOK 1973, 197). – Tudi slovaščina pozna tvorjenke tipa *samodruhý*, *samotretí*, *samosiedmy* poleg *sámsiedmy*, *samoôsmy* itd. (HSSJ 2000, 214–218).

⁴¹ Za romanistično sodelovanje se zahvaljujem mag. Agati Šega, Petru Crisetigu, študentu primerjalnega slovanskega jezikoslovja, pa prav tako za dodatne informacije o nadiškem narečju.

Iz gornje razprave izhaja, da je pluralizacija dvojine tudi v slovenskih govorih prostorsko najbolj razširjena, zato se – z izjemo rožanskih zaimkov tipa **oba*, **obě* – v funkciji osebnega zaimka za 1. in 2. os. dv. uporabljata izvorno množinski obliki *mi* in *vi* < **my* in **vy* ali pa (še nekoliko kasnejši) sklopni zaimki naslednjih vrst:

- (a) *mi / vi* + glavni števnik *dva / dve*,
- (b) *mi / vi* + vrstni zaimek *drugi*,
- (c) *mi / vi* + dvojniski morfem *-va/-ve*,
- (d) *mi / vi* + analogni(?) *-j-a*.

Povzetek ugotovitev

Izhajajoč iz primerjalno-zgodovinske analize dvojniskih osebnih zaimkov za 1. in 2. os. v slovenščini in slovanskih jezikih ter upoštevajoč njihove razvojne značilnosti in težnje, lahko ugotovitev o izvoru besedice *va* iz pesmi *Sveti Tomaž umrje* strnemo takole:

1. Praslovanski osebni zaimek **va* (im. dv. za **2. os.**) je dokazljivo izpričan samo v starocerkvenoslovanskih besedilih, vezanih za južnoslovanski in staroruski prostor.
2. Osebni zaimek *va* se v zahodnoslovanskih jezikih (ali samo govorih) v času 13.–14. stol. pojavlja najprej kot dvojnica k podedovanemu zaimku **vě* 'midva' (stara češčina, stara poljščina) za **1. os. dv.** 'midva', sčasoma pa se gramatikalizira kot osebni zaimek za moški spol (poljska narečja). Zaimek se je razvil analogno pod vplivom imenske in pridevniške končnice *-a* (im. dv.) in nove glagolske končnice *-va* za 1. os. dv.
3. Besedica *va* iz ljudske pesmi ni dokazani gramatikalizirani osebni zaimek za 2. os. dv. (tj. nima ga ne knjižni jezik in ne slovenski govori). Funkcijo osebnega zaimka samo dopuščamo, zato ker se v dveh primerih (od štirih) pojavlja na mestih, kjer bi iz skladijsko-pomenskih razlogov pričakovali dvojniski osebni zaimek moškega spola za 2. os. 'vidva', vendar pa to še ne dokazuje, da gre za prežitek psl. zaimka **va* za isto slovnično osebo. Po eni strani zato, ker zaradi fragmentarnega gradiva, s katerim razpolagamo, manjka podatek, kako bi se glasila oblika 2. os. dv. osebnega zaimka za »dvojniski« osebek ženskega spola. Po drugi strani pa tudi zato, ker se v drugih dveh primerih (od štirih) besedica *va* pojavlja na mestih, kjer bi iz skladijsko-pomenskih razlogov pričakovali moško obliko števnik 'dva'. Stično točko med obema domnevnima funkcijama besedice *va* predstavlja tudi v formalnem smislu števnik *dva*, s katerim se v slovenskih govorih najpogosteje tvorijo novi osebni zaimki 1.-3. os. dv. *midva*, *vidva*, *onadva*.
4. Poleg tega služi *-va* v knjižni slovenščini (in govorih) tudi kot signal za glagolsko končnico (končaj) v 1. os. dv. (*nosiva*) in za im. dv. moškega spola v narečnih pridevnikih tipa *dobriva* (prekmursko). Iz vsega skupaj je razvidno, da je *-va* postal izrazit morfem za različne oblike moškega spola v im. dv. in 1. os. dv.
5. Ker domnevni osebni zaimek *va* (2. os. dv.) nima opore v glagolski končnici

- (končaju) *-ta* (2. os. dv.), tudi njen morebitni vpliv na nastanek tega osebnega zaimka ni verjeten. Prav tako ni verjeten njegov razvoj po konverziji, tj. s prevedbo končnice *-va* za 1. os. dv. v osebni zaimek za 2. os. dv. Primerjalna tipologija nas uči, da se osebni zaimki v slovanskih jezikih prevajajo vodoravno iz enega slovničnega števila v drugega, tj. ali s pomnoženjem (pluralizacijo) dvojine, kar pomeni vdor množinskih oblik v isto slovnično osebo ali/in sklon v dvojini, ali pa s podvojinjenjem (dualizacijo) množine oziroma vdorom dvojninskih oblik v isto slovnično osebo ali/in sklon v množini (npr. 1. os. mn. > 1. os. dv. itd.); ni pa mogoč prevod hkrati še po vertikali, tj. ob prehodu iz enega slovničnega števila v drugega se ne spreminjata ne oseba in ne sklon, razen kadar so vertikalni prehodi sistemsko pogojeni znotraj istega slovničnega števila (npr. prevod osebnega zaimka za rod. > tož. itd.).
6. Ni verjetno, da bi besedica *va* nastala kot enklitična oblika zaimka, zato ker se te v slovenščini ne pojavljajo v im./zv. dv. za 2. osebo, ampak so značilne za daj./tož./rod. ed. 1. in 2. os. (prim. *mi, me; ti, te*) in za daj./tož./rod. ed./dv./mn. 3. os. (prim. *mu, ga; ji, jo; jim, jih; jima, ju*).
 7. Besedica *va* v navedenih položajih se teoretično lahko interpretira vsaj na dva načina: (a) kot invertirani ujemalni prilastek v im. dv. moškega spola *dva* (npr. *volka va, vranova va* < **volka/vranova dva* namesto nezaznamovanega **dva volka/vranova*); (b) kot pristavek (apozicija) *vidva* ob samostalnikih *volka/vranova* (npr. *volka va, vranova va* < **volka/vranova vidva*); prva možnost razlage se zdi verjetnejša.
 8. Besedico *va* in števnik *dva* vežejo enakoglasnost, enozložnost in isto naglasno mesto, vendar pa bi njuna etimološka identifikacija zahtevala pojasnitev nepričakovane obrusitve glasovnega sklopa *dv-* > *v-*. Gotovo pa so besedici *va* v pomenu 'vidva' glasovno najbliže zaimenske oblike *viva/vüva* 'vidva' (štajerski in prekmurski govori), ki so tvorjene vzporedno z oblikama *miva/müva* 'midva', vendar pa imajo naglas na prvem zlogu.
 9. Pesem *Sveti Tomaž umrje* spada v najstarejšo plast ljudskih pesmi, vendar pa to ne pomeni avtomatično tudi vzporedne jezikovne arhaičnosti. Neposrednega in zanesljivega jezikoslovnega dokaza za trditev, da slovenska besedica *va* ni prežitek psl. osebnega zaimka **va* (2. os. dv.), ni mogoče podati, pač pa se zdi iz v kontekstu dosedanje razprave verjetno, da gre za mlajšo, čisto slovensko tvorjenko, ki je prej kot ne tesno genetsko povezana z narečno obliko zaimka *viva* 'vidva', in morda tudi s števnikom 'dva'.

Viri in uporabljena literatura

- ARUMAA III – Arumaa, Peeter, *Urslavische Grammatik*, III. Band: *Formenlehre*, Heidelberg, Carl Winter Universitätverlag 1985.
- BABIČ – Babič, Vanda, *Učbenik stare cerkvene slovanščine*, Ljubljana 2003.
- BELIĆ 1932 – Belić, Aleksandar, *Istorija srpskohrvatskog jezika II/1, Reči sa deklinacijom*, Drugo izdanje, Beograd 1965.
- BENEDIK 1999 – Benedik, Francka, *Vodnik po zbirki narečnega gradiva za Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, Ljubljana, Založba ZRC SAZU 1999.
- BREZNIK 1921 – Breznik, Anton, *Slovenska slovnica za srednje šole*, Druga, predelana izdaja, Prevalje, Tiskala in založila tiskarna Družbe sv. Mohorja 1921.
- DGP 1995 – Dubisz, S. – Karaś, H. – Kolis, N., *Dialekty i gwary polskie*, Warszawa, Wiedza Powszechna 1995.
- DIELS 1963 – Diels, Paul, *Altkirchenslavische Grammatik, Mit einer Auswahl von Texten und einem Wörterbuch*, I. Teil: Grammatik, II. Ausgewählte Texte und Wörterbuch, 2. Auflage, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1963.
- ESSJ – Bezljaj, France, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, Tretja knjiga, Dopolnila in uredila Marko Snoj in Metka Furlan, Izdala Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Etimološko-onomastična sekcija, Ljubljana, Založba Mladinska knjiga 1995.
- FO 1981 – *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih opšteslovenskim lingvističkim atlasom* [gl. red. akademik Pavle Ivić], Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hrvatske, Posebna izdanja, knj. LV, Odjeljenje društvenih nauka, knj. 9, Sarajevo 1981.
- GARTNER 1984 – Gartner, Th., *Raetoromanische Grammatik*, Vaduz / Liechtenstein 1984, Unveränderter Neudruck der Ausgabe von 1883.
- GHJP 1965 – Klemensiewicz, Zenon / Lehr-Splawinski, Tadeusz / Urbańczyk, Stanisław, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa, PWN 1965.
- HEWS – Schuster-Šewc, Heinz, *Historisch-etymologische Wörterbuch der sorbischen Sprachen* 13, Bautzen 1984, – *Historisch-etymologische Wörterbuch der sorbischen Sprachen XXI*, Bautzen 1988.
- HSSJ 2000 – *Historický slovník slovenského jazyka V (R–Š)*. Bratislava, VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied 2000.
- HVČ 1977 – Lamprecht, Arnošt – Šlosar, Dušan – Bauer, Jaroslav, *Historický vývoj češtiny*, Praha, Statní pedagogické nakladatelství 1977.
- ILIESCU 1972 – Iliescu, Maria, *Le Frioulan, À partir des dialectes parlés en Roumanie*, The Hague – Paris, Mouton 1972.
- JAKOP 2004 – Jakop, Tjaša, *Dvojina v slovenskih narečjih*, Doktorska disertacija, Ljubljana, marec 2004.
- JUNGMANN – Jungmann, Josef, *Slovník česko-německý*, Díl V (W–Ž), 2., nezměněné vydání (1. vyd. 1839), Praha, Academia 1990.
- KLS – *Krajevni leksikon Slovenije*, IV. knjiga: Podravje in Pomurje, [S sodelovanjem

- Franceta Planine pripravil in uredil Roman Savnik], Ljubljana, Državna založba Slovenije 1980.
- LORENTZ 1925 – Lorentz, Friedrich, *Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache*, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter 1925.
- LORENTZ III – Lorentz, Fryderyk, *Gramatyka pomorska*. Tom III. Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.
- MAŽURANIĆ – Mažuranić, Vladimir, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Drugi dio P–Ž, Pretisak »informativ« – Zagreb 1975.
- MERHAR 1961 – Merhar, Boris, *Slovenske ljudske pesmi*, Ljubljana, Mladinska knjiga 1961, 178 str. [Knjižnica Kondor, Izbrana dela iz domače in svetovne književnosti, 45].
- MIKLOŠIČ – Miklosich, Franc, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865.
- NARTNIK 1988 – Nartnik, Vlado, K obravnavi dvojine v povojnih slovenskih slovnica, Zbornik *Obdobja 8: Sodobni slovenski jezik, književnost in literatura*, Ljubljana 1988, 375–381.
- NARTNIK 1989 – Nartnik, Vlado, Še nekaj o zvezdnih imenih med Slovenci, *Zbornik razprav iz slovanskega jezikoslovja*, Tinetu Logarju ob sedemdesetletnici, Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1989, 191–202.
- NARTNIK 1998/99 – Nartnik, Vlado, Pregibanje spregalnoosebni zaimkov pogovorne slovenščine med nemščino in italijanščino, *Slava*, Debatni list, letnik 12, 1998/99, št. 2, 77–82.
- PLETERŠNIK – Pleteršnik, Maks, *Slovensko-nemški slovar*, Drugi del P–Ž, V Ljubljani 1895.
- PWGHJP 1970 – Kuraszkiewicz, Władysław, *Podstawowe wiadomości z gramatyki historycznej języka polskiego*, Warszawa 1970.
- RAJH 2002 – Rajh, Bernard, *Od narečja do vzhodnoštajerskega knjižnega jezika*, Maribor 2002.
- RAMOVŠ II – Ramovš, Fran, *Historična gramatika slovenskega jezika II: Konzontizem*, Ljubljana 1924.
- RAMOVŠ 1952 – Ramovš, Fran, *Morfologija slovenskega jezika* Ljubljana, DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo 1952.
- RAMOVŠ 1995 – Ramovš, Fran, *Kratka zgodovina slovenskega jezika I.*, Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU 1995.
- ROHLFS – Rohlfs, Gerhard, *Historische Grammatik der Italienischen Sprache und ihrer Mundarten*, Band II: *Formenlehre und Syntax*, Bern 1972².
- SAVČENKO 1974 – Savčenko, A.N., *Sravnitel'naja grammatika indoevropskix jazykov*, Moskva, Vysšaja škola 1974.
- SJS 1966 – *Slovník jazyka staroslověnského I.* / *Lexicon linguae palaeoslovenicae I.*, Praha, Academia, nakladatelství Československé akademie věd 1966, 162 (geslo va).
- SKOK 1973 – Skok, Petar, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika III (poni–Ž)*, Zagreb, JAZU 1973.
- SKUBIC 1982 – Skubic, Mitja, *Uvod v romansko jezikoslovje*, Ljubljana 1982.
- SLP – *Slovenske ljudske pesmi I*, Ljubljana, Slovenska matica 1997, Druga

- nespremenjena izdaja, VII–XXIII, – *Slovenske ljudske pesmi* II, Ljubljana, Slovenska matica 1981, Uvodna beseda (str. 1–2), – *Slovenske ljudske pesmi* IV, Ljubljana, Slovenska matica 1981.
- SNOJ 1997 – Snoj, Marko, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana 1997.
- SNP – Štrekelj, Karel, *Slovenske narodne pesmi* I, Ljubljana, Izdala in založila Slovenska matica 1895–1898.
- SREZNEVSKIJ – Sreznevskij, I.I., *Materialy dlja slovarja drevne-russkogo jazyka* I–III, Petersburg 1893–1903.
- STANISLAV – Stanislav, Ján, *Dejiny slovenského jazyka* II, Druhé, doplnené vydanie, Bratislava 1958.
- SZEMERÉNYI 1970 – Szemerényi, Oswald, *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1970.
- ŠIVIC-DULAR 1996 — Šivic-Dular, Alenka, Slovensko *gorica/zorica* 'dvorišče', 'vaški trg', 'ograda', *Slavistična revija* 1996, letnik 44, št. 4, 437–449.
- ŠMITEK 1998 – Šmitek, Zmago, *Kristalna knjiga, Mitološko izročilo Slovencev*, Ljubljana, Forma 7, 1998, 199 str. [– Sveti Tomaž: 57, 72, 104, 139–142, 144, 146–149, 151, 155]
- TEKAVČIČ – Tekavčić, Pavao, *Grammatica storica dell'italiano*, Volume III: Morfosintassi, Bologna, Società editrice il Mulino.
- TRÁVNÍČEK 1935 – Trávníček, František, *Historická mluvnice československá*, V Praze 1935.
- VÁŽNÝ — Vážný, Václav, *Historická mluvnice česká* II, *Tvarosloví*, 1 *Skloňování*, Praha, Statní Pedagogické Nakladatelství 1964. – *Historická mluvnice česká* II, *Tvarosloví*, 2 *Časování*, Praha, Statní Pedagogické Nakladatelství 1964–1967.
- ZORKO 1995 – Zorko, Zinka, *Narečna podoba Dravske doline*, Kulturni forum Maribor 1995.
- ZSSP – *Začasni slovar slovenskih priimkov*, [Odg. ur. akademik France Bezlaj], Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede, Inštitut za slovenski jezik, Etimološko-onomastična sekcija, Ljubljana 1974.

The Slovenian *va* in the context of Slovenian and Slavonic personal dual pronouns

Summary

*The paper presents the functional and structural, dialectological, areal and comparative-linguistic analysis of the Slovenian word *va*, appearing only in four places in the legendary poem *Sveti Tomaž umrje* (Holy Thomas Dies) – twice as the personal pronoun for the 2nd p. d. and twice as the numeral two. The purpose of the analysis was to establish the origin of *va*, i.e. whether this is a rarely expressed (Old Church Slavonic, Russian-Czechoslovakian) original Slavonic morphological archaism or a*

*later homonym, similarly as in western Slavonic languages. Based on the accessible material and methods used in the linguistic research, it was not possible to directly and linguistically or reliably prove that the word va was not a remnant of the ancient Slavonic personal pronoun *va (2nd p. d.) although it seems more probable in the context of the entire analysis that it is a younger and entirely Slovenian creation, which is probably genetically closely connected with the dialectal form of the pronoun viva 'vidva' (you two) and perhaps also the numeral 'dva' (two).*

Alenka Šivic-Dular, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000
Ljubljana
E-pošta: alenka.sivic@guest.arnes.si

Тайны тела и тайны языка у славян (Skrivnosti telesa in skrivnosti jezika pri Slovanih)

Александр Дмитриевич Дуличенко

IZVLEČEK: Avtor se v svoji razpravi v enajstih poglavjih loteva tesne povezanosti telesa z jezikom, ki se udejanja z govorom prek možganov in govornih organov, ter poimenovanj nekaterih delov telesa v slovanskih jezikih. S tega širšega aspekta, ki vključuje tudi poglavji o tabuju v jezikoslovju in o slovanski leksikografiji obscenega besedja, preide na obravnavo "najmočnejše besede" v slovanskih jezikih, tj. poimenovanj za membrum virile, tj. moški spolni organ. Pri tem usmerja svoj poznavalski pogled v sodobno "falologično" lingvistiko in leksikografijo, ugotavlja, da je najmočnejša beseda vir brezmejne metaforizacije, odkriva samostalniški in glagolski pristop k njenim poimenovanjem in funkcioniranju, navaja (tudi tabelarno) njene parametre in funkcionalno polje ter se na koncu sprašuje, ali je ta beseda objekt "falologije".

ABSTRACT: In his thorough treatise on secrets of the body and secrets of the language, the author deals with the close connection of the body with the language, realized through speech processes in the brain and vocal organs, also naming several body parts in Slavonic languages. From this broader aspect, which also includes two chapters on taboos in linguistics and Slavonic obscene vocabulary lexicography, the author thoroughly discusses "the strongest words" in Slavonic languages, i.e. names for the membrum virile, i.e. the male sex organ, making several very interesting discoveries and enabling us a deeper understanding of the language and human existence.

1. О тайнах тела и языка...

Язык, реализующийся в речи, и тело человеческое связаны органично и навсегда. Связь между этими двумя сущностями носит глубинный характер. Действительно, язык как некоторая абстрактная система формируется и хранится именно в теле человека, в его головном мозге. Артикуляционные органы человеческого тела материализуют языковую систему, отчуждают ее, т. е. выводят из тела и тем самым делают эту систему доступной восприятию

другим человеком. В свете этого язык как вторичная сущность исходит из человека, он же и возвращается к нему в виде имен, покрывающих не только окружающее пространство, но и самого человека. Если говорить в этой связи о человеческом теле, то оно представляет собою по сути единство многих составляющих, называемых то частями, то органами, то членами. Каждое из этих составляющих сам же человек и наделил именами, словами, и в такой предметно-языковой соотнесенности они и хранятся в сознании людей. Лексическая микросистема обозначений частей человеческого тела является, несомненно, одной из древнейших в любом языке.

Развитие человеческой цивилизации шло в направлении выработки общественной морали. Разумеется, общественная мораль — категория историческая, и для каждой эпохи характерна, как принято считать, своя мораль. Однако кое-что в сформировавшейся общественной морали остается, так сказать, на все времена. В число констант морали входит отношение общества к телу человека, в частности, к открытию его отдельных частей миру и к языковому обозначению этих частей. Общественная мораль позволяет «раскрывать» (и это справедливо!) лишь часть человеческого тела — так наз. верхний («выше пояса») и самый нижний («ниже колен») ярусы. На ярус «ниже пояса и выше колен», состоящий из органов, выполняющих экскреторную и мочеполовую функции («неприличные», но так жизненно важные части тела!), общественная мораль давно наложила запрет, или, по-другому, табу. Запрет этот заключается в том, что названный ярус, согласно предписанию общественной морали, оказывается доступен обзору лишь самому владельцу тела, и, таким образом, остается и должен оставаться скрытым от общества. Разумеется, ограниченно, в известных ситуациях, этот ярус может быть открыт и для других лиц.

Русский философ Василий Розанов в этой связи заметил: «Все очерчено и окончено в человеке, кроме половых органов, которые кажутся около остального каким-то многоточием и неясностью..., которую встречает и с которой связывается неясность или многоточие другого организма. И тогда — оба ясны» (Русский Эрос 1991, 141). Срав. также высказывание Николая Бердяева: «В поле человек чувствует что-то стыдное и унижающее человеческое достоинство, Человек всегда тут что-то скрывает. Он никогда не скрывает любви-жалости, но склонен скрывать любовь сексуальную. В самом сексуальном акте есть что-то уродливое...» (Русский Эрос 1991, 266).

Тайна, как известно, более всего будоражит воображение... Кроме того, следует заметить, что человеческое тело не содержит ненужных органов, однако рассматриваемые нами здесь объекты нижнего яруса могут быть квалифицируемы как крайне важные для жизнедеятельности человека: *Ж*, *Х* и *П* выполняют экскреторную функцию, а *Х* и *П* к тому же и функцию продолжения рода. В верхнем ярусе тела по важности с ними может сравниться разве что *рот* (даже при дефектности *носа* человек может в конце концов пользоваться для дыхания *ртом*). Эти особенности также работают на невероятно высокую ассоциативную активность, вызываемую указанными частями тела и проявляющуюся в языке.

Запрет на открытость потаенных частей тела совершенно естественно переносится и на запрет языковой: общественная мораль не допускает (и это тоже справедливо!) прилюдного называния частей тела указанного яруса и связанных с ними действий. Таким образом, каждый человек, если иметь в виду его тело, носит в себе одновременно и свободу, и запрет на компоненты соответствующего яруса. Разумеется, предметно-языковых запретов, о которых здесь идет речь, придерживается далеко не все общество: в отдельных его слоях и запретное может стать открытым.

Однако же большая часть человеческого общества следует выработанному табу и так, вероятно, это будет всегда. Эта часть человечества, если вести речь о языковом плане проблемы, зная с детства систему запретных слов, так и будет сохранять ее на периферии сознания, в потаенных «уголках» памяти. Для таких людей это были, есть и будут самые низкочастотные, самые редко употребляемые или же вовсе никогда неиспользуемые слова. Здесь будет сохраняться дистанция между знанием и употреблением соответствующих слов и выражений. Однако от этого значение и значимость таких слов нисколько не уменьшится! Напротив, потаенные объекты, о которых мы здесь говорим, и слова, которыми они обозначаются, вызывают и у одной, и у другой части общества особый интерес, показателем чего является процесс активного «языкового расширения» (термин А. Солженицына) на базе субстантивных доминант и связанного с ними глагольного слова. «Языковое расширение» выражается прежде всего в активном вовлечении лексических доминант указанной сферы в словообразовательный, фразеологический и синтаксический процессы, а также в поисках средств преодоления запрета введением замены народного слова иноязычным (чаще всего латинским или греческим, а в жаргонной сфере — и иным), подыскиванием многочисленных лексических метафор, основывающихся то на признаке формы предмета (resp. части тела), то на его внешнем виде, то на функции, то на характере движения и т. д. Продукт языкотворчества в одних случаях в большей, в других — в меньшей мере представляет собой потаенную часть языка и словаря, в частности. Важно отметить, что потаенные слова и выражения более, чем какие-либо другие, оказались вовлеченными в «стратегию» ругательств и оскорблений — проявление отношений, без которых общество не жило и не сможет никогда жить (см., например, об особенностях инвективной стратегии в сербско-хорватском и русском языках соответственно: Ermen 1996; Жельвис 1997). Общество сделало их «бранными» и, следовательно, «неприличными», «непристойными».

2. Табу в лингвистике

Поэтому не случайно рассматриваемое нами лексическое благо, создаваемое народом, являющееся продуктом его языкотворчества, традиционно находило да и поныне находит «куцее» отражение в словарях. Так было по крайней мере еще в XIX в., хотя и тогда понимали важность и необходимость собирания

и анализа всего народного словаря, всех текстов традиционной народной культуры, без купюр (ср. у русских фольклорные записи А. Н. Афанасьева, у сербов — В. Караджича и некоторых др.). В конце XIX в. переводчик древнеиндийского эротико-философского сочинения «Камасутра» Ватсьяяны Р. Шмидт жаловался на то, что многие места книги он просто не решается переводить на немецкий язык. И он находит выход — переводит их на... латинский язык! (Vātsyāyana 1897, 97 и далее, 170 и далее). И это, как тогда казалось, один из способов ненарушения общественной морали. Таким образом, один язык помогает другому спасти мораль века!...

Однако Р. Шмидт в этом отношении был, по-видимому, «последним из могикан». Уже начало XX в. демонстрирует нам очевидную раскованность по крайней мере в науке — этнографии, языкознании, фольклористике и др. Укажем хотя бы на то, что с 1904 г. начинает выходить знаменитая серия «Anthropophyteia» — «Ежегодник по собиранию и исследованию фольклора об истории развития половой морали», появляются и другие издания.

Видимо, это воодушевило выдающегося лингвиста И. А. Бодуэна де Куртенэ на научный подвиг, когда он взялся за подготовку третьего издания «Толкового словаря живого великорусского языка» В. И. Даля и включил туда те «непристойные» слова и выражения, которые не попали в прижизненное издание словаря (Даль 1904; также изд. 4-ое, 1912). Об этой стороне редакторской деятельности И. А. Бодуэна де Куртенэ и о содержании включенных им слова и выражений хорошо написал недавно Б. И. Осипов в обширной статье, опубликованной в труднодоступном издании «Трудов Сегедского университета» (Осипов 1991, 31–49). Проведя тщательный анализ «непристойных» слова и выражений в словаре В. И. Даля бодуэновской редакции и дополнив их состав своим, весьма интересным, материалом, автор делает совершенно верный вывод: «<...> табуированные слова отражают историю народа, ее трагедии и фарсы, ее моральные и аморальные стороны, и без изучения этого лексического пласта нельзя получить объективного представления о народной жизни. Бодуэн понял это одним из первых, и из серьезных ученых никто с ним как будто не спорил, но и никто не поддержал, конфузливо обходя проблему молчанием» (Осипов 1991, 49).

Действительно, в советской лингвистике, например, лишь в последней трети XX в. стали появляться редкие работы, затрагивающие этот деликатный материал и эту проблему. К тому же эти работы выходили не в Советском Союзе, а в других странах — например, исследования Б. А. Успенского и Н. И. Толстого (см.: Успенский 1983, 33–69; 1987, 37–76; Толстой 1985, 431–437).

3. Кое-что о славянской «бранной» лексикографии

Для наших целей важно было бы кратко рассмотреть вопрос о том, какова ситуация с собиранием и лексикографической обработкой потаенных слов и выражений в других славянских языках. Не имея возможности дать подробный очерк состояния современной славянской «бранной» лексикографии,

остановимся на отдельных изданиях, вышедших на некоторых славянских языках.

В сербско-хорватской (resp. хорватско-сербской) лингвистической традиции включение потаенных слов и выражений в лексикографические труды имеет, вероятно, самую давнюю традицию. По крайней мере их в достаточном количестве включил в первый сербский словарь В. Караджич ([Караџић] 1818). Однако из-за последовавших нападков второе издание вышло уже без лексических «непристойностей» (ср. ситуацию в России: В. И. Даль, также боясь негативного общественного мнения, не включает соответствующую лексику в своей словарь, и делает это за него уже в начале XX в. И. А. Бодуэн де Куртенэ). В академическом «Словаре хорватского или сербского языка», который издавался Югославской Академией наук и искусств в Загребе почти сто лет, потаенная лексика нашла достаточно широкое отражение: лексические доминанты половой сферы приводятся здесь с выстраиванием в алфавитный ряд всех производных (например, Rječnik V 1898–1903). Что касается специального словаря рассматриваемой лексики, то здесь обращает на себя внимание «Двунаправленный словарь сербского жаргона и жаргону родственных слов и выражений» Д. Андрича (Андрић 1976). Как говорит само название книги, это очень широкий по составу единиц словарь: в нем не только «плохие» слова (первое направление), но и просто жаргонные элементы, характерные для разных слоев общества (второе направление). Такой подход, следовательно, размывает жанровые границы и затемняет предмет нашего интереса. В алфавит здесь выносятся все известные производные слова, а в самой статье подаются (правда, весьма скупо и однообразно) первичные и вторичные значения, которые затем иллюстрируются в основном устойчивыми словесными комплексами, в том числе и фразеологизмами. Словарь содержит многие десятки и даже сотни лексических метафор, заменяющих соответствующие «непристойные» слова. Примечательно, что в данный словарь, большой по формату, включено огромное количество иллюстраций — рисунков «от руки», представляющих соответствующие объекты нижнего яруса человеческого тела или же действия, с ними связанные.

На чешском материале основывается выпущенный в 1988 г. «шмирбух» — *šmírbuch* («постыдная книга») Р. Оуржедника (Oučedník 1988), имеющий подзаголовок «Словарь неконвенционального чешского языка». Материалом для этого издания послужили литературно-художественные тексты, из которых выбирались жаргонно-арготические элементы — вплоть до «непристойных» слов, которые, впрочем, не выносятся в реестр, т. е. в алфавитный ряд (вместо них — нормативные единицы). Сам источник материала указывает на то, что в большинстве случаев здесь речь идет о метафорических заменах, встречающихся в текстах разных писателей. Составитель приводит синонимические ряды (иногда достигающие десятка и более компонентов), хотя, правда, лишь некоторые из них иллюстрирует цитатами из текстов. В 1991 г. вышел на 78 страницах «Кратчайший словарь словацкого языка» (Zelený 1991). Само название этого словарика, изданного в микроформате, говорит о его содержании: здесь собраны словацкие «непристойные» доминанты и их

производные, а также небольшая часть иных слов, так или иначе связанных с мочеполовой и экскреторной сферами человека. Вслед за первичным значением здесь подаются вторичные, как правило, лишенные «непристойности», а иллюстрации взяты как из литературы, так и из устной речи. Кроме того, слова снабжены грамматическими пометами и характеристиками. Разумеется, этот словарик следует рассматривать, как первый опыт словацкой «бранной» лексикографии.

Достаточно активно «бранная» лексикография развивается в последние десятилетие-полтора в Польше. Правда, еще в 1913 г. С. Курашкевич выпустил небольшой «Половой словарь» (Kuraszkiewicz 1913), с которым нам, к сожалению, так и не удалось ознакомиться, — его не оказалось в каталогах даже Национальной библиотеки в Варшаве. В потоке изданий последнего времени польская потаенная лексика так же, как и в случае с русской, нередко подается схематично или же попросту непрофессионально. Так, в Кракове издательством, именуемым то Total Press, то Total-Trade, в 1992 г. выпущен «Словарь грязных слов (и выражений)» — польско-немецко-французско-итальянско-испанский, а в 1994 г. — аналогичный схематический словарь польских, английских, немецких, французских, итальянских, испанских, русских и словацких слов и выражений. Как видим, в этом заметно стремление «бранной» лексикографии выйти на «международный уровень»... В 1993 г. Й. Подгужец (J. Podgórzec) под псевдонимом «Urke Tuftanka» издает в Варшаве «Словарь запрещенных слов». Мы бы остановили свое внимание по крайней мере на двух польских словарях конца 90-х гг. XX в. Первый — это «Словарь польских проклятий и вульгаризмов» М. Гроховского (Grochowski 1996). Словарь представляет заглавное слово с грамматическими и стилистическими пометами, с толкованием первичных и вторичных значений, после чего следуют устойчивые словесные комплексы, компонентом которых является данное слово. К сожалению, все это следует в единой цифровой последовательности. К доминантным словам приводятся дериваты без контекстуальных подтверждений. Практически все единицы словаря подкреплены примерами из литературы либо из устной речи. Я. Левинсон издал в 1999 г. «Словарь польских сексуализмов» (Lewinson 1999). Кажется, термин *сексуализм* употреблен здесь в славянской «бранной» лексикографии впервые. Таких единиц в словаре Я. Левинсона оказалось 9376. Материалом для этого издания послужили исключительно литературные тексты начиная с XV в. Составитель опирался также на уже вышедшие польские «бранные» словари, однако лишь с целью указать на то, что данное слово в них зафиксировано. Недостатком словаря можно, помимо прочего, считать слабо разработанные принципы сегментации и подачи значений слова, а также отсутствие во многих случаях каких бы то ни было иллюстраций, что заставляет верить автору, а не самому языковому факту.

Что касается русского языка, то лишь в конце XX в., начиная с так наз. «перестройки» в СССР, социально раскованное общество раскованно стало проявлять себя и в языке: запрет на «непристойные» слова и выражения, удерживавшийся длительное время, был нарушен; появились писатели, без

ограничений обращаясь к «непристойным» словам, к мату (об этом см., например: Дуличенко 1994, 221–232). Вслед за этим бурно стала проявлять себя и «бранная» лексикография: потоки списков потаенных слов и наспех составленных словарей русского мата заполнили книжный рынок. В этом потоке «бранных» изданий 90-х гг. профессионализмом выделяются, пожалуй, два словаря, вышедшие в один и тот же год — 1995: «Словарь русской бранной лексики» В. М. Мокиенко и «Русская заветная идиоматика» А. Н. Баранова и Д. О. Добровольского (см.: Мокиенко 1995; Баранов, Добровольский 1995). Однако и в этих изданиях не удалось избежать некоторого схематизма в разработке и интерпретации интересующего нас материала. Сошлемся на один, но показательный пример. В «бранные» словари включается семантически нагруженный глагол с корнем *ста-/сто-*, выступающий в виде *вставать* и *стоять*: *вставать* — «выпрямляться, становиться твердым, возбуждаясь (о половом члене)» и *стоять* — «быть в выпрямленном, готовом для полового сношения состоянии (о мужском половом органе)», помеченных соответственно как *вульг.-прост.* и *прост.* В этой связи встает вопрос: а существуют ли другие, так сказать, кодифицированные глаголы для выражения этого глагольного действия/состояния *Хя*? Я, например, таких не знаю... Как видим, требуется уточнение статуса такого рода слов. (О словаре В. М. Мокиенко см. нашу специальную статью: Дуличенко 2001, 111–128).

Таким образом, из этого краткого обзора видно, что славянская «бранная» лексикография еще не выработала единых принципов описания и представления материала. Она находится в стадии развития. Здесь еще много проблем, связанных, например, с разграничением лексических парадигм (т. е. отграничением жаргонизмов от «непристойных» слов и т. д.), с разработкой структуры статей и. под. Объект «бранного» словаря некоторыми составителями непомерно расширяется — до включения безобидных жаргонных словечек. Тем самым объект лексикографической обработки носит зачастую весьма нечеткий характер. Однако это «издержки роста», которые, надо надеяться, в недалеком будущем постепенно начнут преодолеваются.

4. Откуда «самое сильное слово» славянских языков?

Стержневая триада в виде мужского и женского объектов и объединяющего их взаимного действия в языке формирует лексическую триаду, в которой семантически мужской субстантив (*X*) противопоставлен женскому (*П*), при этом их взаимодействие отчетливо выражается глаголом (*E*), т. е. субстантив + субстантив ← глагол. Здесь мы коснемся лишь одного компонента указанной лексической триады — мужского (*X*), поскольку данный материал обширный, разно- и многоплановый и потребует большого объема времени и печатного пространства.

Мужской субстантив, обозначающийся по-латински *membrum virile*, а по-гречески — *phallus/phallos*, можно считать «самым сильным словом» языка (вряд ли «самым важным словом в языке» — как думают некоторые

исследователи). В письменном виде по-русски мы будем употреблять именно народное слово *X*, но без его последующих корневых элементов *-у(й)*.

Уместно было бы бросить взгляд в историю и проследить, какова судьба имени, наименования этой части мужского тела в славянских языках.

Сразу же нужно указать на то, что в праславянском языке название *Хя* было вторичным значением древнего корня, первоначально обращенным к живому существу, а именно к птице — *петуху*. Речь идет о корне **kurь/kourь*, вероятно, звукоподражательного происхождения, и выражавшего вначале значение «петух» (см., например, ЭССЯ 13, 1987, 129–130). Наличие у петуха двух сережек, подвижность этого животного и одно из функциональных предназначений — оперативно оплодотворять кур послужили, вероятно, основанием в далекие праславянские времена для сравнения этого животного с частью мужского тела — *Хем* и обнаружения в нем аналогичных признаков. В конечном счете это и явилось основой метафорического переноса древнего названия петуха на мужской половой орган. (Заметим, что перенос наименований животных на половые органы человека был известен еще с индоевропейской эпохи). О том, что это действительно так, свидетельствует материал многих славянских языков. Так, в болгарском языке *кур* — это и «петух», и «Х», в македонских диалектах *кур* имеет значение «Х». В праславянскую эпоху произошло расширение корня за счет суффикса *-ьсь* и образования тем самым слова **kurьсь* со значением «Х», что до настоящего времени особенно хорошо сохраняется в южнославянских языках, ср. с.-хорв. *kürac*, словен. *kûrec*, болг. *курче, курчо*, макед. *курец* — все со значением только «Х». Остатки суффиксального оформления «петушиного» корня для обозначения *Хя* сохранились в некоторых польских говорах — *kurzec* и *kurzak*. Более того, народное польское *kuś* и *kuśka* «Х», как предполагают, происходит от того же корня *kur-*, а вернее от уменьшительной основы *kur + -uś > kuruś*, а отсюда с выпадением *-r(u)-* — *kuś* и далее *kuśka*.

В восточнославянских языках следы «петушиного» корня со значением «Х» наблюдались еще в недавнее время. Н. И. Толстой приводит пример из «Северных сказок» Н. Е. Ончукова (1908), в котором есть такая фраза: «Павел и матюгнулся: ‘Кой кур идет, не откликáится?’». Нет никаких сомнений в том, что здесь слово *кур* подразумевает «Х». Кроме того, Н. И. Толстой обращается и к дополнительному материалу, подтверждающему выше сказанное, — речь идет о сев.-рус. слове *курóк* «ручка косовища», «шкворень повозки», олонек. *курíшка* «сосновая и еловая шишка», ярославск. *курьян* «импотент», архангельск. и олонек. *ку́рик* «палка с толстым концом, род деревянного молота», «полено с утолщением на конце», *курíк* «деревянный молот», «род кувалды: березовая чурка, насаженная на рукоятку», «клин из полена для колки дров, цилиндрический кусок дерева, прикрепленного к рыболовной снасти, чтобы она не увязала в иле» (Толстой 1985, 434). Более того, альтернативные варианты корня *кур-* в виде *чур-* и *цур-* сохранились у восточных славян лучше, хотя и выражают уже иное, — «граница, предел» и т. д. (Толстой 1985, 431–437; см. также Дуличенко 1994, 125–127). Тем не менее и в них есть бледное отражение первичного состояния, ср. рус. *чур* и *чурбан*, *чересчур*, возникшее

из *через* + *чур* (ср., в свою очередь, с образным *X* *через плечо!*), укр. *цурпалок* и *цурупалок* «обрубок, обломок палки», т. е. *цур-* < *kur-* + метафорический перенос, связанный со словом *палка* в том же значении «X».

Впрочем, имеются и исторические свидетельства того, что у русских первоначально в значении «X» выступал корень *кур-*. Это отражено, например, в рукописном разговорнике немецко-русском 1607 г., составленном купцом Т. Фенне, происходившем из прибалтийских немцев. В списке слов и выражений, которых здесь насчитывается около 4 тысяч, есть такое: *Гуи : Кур : kur Mahns gemechte* (цит. по: Фаловский 1993, 321). Таким образом, еще в начале XVII в. в состоянии некоторой конкуренции выступали два слова для обозначения *Хя* — лидирующее *X* (в записи — *Гуи*) и стоящее на втором месте — *Кур*!

У словаков и чехов в основе слова, выражающего значение «X», также просматривается «петушиный» корень, однако не *kur-*, а — *kokot-*, что также значит «петух»!

«Самое сильное слово» языка оказывается по своему происхождению не таким уж «сильным»! Посмотрите:

1) оно возникло как вторичное наименование от корня, имевшего иное значение;

2) оно сохранилось только у части славян, т. е. варьирует в славянском ареале. Как говорится, и у «самого сильного» могут быть свои слабости...

В вышеприведенном примере из разговорника 1607 г. форма *Гуи*, т. е. *X*, является если не первой, то одной из первых документальных фиксаций русского «самого сильного слова», кстати, тоже вторичного по своему происхождению!

Одна из этимологий слова *X* сформулирована еще в начале XX в. (в 1908 г.) Х. Педерсеном и поддерживаемая ныне О. Н. Трубачевым, связывает его со словом *хвоя*, претерпевшим соответствующие фонетические изменения, ср. кашубское диалектное *chujka* «сосновое, еловое дерево» (сообщение Т. А. Пеховского 13. X. 2000) и семантическую параллель олонецк. *кур'ишка* «сосновая и еловая шишка» (основа переноса: подобие формы и некоторых элементов внешнего вида). Кроме русского, *X* для названия мужского полового органа употребляется в том же виде в украинском, белорусском, болгарском и польском (*chuj*), языках; в словацком, например, оно тоже известно — *chuj* с тем же значением, однако более распространенным, общепринятым является все же *kokot*. Польский этимолог Ф. Славский считает, например, что слово *chuj* в значении «X» было известно уже в XV в. и являлось не народным, а чисто городским изобретением! (см. Lewinson 1999, 21). Если это так, то мы имеем дело с продуктом городской, искусственной, культуры?!...

Как бы то ни было, но примечателен следующий факт: основанием для слов со значением «X» послужили слова, обозначающие живые предметы, — животное и растение. Не туманный ли это намек на то, что и *X* как часть мужского тела является «живым» на этом теле? Так же, как «живыми» на теле являются двигающиеся *руки, ноги, голова, глаза, части рта?!...*

«Самое сильное слово», таким образом, не удерживает раз и навсегда своей «одежды», т. е. фонетической формы! Скажем более того: некоторые группы

славян, особенно те, которые проживают в иноэтническом и иноязыковом окружении, вообще утратили «петушиный» корень для обозначения Хя. Так, у словенцев северо-восточной Италии, живущих в долине Резья (отсюда их название резьяне, резьяне-словенцы) в окружении итальянцев и фриульцев, для обозначения Хя начинают уже использоваться другие слова — *kikas*, *kikes* и даже *cv'ak* и *wt'ač'* (сообщение Х. Стеэнвейка 11.X.1989; слова переданы в упрощенной форме написания). Между тем еще в конце XIX – начале XX вв. исследователь резьянского диалекта И. А. Бодуэн де Куртенэ фиксировал здесь «петушиный» корень в значении «Х», — *čuš* (слово отражено в подготовленном Н. И. Толстым, М. Матичетовым и нами к печати «Резьянском словаре» И. А. Бодуэна де Куртенэ), который Н. И. Толстой связывает с альтернативным корнем *čur-* (из *kur-*) (Толстой 1985, 431–437). По свидетельству того же лингвиста молизские славяне средне-южной Италии, предки которых бежали туда от турок с Балканского полуострова многие века назад, вообще называют Х словом ... *brat!* Совершенно необычный метафорический перенос, приравнивающий главное мужское достоинство к мужской особи, состоящей в кровном родстве... Впрочем, вполне возможно, что речь здесь идет об окказиональности, так как современные молизско-славянские словари этого значения у слова *brat* не отмечают, но приводят еще забытое здесь *kurac*, к которому прибавляется еще одно мужское «птичье» новообразование в виде *ričak*, ср. *rička* 'П', *ričun* 'голубь'.

В современной жизни наблюдаются и парадоксы иного рода, связанные с попытками замены народного слова со значением «Х» искусственными неологизмами. Дробление в 90-е гг. XX в. сербско-хорватского (resp. хорватско-сербского) языка на сербский, хорватский, а также боснийский, вызвало на почве национализма пуристическую волну, стремление отойти друг от друга как можно дальше созданием новых слов, особенно терминов, взамен тех, что служили сотни лет. Взгляд некоторых рьяных пуристов, если верить печати, был брошен и на Х! Й. Чирилов в предисловии к своему «Сербско-хорватскому словарю вариантов» сообщает, что, по свидетельству газеты «Slobodna Dalmacija», выходящей в хорватском городе Сплит, в субтитрах новых иностранных фильмов, а также в видеокассетах вместо слова *kurac* «Х» используют искусственное слово *nježnik* в том же значении («прочитать» же это слово можно как «нежный (предмет)»!) (Čirilov 1994, 9). Но и это не все. Поиски продолжаются! Недавно австрийская газета «Hrvatske novine», выходящая в Айзенштадте на градищанско-хорватском литературном микроязыке, поведала о том, что в Хорватии предложен еще один эквивалент традиционному слову *kurac* — *milokliz*, что можно было бы «перевести», как «приятно скользящий»! (см. Tiran 1999, 2). Если это действительно так, то что же? «Самое сильное слово» оказывается «разменной монетой» в желании отгородиться от своих исторических братьев — сербов, черногорцев, боснийцев? Трудно было бы даже представить, что для возведения стены между родственными народами потребуется слово, обозначающее мужской половой орган!... И все же: какими бы ни были извилистыми пути слов, обозначающих Х, в реальной жизни они, эти слова, были и остаются «самыми сильными»!

5. Современная «фаллологическая лингвистика» (и лексикография)

Нельзя сказать, что *X* как мужской половой орган и как феномен культуры не был до сих пор предметом изучения. Мне известна книга Э. Радтке о *membrum virile* в итальянском языке (Radtke 1979). В ней представлен интересный материал, но разочарование вызывает скудость суждений автора, отсутствие широкого историко-культурного контекста. Недавно появилась монография Ю Гасснер с коротким названием «Фаллос» — это этнологическое исследование феномена *X* (Gassner 1993). Недоступным для нас оказался словарь М. Видавского, в названии которого английским языком «прикрыты» польские слова (Widawski 1994). Судя, однако, по названию, словарь включает широкий круг субстантивно-глагольной лексики.

Первый том «Большой словарь мата» А. Плущер-Сарно, вышедший в 2001 г. в Санкт-Петербурге, посвящен только одному слову — *X*. Это пионерский труд, пока не имеющий аналога не только в славянской, но и в европейской «бранной» лексикографии. В этом труде много достоинств: необыкновенно богатый, впервые в таком объеме собранный, материал, теоретически четкая концепция его описания и лексикографического представления, критическая оценка того, что сделано другими в области «бранной» лексикографии, трактовка феномена *X* как объекта материальной и духовной культуры русского народа. Вдумаемся: автор выделил 15 основных значений слова *X*, к которым добавляются еще 38 оттенков значения и употребления — более полусотни! А если прибавить к ним еще более тысячи фразеологизмов, в составе которых имеется слово *X*, то перед нами открывается своего рода микрокосмос, стержнем которого является предмет и обозначающее его слово. А. Плущер-Сарно, безусловно, опирался на опыт отечественной лексикографической традиции, однако он пошел дальше — путем исчерпывающего представления материала и исчерпывающего членения его семантической структуры — вплоть до тончайших нюансов, осознаваемых только в приводимых контекстах. Мы не знаем другого словаря, подобного этому. Обратимся к сравнению: в сербском словаре Д. Андрича статья *курац* «*X*» выглядит таким образом (в переводе части ее на русский язык):

курац — мужской половой орган; мелочь, незначительная вещь; *курац!* — невозможно! хоћеш *курац* јест! таман посла! *дò курца!* — ух! да ты преувеличиваешь! не может быть! невозможно!

то му је *до курца!* — ему все равно

за који *курац?* — чего ради? для какой цели?

свирати *куруцу* — говорить чепуху

скини ме се *с курца* / сиђи ме *с курца* — оставь меня в покое

ухвати ме *за курац* — ничего ты со мною не можешь (сделать)

који ти ји *курац?* — кто ты такой?

ударити *куруцем* у ледину — умереть

курац од овце — ничего, почти ничего, отброс и т. д.

...бабини *куручеви* — град (Андрић 1976, 90).

В польском словаре М. Гроховского статья *chuj* занимает несколько более

4 небольших по формату страниц. Автор выделяет 5 основных значений этого слова, после чего следуют фразеологизмы, в составе которых есть слово *chuj*, — таких фразеологизмов 42 (№ 6–48) (Grochowski 1996, 45–50). По сравнению с предыдущим словарем, мы видим здесь попытку более детального представления семантической структуры слова *chuj*. Однако же это только одна из статей словаря, а не словарь, полностью посвященный одному слову!

Более близок А. Плуцер-Сарно в своем подходе к словарю В. М. Мокиенко, в котором слово *X* имеет 9 основных значений и несколько сот фразеологических (Мокиенко 1995, 122–125).

7. «Самое сильное слово» как источник безграничной метафоризации

Как известно, перенос наименований с одного предмета или действия на другие вызван ассоциативным характером человеческого мышления. Если говорить об ассоциативных свойствах частей тела (resp. органов), то они проявляются неравномерно и порождают неодинаковое число ассоциаций. Есть части тела (обратимся только к внешним), по отношению к которым ассоциативная деятельность человеческого разума проявляется минимально, срав., например, *спина*, *бедро*, *палец* (в последнем случае, вероятно, по той причине, что эта часть тела рассматривается как органический компонент *рук* и *ног*). В то же время некоторые другие части тела вызывают у человека самые разные ассоциации, выражающиеся словами и словосочетаниями, которые исчисляются порою десятками и даже сотнями. Можно предположить, что это прежде всего *активные в движении и в контакте части*, функции которых проявляются регулярно (ежечасно, ежедневно, еженедельно и т.д. на протяжении всей жизни человека), требуя при этом определенных физических усилий. Нетрудно догадаться, что, как мы уже говорили в самом начале, речь идет по крайней мере о двух группах частей тела, располагающихся полярно — соответственно в верхнем и нижнем ярусах человеческого тела:

а) в верхнем это *рот* (функция “едения” и говорения), *нос* (функция дыхания и дополнительно говорения), *глаза* (функция смотрения), *уши* (функция слушания), в совокупности с неназванными являющиеся частью целого, которое именуется *голова*;

б) в нижнем это *Ж* (эксcretорная функция), *X* и *П* (моче-половая функция) и , естественно, *ноги* (функция держания и ходьбы).

У нас нет просчитанных данных о том, в каком количественном соотношении находятся вызываемые ассоциативной работой человеческого разума метафоры — лексические заменители и заменители-словосочетания названных частей верхнего яруса по отношению к частям нижнего яруса. Однако бытовой и культурно-языковой опыт подсказывает, что лексические и словосочетаемые (в значении “имеющие форму словосочетания”) заменители названных частей тела нижнего яруса, а именно те, которые связаны с эксcretорной и моче-половой функциями везде, по крайней мере, в языках европейского этно-культурного ареала, значительно преобладают.

Таким образом, ассоциативный механизм человеческого разума наибольшую продуктивность имеет в нижнем ярусе («ниже пояса», но «выше ног»), где заднему объекту противопоставлен передний, выступающий, в свою очередь, в двух вариантах — мужском и женском, т. е.:

$$\begin{array}{c}
 X \\
 \\
 Ж \qquad \qquad \qquad \text{или } Ж \quad X/П \\
 \\
 П
 \end{array}$$

8. Субстантивная или глагольная ментальность?

В словаре В. М. Мокиенко около 100 лексических заменителей «бранного» слова *X*. Попавшие сюда единицы представляют собой в основном наиболее известные заменители-метафоры. Ясно, что это далеко не полный состав. Для сравнения: в большем по объему словаре Эрнеста Борнемана «Секс в устах народа. Повседневный сексуальный язык немецкого народа» (Borneman 1984), по подсчетам В. Куммера, произведенным по тезаурусной части книги (пункт 1.73; книга без пагинации!), для *X* «обнаружено» 869 единиц, в основном лексических, к которым добавляются также и единицы большей протяженности, т. е. словосочетания. Это абсолютный рекорд «в устах немецкого народа», если иметь в виду, что для *П* в словаре приведено 708 единиц, а для *Еть* — 622 (Kummer 1994, 163). В словаре Мокиенко, однако, количественный перевес за глаголом *Еть* (по нашим подсчетам, около 150 единиц). Если бы эти лексикографические труды были приблизительно или одинакового объема, то можно было бы говорить о своего рода «глагольной ментальности» русских и «субстантивной ментальности» немцев в этой сфере, имея в виду ассоциативно-лексические (и шире — ассоциативно-словосочетаемые) заменители-метафоры для *X* и *П* и связываемое с ними действие по глаголу *Еть*. Однако такое заключение пока на уровне непроверенной гипотезы. Проницательный исследователь, однако, заметит, что сравнительно-типологическое изучение ассоциативных единиц в разных языках и культурах, единиц, призванных служить заменителями названий частей нижнего яруса человеческого тела, может пролить свет не только на «возникновение и развитие языка», чем плодотворно в начале века занимался Х. Шпербер (см. выше), но и поможет понять внутреннее состояние и эволюцию формальных и семантических потенций языка, по-разному манифестирующихся в различных этно-культурных средах.

9. Параметры «самого сильного слова» языка

Факт колоссальной по объему и количеству метафоризации рассматриваемых

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

частей нижнего яруса человеческого тела ставит перед составителем словаря и вообще любым исследователем ряд теоретически важных вопросов, затрагивающих проблемы семантической трактовки лексических заменителей и заменителей-словосочетаний, а также структуризации семантики в целом. Действительно, достаточно ли, например, для всех 100 заменителей слова *X* общего толкования в виде «мужской половой орган» (или «мужской половой член», «мужской член»), что нередко встречается в «браних» словарях? Раскрывает ли такое толкование причины ассоциативного механизма, управляющего процессом метафоризации и порождающего тем самым такое огромное число формально-семантических переносов? Очевидно, что нет. Метафора (или эвфемизм?) *болт* это

- 1) *стержень*,
- 2) *продолговатый*,
- 3) *с головкой* (все три параметра характеризуют по признаку формы и *X* как часть тела, как предмет), который
- 4) *вбивают* (или *вводят*) *во что-то* (один из функциональных параметров *Xя*);
- 5) выразительность метафоре *болт* придает также параметр крепости этого предмета, сделанного из металла, — намек на мощь, заключенную в эрегированном *Xе*.

Эти 5 параметров, характеризующие (хотя и неполно) *X*, ассоциативным сознанием русского человека были обнаружены в *болте* и послужили основанием для метафоризации *Xя* в направлении этого слова. Правда, здесь не учтен еще один существенный параметр — *размер*. Встречаются, однако, случаи, когда этот параметр имплицитно выражается в лексических заменителях, срав. *дышло*, *оглобля* и под. В целом же следует сказать, что при метафоризации *Xя*, как, впрочем, и других частей тела и предметов, состав параметров может варьировать, т. е. в одних случаях выделяются такие, которых нет в других случаях или же они не считаются здесь существенными. Для того чтобы проиллюстрировать это положение, мы выписали из словаря все лексические заменители *Xя*, включенные в словарь по признаку похожести формы. В качестве таковых выступают неживые *предметы* (названия растений, животных, таким образом, не учитываются).

В качестве параметров выделим *признаки* привлекаемого предмета, *функции* и дадим специальное указание на *размер*:

слово-замена	предмет	признак	функция	размер
<i>балда/бул(ь)-да</i>	молот, шишка, стержень	тяжелый	вбивается, бьет	большой
<i>балдометр</i>	«молот»	длинный	вбивается, «измеряет»	большой, длинный
<i>болт</i>	стержень	продолговатый, с головкой, металлическ.	вводится	маленький/ большой

слово-замена	предмет	признак	функция	размер
<i>движок</i>	двигатель	небольшой, переносной, металлическ.	двигает(ся)	?
<i>кляп</i>	кусок дерева		всовывают (в рот, в отвер-стие)	большой
<i>кол</i>	палка, жердь	заостренная в конце, деревянн.	вонзают	большой длинный
<i>колбаса</i>	фарш	мясной, продолговат.	едят, жуют	длинный
<i>мотовило</i>	приспосо- бление	для сматывания ч.-л.	мотает, двигается определенн. образом	большой длинный
<i>прибор</i>	аппарат	металлическ.	измеряет, управляет	?

Из приведенной матрицы видно, что параметры, или признаки, предметов, привлеченных ассоциациями для обозначения (resp. замены) *Хя*, весьма разнообразны и пестры. Параметры формы включают в себя такие показатели, как *длина* или *продолговатость*, с чем связан также размер (*болт*, *дышло*, *оглобля* и т. д.), *оформленность* тем или иным образом конца предмета (*болт* — с головкой, *игла* — с ушком, *кол* — заостренный, *крюк*-, *-чок* — с загнутым концом и т. д.), параметр *крепости* и *весомости* (*балда* — тяжелый [молот] и металлический, то же *балдометр*, *коряга* — сухая, суковатая, деревянная и под.) и некоторые др. В свете сказанного становится ясно, что метафорические единицы, замещающие слово *Х*, обладают весьма прозрачными свойствами (resp. параметрами) последнего. Это могло бы выглядеть так: *кол* = *палка*, *жердь*, *заостренная в конце*, *вонзается во что-то*, *большая*. Или: *оглобля* = *жердь*, *деревянная*, «*стоит*» (*горизонтально*), *длинная* и под. После этого идет дальнейшая необходимая информация.

10. Функциональное поле «самого сильного слова»

Что касается функций, то представленные в матрице предметы-аналоги *Хя*

1) *вбивают*, *бьют*, *вводят*, *закрывают* (*вводя*) – *открывают* (*выводя*), *стреляют*, *протыкают*, *проходят*, *проникают*, *всовывают*, *вонзают*, *режут* (т. е. $X \rightarrow \Pi$);

2) *двигаются/движутся*, *мотают*, *треплют*, *трут*;

3) *стоят*, *выпирают*, а также *болтаются*, *висят*;

4) *вливают*, *переливают*, *стреляют* (т. е. $X \rightarrow C[\text{перма}] \rightarrow \Pi$);

5) соединяют ($X + П$);

6) плавают, качаются и под.

Все это в совокупности следует рассматривать, как функциональную валентность, формируемую действиями $Xя$, т. е. это по существу не что иное, как функциональное поле $Xя$. Вопрос этот требует специального рассмотрения, поэтому мы коснемся здесь только некоторых его сторон, прямым образом связанных с поведением $Xя$.

Обратим внимание на проблему с возвратно-невозвратными глагольными формами, характерными для русского языка. Так, *пороть* и *пороться*, *трахать* и *трахаться* и многие другие обычно представлены в словарях одним значением — «совершать с кем-л. половой акт» (вариант «совершить половое сношение с кем-л.»). Между тем различия между невозвратными и возвратными формами имеются. Несомненно, в невозвратных формах представлен активный источник действия, которому соответствует местоименный коррелят *он* (*он Еёт*), в возвратных же формах синтезированы и активный источник действия с коррелятом *он* (*он Еётся*, что равно *он Еёт*, *он порется*, т. е. *он порет*), и совместное действие, имеющее коррелят *они* (срав. *они Еутся друг с другом*, *они порятся друг с другом*). Впрочем, здесь следует сделать одно, весьма существенное различие. О совместном действии можно говорить, если *они* синтезирует в себе два разнополюх субъекта — мужчину и женщину. В случае, если речь идет об *они* как, скажем, о паре мужчин имеющих половые сношения с соответствующей парой женщин, активный источник действия выступает отчетливо, срав. *они (эти двое) Еутся с этими двумя* (параллельные совместные действия), что можно понимать и как *они (эти двое) Еут этих двух* (два параллельных активных источника действия). Кажется, в этой последней особенности заключается функционально-семантическая специфика возвратных форм глагольных заменителей *Еться*, которая наводит на серьезные размышления по известной проблеме о соотношении признаков возвратности-невозвратности русского глагола вообще.

Одно из направлений исследования в этом плане заключается в выявлении функционально-семантических параметров глагольного заменителя, что должно сопровождаться указанием на дополнительные нюансы и уточнения. Абсолютное большинство рассматриваемых глагольных метафор вызывает в сознании, например, русского человека четкое представление о направлении действия, вызванного контактом между $Xем$ и $Пой$, иногда с вовлечением в это действие и $Сы$. Мы попытались смоделировать анализируемый нами материал (исключив по большей части приставочные образования), в результате чего получили следующую картину ($T = тело$):

глагол-заменитель	значение (с уточнениями в скобках)	направление действия
<i>впрыснуть</i>	ввести (жидкость)	$X \rightarrow C \rightarrow П$
<i>всадить</i>	вонзить (что-л. остро-конечное во что-л. [так что трудно вынуть]), воткнуть	$X \rightarrow П$

глагол-заменитель	значение (с уточнениями в скобках)	направление действия
<i>долбать(ся)</i>	делать углубление (ударами)	$X \rightarrow П$
<i>дырявить</i>	делать дыру	$X \rightarrow П$
<i>качать</i>	приводить в ритмическое движение (сверху вниз, из стороны в сторону)	$T/X \rightarrow T/П$
<i>мять</i>	жать, тискать	$T/X \rightarrow T/П$
<i>натянуть</i>	потянуть (на себя), надеть что-л.	$X \leftarrow П$
<i>оттягивать/оттянуть</i>	потянув, отодвинуть (назад, в сторону)	$X \rightarrow \leftarrow П$
<i>пихать</i>	толкать, засовывать (что-л куда-л., во что-л.)	$X \rightarrow П$
<i>пороть/поронуть</i>	проткнуть (что-л. чем-л.)	$X \rightarrow П$
<i>сунуть</i>	вдвинуть (что-л. внутрь чего-л.), толкнуть, пихнуть	$X \rightarrow П$
<i>тягать</i>	доставать (что-л. из чего-л.), вытягивать	$X \leftarrow П$
<i>толкать</i>	толчком двигать (что-л. в каком-л. направлении)	$X \rightarrow П$

Русский менталитет отражает здесь физиологическую закономерность, т. е. активный, двигательный характер $Xя$ и пассивный — $Пы$. При этом глагольными метафорами делается упор именно на действиях $Xя$, иногда с ассоциациями также и на T (тип *качать*, *мять*), о чем свидетельствует преимущественное большинство отраженных в словаре единиц. Формула $X \leftarrow П$ встречается реже (тип *натянуть*), как редка и формула $X \rightarrow C \rightarrow П$ (тип *впрыснуть*). Немало случаев, когда глагольные заменители не дают достаточных оснований для четкого выделения субъекта и объекта действия (т. е. модель $T/X \rightarrow T/П$), срав.:

<i>врезать</i>	ударить (сильно)
<i>въехать</i>	едучи, попасть (внутри), взобраться на что-л.
<i>драть</i>	тереть (изо всех сил)
<i>дуть</i>	делать (без передышки, с азартом)
<i>отжарить</i>	сделать (что-то быстро, ловко)
<i>отодрать</i>	побить кого-либо (и достичь своего)
<i>плыть</i>	двигаться, качаясь (плавно)
<i>состыковаться</i>	соединиться (встык)
<i>спариться</i>	соединиться (воедино)
<i>трахать(ся)</i>	ударять(ся) (с особой силой)
<i>тарбанить</i>	стучать (прерывисто, двигаясь вверх-вниз)

Проведенное здесь моделирование с выделением сем и характера направления действий проведено на основе Малого академического словаря русского языка (см.: СРЯ, I–IV, 1981–1984).

Завершая о глаголе *Еть* и его метафорах, хотим заметить, что, по данным анализируемого словаря, глагольные формы несовершенного вида по числу здесь уступают (хотя и не так значительно) глаголам совершенного вида (примерно 67:80), что говорит о присутствии в сознании русского человека на первом месте представлений о важности достижения результата анализируемого действия, нежели о его неконкретном протекании. Впрочем, это очень предварительный прогноз, который может быть существенно скорректированным при создании «полного банка» заменителей глагола *Еть*. Завершим этот раздел примером из русской классической литературы:

- Внимай, что я тебе вещаю:
- Я телом евнух, муж душой.
- Но что ж ты делаешь со мной?
- *Я тело в душу превращаю.*

Это эпиграмма, написанная на крупного религиозного служителя Фотия и графиню Орлову. Взятые в курсив выражение следует, на наш взгляд, признать выдающимся эвфемизмом (resp. эвфемистическим выражением), призванным заменить табуированную в русском языке форму 1 лица единственного числа настоящего времени от глагола, обозначаемого по-латыни *futuere*. В этом эвфемистическом выражении есть все: грамматическая законченность (форма 1 лица единственного числа настоящего времени с объектом), семантическая прозрачность и полнота, поэтическое строение и ритм, глубокий философский смысл — переход физического в душевное, достигаемый действием, производимым глаголом *futuere*. Как свидетельствовал В. Ф. Ходасевич, автором этого выдающегося эвфемизма является А. С. Пушкин, в лирической поэзии которого он обнаружил «26 текстов, подходящих под термин *кощунство*» (Ходасевич 1924, 405; 409).

11. «Самое сильное слово» — объект «фаллологии»?

«Самое сильное слово» и объект, стоящий за ним, веками притягивали к себе внимание человека и общества. Проницательная мысль остановилась здесь прежде всего потому, что было осознано и по достоинству оценено животворящее начало в человеке-мужчине, сосредоточенное в его *Хе*, а потаенность, наложенная общественной моралью на этот предмет и слово, его выражающее, делала их постоянным источником языкотворчества народа — отсюда те многочисленные значения и подзначения, то широкое поле устойчивых словесных комплексов, в совокупности и создающих особый фрагмент мира, ядром которого является всего лишь один предмет-слово. В этом фрагменте отражается философский взгляд на мир, особая система ценностей народа, этническая психология, элементы народной традиции и представлений о мире вообще. Чего стоит только одно уравнивание *Хя* и мужчины как носителя *Хя*, т. е. формула $X = \text{мужчина}$, ср. <...> она поехала к одинокому *Хю* на квартиру. Попробуйте заменить здесь слово *X* каким-нибудь другим словом, обозначающим часть тела: <...> она поехала к одинокой ... *голове/руке/ноге* ...

на квартиру! Полная бессмыслица! Сюда подходит только слово X, возведенное в ранг эквивалента слову *мужчина*! И т. д. и т. п.

Сказанное позволяет говорить о контурах исследовательской проблемы, которую кто-то мог бы обозначить, как «фаллология». Пусть будет так. Время покажет, насколько это оправдано.

Литература

- Андрић, Д. 1976 — *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд, Београдски издавачко-графички завод, 1976.
- Ахметова Т. В. 1996 — *Русский мат, Толковый словарь*, Москва, Глагол, 1996.
- [Баранов, А.; Добровольский, Д.] Василий Буй 1995 — *Русская заветная идиоматика (Веселый словарь крылатых выражений)*, Москва, «Помовский и партнеры», 1995.
- Даль 1907 — В. И. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, Изд. 3-е, СПб., 1907.
- Дуличенко 1994 — А. Д. Дуличенко, *Еще раз о русском чуре*, *Филологические записки*, Воронеж 1994, № 3, 125–127.
- Дуличенко 1994 — А. Д. Дуличенко, *Русский язык конца XX столетия* (Slavistische Beiträge, Bd. 317), München 1994.
- Дуличенко 2001 — А. Д. Дуличенко. «... Я тело в душу превращаю», или кое-что о русском срамословии. (Размышления в связи с выходом «Словаря русской бранной лексики» В. М. Мокиенко), *Studia Slavica Hung.*, Budapest, 2001, vol. 46, 111–128.
- Жельвис 1997 — В. И. Жельвис, *Поле брани*, М. 1997.
- [Карацић] 1818 — Вук Стефановић [Карацић]. *Српски рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стефановић*, У Бечу, 1818.
- Мокиенко В.М. 1994b — *Русская бранная лексика: цензурное и нецензурное*, *Russistik*, Berlin, № 1–2, 50–73.
- Мокиенко В.М. 1994с — *Субстандартная фразеология русского языка и некоторые проблемы ее лингвистического изучения*, *La Revue russe*, Paris, № 7, 53–75.
- Мокиенко В.М. 1995 — *Словарь русской бранной лексики (матизмы, обсценизмы, эвфемизмы с историко-этимологическими комментариями)*, Koester-Thoma, Berlin, Dieter Lenz Verlag, 1995.
- Осипов Б. И. 1991 — *Заметки по поводу отражения табуированной лексики в бодуэновских изданиях "Толкового словаря живого великорусского языка" В. И. Даля*, *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Dissertationes slavicae, Sectio linguistica XX*, Szeged, 1991, 31–49.
- Пушкин А.С. 1985 — *Сочинения в трех томах*, Т. I., Москва, Художественная литература, 1985.
- Русский Эрос или философия любви в России*. — Москва, Прогресс, 1991.

- Срезневский И. И. 1893 — *Материалы для словаря древнерусского языка*, Т. I–III., Санкт-Петербург 1893–1903.
- СРЯ 1981–1984 — *Словарь русского языка*, Т. I–IV, Изд. 2-ое, исправл. и дополн., Москва, Русский язык, 1981–1984.
- Толстой Н.И. 1985 — Русск. чур и чушь, *International Journal of Slavic linguistics and poetics*, 1985, vol. XXXI–XXXII, 431–437.
- Трубачев О. Н. 1978 — Из работы над русским Фасмером. К вопросам теории и практики перевода, *Вопросы языкознания*, Москва, № 6, 15–24.
- Успенский Б. А. 1983–1987 — Мифологический аспект русской экспрессивной фразеологии, *Studia slavica*, XXIX, Budapest, 1983, fasc. 1–4, 33–69; XXXIII, 1987, fasc. 1–4, 37–76.
- Фаловский 1993 — А. Фаловский, Свидетельства иностранцев о русском языке XVI в, *Studia slavica*, Budapest, 1993, t. 38, fasc. 3–4, 317–327.
- Ходасевич В.Ф. 1924 — Кошунства Пушкина (Из книги «Поэтическое хозяйство Пушкина»), *Современные записки*, Париж, 1924, XIX, с. 405–413.
- ЭССЯ 13, 1987 — *Этимологический словарь славянских языков, Праславянский лексический фонд*, Под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 13. — Москва, Наука, 1987.
- ЭССЯ — *Этимологический словарь славянских языков, Праславянский лексический фонд*, Вып. 1. Под ред. О. Н. Трубачева, Москва, Наука, 1974.
- Anthropophyteia, Jahrbücher für folkloristische Erhebungen und Forschungen zur Entwicklungsgeschichte der geschlechtlichen Moral*, Bd. 1–10, Leipzig, 1904–1913.
- Borneman E. 1984 — *Sex im Volksmund, Die sexuelle Umgangssprache des deutschen Volkes, Wörterbuch und Thesaurus*, Herrsching, Manfred Pawlak Verlagsgesellschaft mbH, 1984 (ohne Pagination) (auf dem Umschlag: *Sex im Volksmund, Der obszöne Wortschatz der Deutschen*).
- Ćirilov 1994 — J. Ćirilov, *Српско-хрватски речник варијаната, Hrvatsko-srpski rječnik inačica*, Drugo dop. izd., Beograd, Bata Orbis, 1994.
- Ermen 1996 — I. Ermen, *Fluch – Abwehr – Beschimpfung, Pragmatik der formelhaften verbalen Aggression im Serbokroatischen* (Slavica helvetica, Bd. 54), Bern etc., Peter Lang, 1996.
- Gassner 1993 — J. Gassner, *Phallos, Fruchtbarkeitssymbol oder Abwehrzauber? Ein ethnologischer Beitrag zu humanethnologischen Überlegungen der apatropäischen Bedeutung phallischer und ithiphallicher Darstellung*, Wien, 1993.
- Grochowski 1996 — M. Grochowski, *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*, Warszawa, PWN, 1996.
- Kummer W. 1994 — Zur Metaphorik der sexuellen Sprache in Bornemanns (!) Lexikon, *Studien zur Phraseologie und Parömiologie, Sprachbilder zwischen Theorien und Praxis*, Akten des Westfälischen Arbeitskreises “Phraseologie/Parömiologie” (1991/1992), Bochum, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 1994, 163–173.
- Kuraszkiewicz 1913 — S. Kuraszkiewicz, *Słownik płciowy, Zbiór wyrażen o płciowych: własnościach, przypadłościach itp.*, Kraków 1913.

- Lewinson 1999 — J. Lewinson, *Słownik seksualizmów polskich*, Warszawa, Książka i Wiedza, 1999.
- Ouředník 1988 — P. Ouředník, *Šmírbuch jazyka českého, Slovník nekonvenční češtiny*, 2. vyd., Praha, Železný, 1988.
- Radtke 1979 — E. Radtke. *Typologie des sexuell-erotischen Vokabulars des heutigen Italienisch. Studien zur Bestimmung der Wortfelder Prostituta und membro virile unter besonderer Berücksichtigung der übrigen romanischen Sprachen*, Tübingen 1979.
- Rječnik 1898–1903 — *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Dio V., U Zagrebu, JAZU, 1898–1903.
- Sperber H. 1912 — Über den Einfluß sexueller Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache, Imago, *Zeitschrift für Anwendung der Psycho-Analyse auf die Geisteswissenschaften*, I Jhrg., Leipzig–Wien, 1912, Heft V, Dezember (Separatabdruck, ohne Pagination).
- Tyran 1999 — P. Tyran, Idu Gradišćanskim Hrvatom ča s puta jezične diskusije u Hrvatskoj?, *Hrvatske novine*, Eisenstadt/Željezno, 1999, 4. VI, s. 2.
- Vātsyāyana 1897 — *Das Kāmasūtram des Vātsyāyana, Die indische ars amatoria, Nebst dem vollständigen Commentare (Jayamangalā) des Yaçōdhara*, Aus dem Sanskrit übersetzt und herausgegeben von Richard Schmidt, Leipzig, Verlag von Wilhelm Friedrich, 1897.
- Widawski 1994 — M. Widawski, *The Fucktionary, Słownik wyrażen z fuck*, Gdańsk-Elbląg, Wyd. Compendo Publ., 1994.
- Zelený 1991 — Zelený a kol., *Najkratší slovník slovenského jazyka*, Žilina 1991.

Secrets of the body and secrets of the language with the Slavs

Summary

In his treatise in eleven chapters, the author discusses the close connection of the body with the language, manifested through speech processes in the brain and speech organs, and names of some body parts in Slavonic languages. From this broader aspect, which also includes chapters on taboos in linguistics and on Slavonic obscene vocabulary lexicography, he continues with his thorough discussion of “the strongest word” in Slavonic languages, i.e. the names for the membrum virile, i.e. the male sex organ, thereby directing his expert view to the contemporary “phallogical” linguistics and lexicography, establishing that “the strongest word” is a source of limitless metaphorisation. He also discovers the substantival and verbal approach to its names and functioning, stating its parameters (also as a table) and functional field, at the end asking himself whether this word is the object of “phallogy”.

Aleksandr Dmitrievič Duličenko, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Estonia
E-pošta: aleksd@admin.ut.ee

(Nad)narečna podoba slovenske ljudske pripovedne pesmi

Tjaša Jakop

IZVLEČEK: Prispevek nudi vpogled v jezikovno podobo slovenske ljudske pripovedne pesmi in je rezultat opravljene dialektološke analize pesmi, ki bodo vključene v nastajajočo 5. knjigo Slovenskih ljudskih pesmi. Namen prispevka je ugotoviti stopnjo ohranjenosti narečnih prvin na posameznih jezikovnih ravninah.

ABSTRACT: The paper offers an insight into the language images of the Slovenian folk narrative song and it is the results of the performed dialectological analysis of the song that will be included in the 5th book of the Slovenian folk songs currently under preparation. The purpose of the paper is to discover the level of preservation of dialectal elements at individual language levels.

Prispevek je nastal v okviru raziskovanja narečne podobe slovenske ljudske pripovedne pesmi, ki je vključena v program folkloristične in etnološke raziskave slovenske ljudske duhovne kulture pri Glasbenonarodopisnem inštitutu ZRC SAZU. Prikazanih je nekaj problemov oz. rezultatov dialektološke analize pesmi, ki bodo v zmanjšanem obsegu predstavljeni v obliki pojasnil k 5. knjigi Matičine izdaje Slovenskih ljudskih pesmi.¹ V tukajšnjo jezikovno analizo je vključen le ožji izbor slovenskih ljudskih pripovednih pesmi, in sicer nekaj različic balad *Žena umori otroka moževe ljubice*, *Mačeha in sirota*, *Pastorek umori mačeho*, *Kaznjenec odkloni vrnitev k družini (Galjot)* in *Sestra zastrupi sestro (Zarika in Sončica)*. Ker so to balade, vse opisujejo kakšen dramatičen oz. tragičen dogodek iz življenja ljudi nižjega, pa tudi višjega sloja, umeščena v podeželsko okolje.

¹ Po zadnji izdaji (SLP 4, 1998) povzemam tudi naslednje kratice, ki se pojavljajo pri navajanju virov pesmi, obravnavanih v tem članku: CO = *Zapuščina Oroslava Cafa*. NUK, Ms. 482; Ms. = manuskript = rokopis; NPI = *Narodne pesni ilirske, koje se pevajo po Štajerskoj, Koruškoj i zapadnoj strani Ugarske*. Skupio i na svet izdao Stanko Vraz. Zagreb 1839; SPKN = Emil Korytko: *Šlovénške péšmi krajnskiga naróda*. V Ljubljani 1839–1844; SŽ = Joža Glonar, *Stare žalostne. Slovenske pripovedne narodne pesmi*. Ljubljana 1939; Š = Karel Štrekelj. *Slovenske narodne pesmi I–IV*. Ljubljana 1895–1923; VO = *Vrazova zapuščina ljudskih pesmi I–XXI*. NUK, Ms. 481.

Prva različica pesmi *Žena umori otroka moževe ljubice* je iz Ribnice na Dolenjskem in jo je leta 1838 za Emila Korytka zapisal Jožef Rudež:

5 Stoji, stoji tam beli grad,
je v gradu žlahten góspod mlad
in v gradu žlahtna je gospa,
z njim poročena pusta dva.
10 Prstavco belo imata,
v pristavci mlado majerco,
ki ziblje sinka majhniga.
Gre majerca pelnice prat,
v pristavci sinčika pusti,
15 gospa je zvedela le-to.
Gospa ima mojšker devet.
Poslala mojškro je mladó:
»Na belo hit pristavico,
pernesi sinka majerce.«
Gre mojškra na pristavico,
pernese sinka majerce.
[...]²

Prva značilnost, ki jo dialektolog opazi pri prebiranju slovenskih ljudskih pesmi, je težava prehajanja iz krajevnega narečnega v nadnarečni, mestoma celo popolnoma knjižni jezik. Z vidika dialektologije v primeru ljudske poezije namreč ne moremo govoriti o narečju, temveč o jeziku s posameznimi narečnimi sestavinami. To je seveda razumljivo, saj je pesniški jezik vedno vsaj malo privzdignjen in že zaradi pesniške narave same (verzi, rime) ni popoln odraz vsakdanjega jezika, zato je zlasti na področju skladnje skorajda nemogoče ugotavljati (ne)narečnost ljudskih pesmi. Še pomembnejši razlog za odsotnost narečnih prvin pa je "potovanje" pesmi po širšem območju od narečnega.

Primer: V verzih *Stoji, stoji tam beli grad, / je v gradu žlahten góspod mlad / je* zaradi metrične sheme pesmi v besedi *gospod* prišlo do premika naglasa na prvi zlog, čeprav je v narečju (kot tudi v knjižnem jeziku) naglas na drugem zlogu. Iz tega izvirajo tudi številne nedoslednosti, vidne zlasti v različnih zapisih iste besede ali oblike, npr. pri zapisu glagolskega nedoločnika s končnim *-i* ali brez njega, izpuščanje samoglasnikov ali ne ipd. Za primer pogledjmo 5. verz *Pristavco belo imata* in 15. verz *Gre mojškra na pristavico*; vidimo, da se v besedi *pristavica* v prvem primeru samoglasnik *i* reducira, v drugem pa ne.

Seveda se "poknjiževanje" oz. približevanje knjižnemu jeziku ni dotaknilo vseh jezikovnih ravnin v enaki meri. Najbolj sta na udaru skladnja (že zaradi pesniške narave same; gl. zgoraj) in glasoslovje (opuščanje dvoglasnikov, švapanja ipd.), manj oblikoslovje in najmanj leksika, kar izkazuje tudi druga različica pesmi *Žena umori otroka moževe ljubice* iz Cerovca na Štajerskem, ki jo je pred letom 1839 zapisal Stanko Vraz, pela pa Ciglarička:

² Vir: Ms. 478, 26 (v NUK); obj.: SŽ, str. 30 in Š 123, red. II.

Anjčika tenko nit delala,
 zibelko z nogoj potakala:
 »Oj tuja, haja, mali sin,
 da bi mi skoro velki bia!
 5 Da bi mi skoro velki bia,
 belega grada herbič bia!«
 Anjčika gre pleničkic prat,
 mlada gospa njoj sinka klat.
 Anjčika pašči se domó.
 10 »Moj mali sin še izda spi!
 Kak je to, ti moj mali sin,
 to je ne tvoja šega bla,
 to je ne tvoja šega bla,
 ka bi mi ti tak dugo spa?«
 15 Anjčika zibko odkrila,
 za svojo se glavo zgrabila:
 »Oje, joj, joj ino prejoj,
 Ježoš presmileni ti moj!
 Zibelka puna je krvi,
 20 sinek pa mrtev v njoj leži.«
 Mimo mi jaše mladi gospod:
 »Kaj ti je mlada Anjčika,
 kaj si tak milo skričala,
 na jezoša se zezvala?«
 25 »Kaj si je ne bi skričala,
 puna mi zibelka je krvi
 ino v njoj sinek mrtev leži!«
 Žlahtni gospod se pašči domó,
 žlahtna gospa mu proti gre.
 30 »Hala, hala, žlahtna gospa,
 kaj furtoh si si okrvavila?«
 »Kuharce so se zakesnole,
 pišenc zabadat pozabile,
 firtoh si skrvavila.
 35 »Ne bi ga tak skrvavila,
 de bi sto pišenc zaklala!
 Hala, hala, žlahtna gospa,
 ge si tak fürtoh skrvavila?«
 [...]³

Za glasoslovje prleškega narečja je značilen glas *ü* za *u*; tako npr. oblika *fürtoh* (s pomenom 'predpasnik'), ki pa jo je Vraz zapisoval precej nedosledno: kot *furtoh* in *fürtoh* ter *firtoh*. Staroakutirani zlogotvorni *l* > *u* (*dugo* = dolgo, *puna* = polna); glagolski deležnik na *-l* > *-a* (*bia*, *spa*); naglašeni izglasni *-ov* kot *-o* (*domó*

³ Vir: Š 124 po VO.VIII. 34; Obj.: NPI, 68–70, kjer so bile dodane vrstice 33–39. Glede na to, da je ista pevka navedena tudi pri Š 226 in je tam kot kraj zapisa imenovan Cerovec, so se pri GNI odločili, da tudi v tem primeru podatek »Z meje medjimurske« popravijo v »Cerovec«.

= domov); *gd-* > *g-* (*ge* = *kje*); veznik *in* ima obliko *ino* in ga danes v narečju ne najdemo. Narečne značilnosti se kažejo tudi v oblikoslovju, npr. glagolska pripona *-niti* > *-noti* (*zakesnole*); poseben način zanikanja pomožnega glagola (*je ne* = *ni*); O ed. sam. ž. sp. na *-oj* (*z nogoj*); namesto tožilniške oblike mn. sam. ž. sp. imamo rodilniško (*je šla pleničkic prat; pišenc zabadat pozabile*); D, M ed. 3. os. osebnega zaimka (*njoj* = *njej*; *v njoj* = *v njej*); določna oblika prid. namesto nedoločne (*velki*); veznik *ka* = *da*. Najbolj avtentična in nespremenjena ostaja leksika: v pesmi najdemo tipične panonske besede, pa tudi nekaj germanizmov: *skoro* = *kmalu*; *herbič* = *dedič*; *pašči se* = *pohiti*; *še izda* = *še zdaj*, *še zmeraj*; *furtoh/fürtoh/firtoh* = *predpasnik*; *šega* = *navada*; *presmileni* = *preusmiljeni*; *skričala* = *zakričala*; *se zezvala* = *se sklicevala*; *proti* = *naproti*; *zakesnole* = *zamudile* itd.

Narečno podobo pesmi lahko popači že sam prehod iz ustnega v pisni kod, saj se pri zapisovanju hočeš-nočeš srečujemo z določeno mero posploševanja, abstrahiranosti in poknjiževanja, kar pa onemogoča natančnejšo narečno analizo. Tako moramo poleg narečne analize upoštevati in analizirati tudi sam zapis. Razne nedoslednosti pri zapisu so posledica ali slabšega posluha zapisovalca za narečne odtenke ali nepoznavanje narečja, pa tudi vpliv knjižne pisave (bodisi slovenske, nemške ali madžarske). Večina zapisov teh pesmi je iz 19. stoletja – iz obdobja romantike, ko se je začelo zanimanje za ljudsko pesništvo, njegovo zbiranje in proučevanje. Zapisovalci so bili Stanko Vraz, ki ga štejejo za začetnika slovenske folkloristike (tako M. Terseglav 2004, 13), Poljak Emil Korytko, Matija Murko, Matija Valjavec, Oroslav Caf, Karel Štrekelj in drugi.

Z zbiranjem pesmi je povezana tudi problematika zapisovanja glasov. Glas *v* s svojimi različicami je npr. pisan kot *v* in/ali *u*, z *u/v* pa je lahko zapisan tudi *u < l*. Mešanje med historičnim zapisom in zapisom po izgovoru je lepo vidno v različici balade *Žena umori otroka moževe ljubice* iz Ribnice na Dolenjskem, ki jo je leta 1838 zapisal Stanko Vraz:

- 5 Imata belo pristavico,
 u pristavici mlado majerco,
 ona zible sinka mladiga.
 Majerca je šla pelnice prat,
 pustila sinka v beli pristavici.
 [...]
- 20 Mojškra ga nese nazaj,
 ga **u** zibuvko položi.
 [poud. T. J.]⁴

Kot primer zapisa balade z dveh različnih koncev Slovenije navajam balado *Pastorek umori mačeho*: prva različica je »z meje medjimurske«, torej iz Cerovca,⁵ druga pa z Iga pri Ljubljani, torej z Dolenjske. Prvo je zapisal Stanko Vraz (pred 1839), drugo Franc Kramar (1909).⁶

⁴ Vir: Š 123 po VO.XX.23; Obj.: SPKN I, 103–105 in NPI 160–161.

⁵ Gl. op. 3.

⁶ Dolenjsko različico je zapela 80-letna Marija Gabrovšek.

Kraj: »z meje medjimurske«, Štajersko

1. Vse se gore ponižajo,
samo ena se zdiguje,
na njoj teče zibeljka,
v zibeljki leži Štefan.
2. »Zibli me, zibli, mačoha,
huda, prevzela mačoha!
Naj ti zrasem vrha velk,
bom ti kupa senjem le.«
3. Štefan zrased vrha velk,
mačohi kupi senjem lep:
mačohi kupi suknjico,
sebi pa kupi sabljico.
4. »Sedma da si v senčico,
no pogledma senjem lep!«
Mačoha gledala suknjico,
Štefan pa je gleda sabljico.
5. On pa potegne sabljico,
mačohi odseka glavico.
Kam je glavica klončila,
ta je krvčica šprihnola.
[...] ⁷

Kraj: Ig pri Ljubljani, Dolenjsko

1. Gospa je šla vašuj cimər spat,
gəspud je šu pa kaami vašas.
»Oh, ama, luba moja ti,
oh, stur mi volo moja ti!«
2. »Kaku ti voljo strila bom,
ker səm stanu tak slabega?«
»Sej ti bom kupu suknico,
ocirano in židano!«
3. »Oh kaj mi če nek suknica,
ocirana in židana?
Ker səm stanu tak slabega,
ker səm stanu tak revnega!«

⁷ Vir: Š 352 po VO.XIX.S 9. (115).

4. »Oh, ama, luba moja ti,
oh stur mi voljo moja ti!
Seat kupu bom srebrni pas,
de te obsegu devetkrat bo!«
5. »Kajam nucov bo srebrni pas,
ker nejsam stanu tacega,
nosila deab srebrni pas,
devetkrat mi obsežen biv.«
6. Gospa mi pa pred cimrom stoji,
sej je vse dobro slišala.
[...]⁸

Pri glasoslovju najbolj izstopa prehod $\hat{o} > u$: (*gəspud*, *stur*, *kaku*), ki ga prleško narečje nima, prehod *lj-* > *l-* je značilen za obe različici (prleško *zibli*, dolensko *volo*,⁹ *luba*). Razlike so tudi v glagolskem del. na *-l*, ki se v dolenski realizira kot *-u* (*kupu*, *obsegu*), v prleščini pa kot *-o* ali *-a* (*kupo*, *gleda*). Prav tako je v dolenski različici več primerov samoglasniške redukcije (*strila*, *tak*), narečje pozna ostanke 2. slovanske palatalizacije v pridevniški besedi (*tacega*), nekajkrat se pojavi celo diftong *ej* (npr. *nejsam*) in izpad *v*-ja v zaimku (npr. *suj* = svoj). V dolenski različici je zapisan tudi polglasnik: *cimər*, *gəspud*, *səm*, *nejsəm*.

Dolenski različica ima več germanizmov (npr. *cimər* = soba; *ama* = dovilja; *ocirano* = okrašeno; *židano* = svileno; *nucati* = potrebovati, uporabljati), medtem ko ima prleška več panonizmov (npr. *mačoha* = mačeha; *prevzela* = prezla, zelo zla; *senjem* = na sejmu kupljeno darilo; *da* = sedaj; *no* = in; *klončnila* = padla, udarila; *ta* = tja; *šprihnola* = brizgnila).

V oblikoslovju je za prleško narečje značilna štajerska dvojinska prvoosebna glagolska oblika na *-ma* (*sedma*, *pogledma*) in mestniška (in dajalniška) oblika osebnega zaimka za 3. os. ed. (*na njoj*). Vzhodnoštajerska različica ima več pomanjševalnic (npr. *suknjica*, *sabljica*, *senčica*, *glavica*), v dolenski različici pa najdemo precej fraz, npr. *stur mi volo moja* = ugoditi mi; *kaj mi če* = kaj mi hoče ('kaj mi bo') ipd.

Obe štajerski različici pesmi *Mačeha in sirota* iz Framaja je zapisal O. Caf in sta glasoslovno precej poknjženi:

Prva različica:

- Preuboga porodna žena,
preuboga porodna žena
celi teden se je trudila,
od nedelje do nedelje.
- 5 Preceli ubogi teden
sem no taj po hiši hodila,

⁸ Vir: GNI O 8079.

⁹ Pod vplivom knjižnega jezika se pojavi dvojnica: *volo* in *voljo*.

lepo Boga prosila,
lepo Boga prosila,
10 da bi le srečno rodila.
[...]¹⁰

Druga različica:

Poslušajte, kristjani,
vsi mi stari ino mladi!
Izgled zdaj si vzemite
od prehude mačehe,
5 kaj se je tam prigodilo,
tam v derželi Madjarski.
Detece se je iznebilo
svoje ljube matere.
Tisti oča se je oženil,
10 dete hudo mačeho dobi.
Dete rokice vzdignolo,
mačeho za kruha prosilo:
“Preljubljena mati moja,
dajte meni kruheka!”
15 Kaj je storila mačeha,
le ta huda mačeha?
Prenesmiljeno ga je tepla,
da je bilo vse kervavo.
Dete se milo jaokalo,
20 na svojo mater je vzmislilo.
Dete težko dočakalo,
da je prišel beli den.
Da je prišel beli den,
dete je k zvonarju šlo,
25 dete je k zvonarju šlo:
“Dobro jutro ti Bog daj!
Vstajaj, vstajaj, moj zvonar,
pojdi, mi pokaži materni grob!”
Začne se zvonar jokati,
30 detetu pa odgovarjati:
“Preljubljeno dete moje,
zabstojn je prošnja tva.
Tvoja mati ne more vstati,
no ti ne more kruha dat.
35 Tvoja mati mertva leži
no černo zemljo tu gnoji.
Ona je uže obsojena,
kam si je zaslužila.
Le pusti mi, ti mertve kosti,
40 da bo njej pri sodbi leže!”
Dete se je milo jokalo,

¹⁰ Vir in obj.: Š 344 (Iz CO. III. 21–24.). Pela: Marinka Bobnica.

45 zvonarja lepše prosilo,
 “Vstajaj, vstajaj, moj zvonar,
 pojdi mi, pokaži materni grob,
 da bom jaz grob zagledalo,
 serce se mi bo veselilo.”
 Zvonar prime dete za roko
 No ga pelja na materni grob.
 [...] ¹¹

Obe različici te pesmi sta iz južnopohorskega narečja, za katerega so značilni diftongi, ki so v obeh pesmih poenoglašeni oz. »poknjiženi« (npr. *žena* namesto narečne *žiena*, *prosila* namesto *pruosila*, *prosilo* namesto *pruosilo* itd.), razen enkrat (*jaokalo* = jokalo).¹² Tipične štajerske glasoslovne značilnosti so: *e*-jevska vokalizacija polglasnika (*den* = dan); vrinjeni *-r-* (*deržela*); vrinjeni *-b-* (*zabstonj*); *dj* namesto *dž* (*Madjarski*). Primer poknjiževanja je oblika *ga pelja* (knjižno *ga pelje*), ki se narečno glasi *ga pela* in je značilna za štajerske govore. V drugi različici je najti še nekaj primerov hiperkorekcije: *izgled*; *preljubljena mati*; *prenesmiljeno* = preneusmiljeno; *je vzmislilo* = se je spomnilo (narečno *je zmislo*). Zlogotvorni *r* je zapisan z *er*: *kervavo*, *mertva*, *černo*.

Oblikoslovne posebnosti so glagoli na *-niti* > *-noti* (npr. *vzdignolo* = vzdignilo); kontrakcija svojilnega zaimka: *prošnja tva* (toda *tvoja mati*); določna oblika prid. namesto nedoločne (*materni grob*); zamenjava zaimka *kam* s *kamor* (*Ona je uže obsojena, kam si je zaslužila* = ..., *kamor* ...). Kot primer skladenjske posebnosti lahko opazimo zaznamovani besedni red: *v derželi Madjarski* (nezaznamovana stava je prid. + sam.).

Prleško različico pesmi *Mačeha in sirota* iz Ljutomera (redakcija I) je zapisal Stanko Vraz:

5 Poslušajte da, vsi ljudje,
 kaj se zgodilo v Zagorskem!
 Ena mati je umrla,
 malo detece pustila.
 10 Oče pa se oženiâ,
 prehudo mačeho si vzeâ,
 eno prehudo mačoho,
 eno prehmanjo matere.
 Dete za kruhec jo prosi,
 10 al kaj pa ona ž njim včini?
 Na zemljico ga hitila
 no na zemljici ga zbila,
 na zemljici ga je zbila,
 no kruheca mu ne dala.
 15 V skledo vleje mrzle vode,
 pred njo dene dva kamniča.

¹¹ Vir in obj.: Š 348 – CO. II. 129–132.

¹² Po Z. Zorko (1998, 126–137).

Ob tem je ne moglo živet,
 namilo se zajokalo.
 Ono prosilo Bogeca,
 20 kaj včakalo b se belga dné.
 Ono zvonarja šlo budit:
 “ Stani, stani, ljubi zvonar!
 Stani, stani, ljubi zvonar,
 pokaži mi materni grob!”
 25 Zvonar začea se jokati,
 detece s mu v srce smiliti.
 On jega prime za roko
 no jega pela na grobje,
 on jega pela na grobje,
 30 pokaže mu materni grob.
 Kak matern grob zaglednolo,
 premočno je zakričalo:
 “Odpri se, črna zemljica,
 no pregovori, mati mâ!
 35 Komu si me pripravila,
 mačohi me ostavila!”
 “Nâj me, nâj me, dete vbogo,
 dete vbogo, dete malo!
 Idi, idi na božji pot,
 40 ta k manjki božji bistričkoj.
 Ona de ti pomagala,
 ti sveti raj potalala!”
 Detece pa odišlo je
 ta k manjki bistričkoj.
 45 Pred njoj si pokleknulo,
 lepo molilo Bogeca.
 Ona je s tróna stopila
 no razgrnola zlati plajšč.
 Detece k seb prignola,
 50 no ga nesla v sveto nebó.
 Dete s nebesa veseli,
 mačoha pa v pekli gori
 Kak je lepo srebro, zlato,
 še lepše materino telo!¹³

Različica kaže značilnosti prleškega narečja v glasoslovju, npr. *vleje* = vlije; izpad vzglasnega *v-* (*stani*); vrinjeni *-j-* (*plajšč*); prehod *ń* > *j* pri osebnih zaimkih za 3. osebo (*jega* = njega, *pred njoj* = pred njo); glagolski del. na *-l* > *-a* (*oženiâ*, *si vzeâ*, *začea*). Prleško je tudi besedje (npr. *prehmanja* = zlobna, *včini* = naredi, *ga*

¹³ Vir in obj.: Š 347. – Pesem je označena kot redakcija I in je vzeta iz VO.XIX. S. 10 (116). Kasneje je Vraz to pesem še večkrat prepisal, njegov prepis pa se tako razlikuje od prvotnega zapisa, da ga je Štrekelj označil kot redakcijo II. Obe redakciji pa sta krepko predelani.

hitila = ga je vrgla, *ga je zbila* = ga je pretepla, *pela* (3. os. ed.) = pelje, *grobje* = pokopališče, *nâj me* (vel.) = pusti me, *idi* = pojdi (vel.), *potalala* (germ.) = dodelila, *odišlo* = odšlo, *no* (< *ino*) = *in*).

Oblikoslovne posebnosti so glagoli na *-niti* > *-noti/-nuti* (*zaglednolo*, *pokleknulo*, *razgrnola*, *prigrnola*); poseben način zanikanja pomožnega glagola (*je ne moglo živet* = ni moglo živeti); kontrahirani svojilni zaimki (*mati mâ* = mati moja). Najdemo tudi veliko pomanjševalnic (*kruhec*, *dva kamniča*, *Bogec*). Pri skladnji je najbolj poseben besedni red: *zvonar začea se jokati* = zvonar se je začel jokati; *ona de ti* = ona ti bo(de) itd. Seveda v zapisu najdemo tudi nedoslednosti: v 6. vrstici imamo fonetično poknjiženo obliko (*mačeho*), vrstico nižje pa narečno (*mačoho*). Prav tako za prleško narečje ni značilna samoglasniška redukcija (*kaj včakalo b se belga dné*), oblike kot *ljubi* (narečno *lj > l*) itd.

Kako težko je določati meje med jeziki in kako se jeziki in narečja prelivajo drug v drugega vidimo na primeru prekmurske, porabske (Ritkarovci) in hrvaške medžimurske (kajkavske) različice balade *Mačeha in sirota*:¹⁴

Kraj: Prekmurje

Poslušajte da, vsi lüdje,
ka se vam je prigoudilo,
ka se vam je prigoudilo
vu tom vogrskom orsagi!
5 Edna je mati vumrla,
malo je dejte nihala.
Eden se oča oženo,
lagojo mačiho pripelo,
ki dejte bije nouč i den,
10 ki njemi krüheka ne dá,
ki njemi krüheka ne da,
ki si ne zmislí na Bogá.
[...]
61 “Oj dejte, jaz nemrem stanoti,
nemrem ti krüheka davati.
Jaz sem ti že obsojena,
kama sem si prislüžila.
[...]¹⁵

Kraj: Ritkarovci, Porabje, Madžarska

1. Ka se je prigošdilo
vo tihem orsagi Crencovci.

¹⁴ Prvo je zapisal neznani zapisovalec, drugo Mirko Ramovš in Valens Vodušek, 14. nov. 1970 (pela Julija Molnar, Ferencne, roj. 1908), tretjo pa Matija Valjavec.

¹⁵ Vir in obj.: Š 345 – Iz VO. IX. 7. Vnovič je prepisano v VO. XVIII. A. 40–44 in v VO. XIV.¹ 21b, 22.

2. Jedna mati je mrla,
malečko dehtece povrgla,
jedna mati je mrla,
malečko dehtece povrgla.
3. Oća se ja joženol,
lagojo mačijo pripelo,
oća se ja joženol,
lagojo mačijo pripelo.
4. Dehtece se (vajalo)
ino je mačiji bejžalo:
»O, ljublena mačija,
vi te zdaj moja mamica.«
5. Vi ste zdaj moja mamica,
vi te zdaj moja mamica.«
Mačija se razsrdila,
dehtece za roko zgrabila,
6. dol na zemlo vdarila
ino na milo ta zbila.
[...]¹⁶

Kraj: Medžimurje, Hrvaška

- Nekaj se je pripetilo
vu tem orsagu madjarskem.
Jedna mati vumrla,
jedno dete ostavila.
- 5 Otec se je oženil,
hudu mačuhu je dobilo.
Dete prosilo kruheka,
mačuha ga na kla hitila,
mučno šibom ga harila,
- 10 s koleni ga je gazila.
[...]
- 25 “Tvâ mati nemre gore stat,
ni tebi nemre kruheka dat,
ar ona vre odsujena,
kam si je zaslužila.”
[...]¹⁷

¹⁶ Vir: GNI M 32.826 (transkripcija melodije Robert Vrčon, transkripcija besedila Marko Terseglav).

¹⁷ Vir in obj.: Š 346 – Od nekega romarja, ki je šel skozi Varaždin k majki božji bistrički. Vzeta je iz Slovenskega glasnika III (1859) 11–12, kjer je tiskana nerazdeljena na verze.

Prekmurska in porabska različica imata seveda značilne diftonge: *ej* za *e* (*dejte, dejtece*) in *ou* za *o* (*prigoudilo, nouč*) ter glas *ü* za *u* (*poslüšajte, lüdje, ütro, kriühek; lüblena*), ki jih medžimurska nima. Oblika osebnega zaimka *jaz* je poknjižena – ni prekmurska. Značilen je tudi prehod *lj > l* (*lüdje; lüblena, na zemlo*), glagolski del. na *-l > -o* (*bio, oženo, pripelo*); v porabski različici (Ritkarovci) pa najdemo še primer za prehod *h > j* (*mačija*) in vrinjeni *-j-* (*bejžalo*).

Vendar pa imata prekmurska in medžimurska različica kar nekaj skupnih značilnosti, npr. protetični *v-* (*vumrla*); oblika *nemrem* = ne morem (prekm.) in *nemre* = ne more (medž.); *edna* = ena (prekm.) in *jedna* = ena (porab. in medž.); zamenjava zaimka *kamor* s *kam*: *kama sem si prislüžila* (prekm.) in *kam si je zaslüžila* (medž.) itd.

Besedišče (primerjava):

	prekmursko	porabsko	medžimursko
oče	<i>oča</i>	<i>oča</i>	<i>otec</i>
zgodilo	<i>prigoudilo</i>	<i>prigo^udilo</i>	<i>pripetilo</i>
(za)pustila	<i>nihala</i>	<i>povrgla</i>	<i>ostavila</i>
zlobna	<i>lagoja</i>	<i>lagoja</i>	<i>huda</i>
pretepati	<i>biti</i> (nedov.)	<i>ta zbiti</i> (dov.)	<i>hariti</i> (nedov.)

Oblikoslovne posebnosti prekmurske različice so: ponavljalni glagol (*davati* = dajati); glagolska pripona *-niti > -noti* (*stanoti* = vstati); D in M ed. sam. in zaim. m. sp. *-u > -i* (*vu ... orsagi, njemi*); pri porabski različici vidimo posploševanje tematske glagolske končnice (*vi te < bote* = boste), ki je značilna za širši SV slovenski prostor, in M prid. ž. sp. na *-oj* (*idi majki bistričkoj*); pri medžimurski imamo T na *-u* pri sam. ž. sp. (npr. *hudu mačuhu*) in kontrakcijo svojilnega zaimka (npr. *tvâ mati* = tvoja mati) itd.

Pesem *Mačeha in sirota* je znana le na SV delu slovenskega narečnega področja (Štajerska, Prekmurje in Porabje) in samo od tam so tudi zapisi, v ostale slovenske pokrajine pa se ni razširila. Zanimivo je, da v teh različicah variira tudi sam kraj dogajanja – v prekmurski, medžimurski in pohorski različici je dogodek postavljen na Madžarsko oz. Ogrsko (*vu ... vogrskom orsagi; vu tem orsagu madjarskem; v derželi Madjarski*), prleška o Zagorskem, v eni od porabskih različic (ki v članku ni obravnavana) pa celo na Kranjsko.

Iz rovtarskega narečja izhaja pesem *Kaznjenec odkloni vrnitev k družini* (*Galjot*) iz Škofje Loke, ki jo je leta 1869 zapisal Jožef Jurčič.

Galjot je vozil galejico,
vseskozi prosil je Boga,
de b še enkrat na suhem stal,
de b še enkrat prišel na dom.
5 Obljubil je darove tri:
za prvi dar je mašni plašč
na goro k svetemu Lorencu.
Za drugi dar je kelih zlat

- na Huje k svetmu Jožefu.
 10 In tretji dar glasan je zvon
 k devic Marij na jezero.
 "Le vlec, le vlec, veter hladan,
 veter hladan, veter močan!"
 Tako je prosil vbog galjot.
 15 Potegnil veter hladan,
 veter hladan, hudo močan,
 zanesel je galejico
 na kraj morja širocega.
 Pri kraj morja širocega
 20 stoji mladenič lep in mlad.
 Tako je rekel vbog galjot:
 "Mladenič mlad, al me poznaš,
 al veš, odkod sem jest doma?
 Al veš, mladenič lep in mlad,
 25 kako na mojem domu gre?"
 "Na tvojem domu dobro gre,
 tvoj sin bo novo mašo pel,
 hči tvoja pa se zdaj moži
 in tvoja žena pa ima
 30 že dolgo družega moža.
 Galjot poseže v torbico,
 prinese ven rumeni zlat.
 "Oj nesi mojemu sinu,
 ki bo novo mašo pel."
 35 Galjot poseže v torbico,
 prinese venkaj prstan zlat.
 "Oj nesi moji hčeri to,
 ki se ravno zdaj moži.«
 Moji ženi pa poroči:
 40 »Živ ni več vbog galjot!«
 Le vlec, le vlec, veter hladan,
 veter hladan, veter močan!"
 Potegnil veter je hladan,
 veter hladan, hudo močan.
 45 Odnesele je galejico
 spet sred morja širocega.
 Tako je rekel ubog galjot:
 "Veselite se, ve ribice,
 ker boste pile mojo kri.
 50 Veselite se ve ribice,
 ker boste glodale moje kosti."¹⁸

Narečne značilnosti na glasoslovni ravnini so: samoglasniška redukcija (*de b še enkrat* = da bi ...; *k devic Marij* = k devici Mariji; *le vlec* = le vleci; *pri kraj* = pri

¹⁸ Vir in obj.: Š 250, iz Glasnika Jožefa Jurčiča, ki ga je l. 1869 pričel izdajati v Mariboru, list 1, str. 18.

kraju; *al* = ali; *sred* = sredi); ostanki 2. slovanske palatalizacije v pridevniški besedi (*širocega* = širokega; *druzega* = drugega); *s* -> \emptyset (*poroči*); oblika *jest* (= jaz) ipd. V besedišču razen izraza *rumeni zlat* (= rumeni zlatnik) in *bo novo mašo pel* (= bo posvečen v duhovnika) ni kakšnih posebnosti, najdemo pa nekaj nedoslednosti, npr. *k svetemu* (7. vrstica) in *k svetmu* (9. vrstica). Zaradi metrične sheme pesmi najdemo poleg *ven* tudi sopomenko *venkaj*, npr. *prinese ven rumeni zlat* (32. vrstica) proti *prinese venkaj prstan zlat* (36. vrstica).

Za gorenjsko narečje sem izbrala dve pesmi: prva, *Kaznjenec odkloni vrnitev k družini* (*Galjot*), je iz Kroke, druga, *Sestra zastrupi sestro* (*Zarika in Sončica*), pa iz Preddvora. Prvo je zapisal Fr. (Radivoj) Poznik, drugo pa Matija Valjavec, po zapisu Janeza Valjavca in nareku matere součenca Matevža Šavsca, pred 1850.

Kraj: Kropa, Gorenjsko

Galjot pa vozi galejico
 po sredi morja globocega.
 Pri kraj morja en publič sdi,
 galjot mu pravi ino govori:
 5 "Publič, povej, kje si ti doma?
 Al si iz kranjske dežele,
 al si iz bele Ljubljani?"
 "Jaz nisem iz lepe kranjske dežele,
 jaz sem le iz bele Ljubljani."
 10 "Publič, povej, ali kaj veš
 kako se na tvojmu domu godi?"
 Jaz pa še to dobro vem,
 kako se na tvojmu domu godi:
 Hči se bo zdaj omožila,
 sin bo pa novo mašo pel.
 Žena se za drugič moži."
 Galjot tako pravi ino govori:
 "Hotel bi darovat dare tri,
 vse tri v to lepo kranjsko deželo.
 20 Ta prvi dar bi bil le ta:
 hotel bi darovati velik zvon
 Devici Mariji na Jezeru.
 Ta drugi dar bi bil le ta:
 hotel bi darovati mašni plašč
 25 na Huje svetemu Jožefu.
 Ta tretji dar bi bil le ta:
 hotel bi darovati kelih zlat
 k spominu svetega Lovrenca."
 Segel je v zlato torbico,
 30 vun je prinesel prstan zlat.
 "Na, nesi ga moji hčeri domu,
 saj ga ona rabila bo:
 kadar ta prstan vidila bo,
 se vselej na me spomnila bo."

- 35 Segel je v zlato torbico,
vun je prinesel venec zlat:
"Na, nesi ga mojmu sinu domu,
saj ga še on le rabil bo.
Kadar ta venec videl bo,
40 vselej na me se spomnil bo."
Segel je v zlato torbico,
vun je prinesel dobre službe.
"Na, nesi jih moji ženi domu."
Galjot še vozi galejico
45 sredi morja globocega.¹⁹

Različica balade iz Kroke kaže značilnosti gorenjskega narečja, zlasti na glasoslovni ravnini, npr. samoglasniška redukcija (*pri kraj* = pri kraju, *mojmu* = mojemu, *tvojmu* = tvojemu, *sdi* [zdi] = sedi, *al* = ali); *domu* = domov; ostanki 2. slovanske palatalizacije v pridevniški besedi (*globocega* = globokega); starinska oblika *ino* (= in); *vun* (= ven) ipd. Izraz *dobre službe* s pomenom 'dobro plačilo' danes ni narečni kroparski. Primer poknjiževanja je oblika *vidila* (knjižno *videla*), ki se narečno glasi *vidla*. Zapisovanje glagolskega nedoločnika je nedosledno: brez končnega *-i* (*hotel bi darovat*, 18. vrstica) ali poknjiženo (*hotel bi darovati*, 21., 24. in 27. vrstica).

Med oblikoslovnimi posebnostmi opazimo naslednje: dajalniška oblika namesto mestniške pri svojilnem zaimku m. sp. ed. (*na tvojmu domu*); odsotnost podaljšane osnove z *-ov-* pri sam. m. spola ni značilna za kroparsko narečje, niti za gorenjščino (*dare tri* = *darove tri*). Pri skladnji izstopa besedna zveza *darovati ... k spominu svetega Lovrenca*, ki danes ni narečno kroparsko (pa tudi sam svetnik oz. zaščitnik cerkve ni njihov – Kroparji imajo svetega Lenarta); *hotel bi darovati* = rad bi daroval, daroval bom.

Balada *Galjot* kaže na to, da je zapisovalec besedilo čistil in popravljal, zato je v pesmi težko iskati avtentične narečne prvine (Zmaga Kumer, 1993: 205–208). Nekaj izrazito kroparskih glasoslovnih značilnosti v pesmi se je izgubilo že zaradi pisave (npr. razlikovanje dveh ozkih *e*, posebni kroparski temni *i*, uvularno izgovorjeni *r* ipd.). Tudi polglasnik v tej različici ni zapisan (npr. verz *Jaz pa še to dobro vem* bi se narečno glasil *Jas pa še to dobar vem*; za *prvi* pa ima narečje celo izgovor z *ar*: *parvi*).

Kot primer bolj narečno obarvane pa je naslednja gorenjska različica pesmi *Zarika* in *Sončica*:

Kraj: Preddvor, Gorenjsko

- Star Vah jin stara Vahinja
prosiva sta lepo boga,
de b jima dav jen poros lep.
Boh jima j dav jen poros lep,
5 Boh jima j dav je hčeri dve:
Ta prva j biva Zarika,

¹⁹ Vir in obj.: Š 251 – Narodno blago iz Kroke, 150–152.

ta druga j biva Sončica.

Sončico vkrade turšči car,
Zariko vzame španšči kralj.

10 Zaričin mož na semenj gre
pa praša mvade Zariče:

“Kaj pa ti kupim na semnji,
kar bi po vseči b'o tebi?”

Zarika tok odgovari:

15 “Kar najdeš tam nejlevšega,
nejlevšega, nejdražega!”

Sončica na semnji stoji,
jin Zaričin mož tak govori:

“Kolko pa Sončica velja?”

20 “Sončica štir sto kron velja,
gdor jih ima, ta nej jih da,
gdor jih pa nima, nej neha.”

Zarika tako govori:

25 “Kaj si mi kupu za semenj –
vse levši, koker sama sem,
vse draži, koker sama sem!”

“O nič ne marej, Zarika,
Štenže nam bo pometova,
vsak dan bo grš prhajova.”

30 Sonca j štenže pometova,
vsak dan je levš prhajova.”

že mi pokliče hvafce vse:

“Le pejte vovit ribice,
ki so z imenam kačice.”

35 Zarka je kače kuhova,
Sonca jih je pokušova.

Sončico gvava zaboli,
De precej v lica vobledi.

Sončica j šva v ta gornji stan:

40 “Le vleci, veterček hvadan,
semkej jiz vaščih deževa,
čer so voča jin mat doma.

Zarika je posušova,
močno se je prestrašiva:

45 O Sončica, sestra moja,
de nisem vedva preh tega,
pa sem ti dava kači strup!

Zarika tudi vomedli
jin dušo s Sončico spusti.

50 Koko je vender to hudo,
De sestra sestre na pozna

Jin strupa kačiga ji da!²⁰

²⁰ Vir in obj.: Š 72.

Zapisi te pesmi so samo z Gorenjske. Iz predgovora k pesmi²¹ je razvidno, da je Valjavec izvirno ljudsko pesem krepko preuredil po takrat veljavnih pesniških kriterijih, vendar pa je gorenjske narečne značilnosti ohranil. Ta različica namreč izkazuje vse tipične glasoslovne značilnosti gorenjskega narečja, kot so švapanje (*Vah, Vahinja, prosiva, biva, mvade, pometova, prhajova, hvafce, vovit, kuhova, pokušova, gvava, šva, hvadan, vaščih, deževa, posušova, prestrašiva, vedva, dava; b'o < bilo*); palatalizacija *k, g, h > č, ž, š* (*turšči, španšči, Zariče, vaščih, čer; štenže*); prehod zvonečega mehkonebnika v nezvonečega *-g > -x* (*Boh*); prehod zvonečega zapornika v nezvoneči pripornik *-d > -s* (*poros*); *-d > -x* (*preh*); prehod *pš > vš* (*najlevšega, levši, levš*); *pc > fc* (*hvafce*); *v- > ø* (*praša*); protetični *v-* (*voča, vomedli*); protetični *j-* (*jin, jen, jiz*); glagolski del. na *-l > u* (*kupu*); disimilacijsko akanje (*odgovari, govvari*); preglas *a > e* pred *j* (*nejlevšega, nejdražega, nej, ne marej, semkej*); onemitev samoglasnika *i* (*kolko, mat*) itd.

Pri besedju izstopajo: *semenj* = sejem; *tok* = tako; *koker* = kakor; *štenže* = stopnice; *de* = da; *grš prhajova* = grša postajala; *levš prhajova* = lepša postajala; *pejte* (vel.) = pojdite. Oblikoslovne značilnosti so: roditeljska oblika sam. ž. sp. namesto tožilniške (*praša mvade Zariče*); posplošitev ženske sam. končnice še v O m. sp. (z *imenam*); M sam. m. sp. na *-i* (*na semnji*).

Zaključek

Pripovedne pesmi (balade) sodijo v najstarejšo plast slovenskega ljudskega slovstva, zato v njih najdemo razne arhaizme (zlasti v besedju in oblikoslovju), ki jih v narečjih danes ne slišimo niti pri najstarejših govorcih. Tak primer so npr. kontrahirani svojilni zaimki v različicah balade *Mačeha in sirota*, npr. *prošnja tva* (Fram 2), *mati mâ* (Ljutomer), *tvâ mati* (Medžimurje). Kot je pričakovati je največ arhaičnih narečnih besed in oblik v pesmih slovenskega obrobja, zlasti v panonski narečni skupini, vključno s Porabjem (Madžarska) in Medžimurjem (Hrvaška); v osrednjih pokrajinah (Gorenjska, Dolenjska), ki sta bili osnova slovenskemu knjižnemu jeziku, je arhaizmov manj.

Knjižni jezik kot tak vdira v ljudsko pesem že od samega začetka (lahko so to tudi razne umetne tvorbe in kalki iz nemščine ipd.) in od tod v primarno narečnih pesmi toliko nenarečnih, neljudskih besed in besednih zvez. Razni normativnimi posegi v besedilo ljudskih pesmi, kot so jezikovni popravki, čiščenja, ponarejanja in domnevne olepšave zabrišejo prvoten izvir ljudske pesmi in kvarijo njeno originalnost. Jezik ljudskega slovstva je narečje oz. jezik tistega okolja, v katerem je besedilo nastajalo, in se od knjižnega razlikuje tako v fonološko-fonetični kot tudi v oblikoslovni in skladenjski podobi.

Marko Terseglav piše (2004, 34), da so »prav narečja [so] del lokalne in tudi vsesplošne kulture. Ljudske pesmi bi lahko bralcem neprisiljeno pokazale razčle-

²¹ Zora in Solnca. Pripovedna pesem v treh delih. Zložil M. Kračmanov Valjavec. V Celovcu 1867, str. 5.

njenost slovenskega jezika in utrjevale dejstvo, da so ljudske pesmi v svojem bistvu narečne. Tudi še tako slavistično naravnani koncept folkloristike tega ne bi smel spregledati, kaj šele opustiti, saj je s tem odstranjena ena od temeljnih značilnosti ustnega slovstva.«

Iz zgoraj napisanega je razvidno, da tovrstno ljudsko izročilo ne more služiti kot študijsko gradivo dialektologom (četudi poznamo pokrajino in večinoma tudi kraj, od koder pesem izvira). Res, da pesmi bolj ali manj odsevajo poteze lokalnega govora (nekatero so celo zapisane z dodatnimi – diakritičnimi znamenji), vendar ta jezik že zaradi metričnih pravil in poetike same ni več čisto narečje.²² Morda bi bilo v večini primerov bolje govoriti o pokrajinskosti kot narečnosti ljudskih pesmi.

Literatura in viri

- Benedik, Francka, 1993, Nova varianta Pegama in Lambergarja, *SR 41*, št. 4, 535–544.
- Kumer, Zmaga, 1975a, *Pesem slovenske dežele*, Maribor, Obzorja, 1975.
- Kumer, Zmaga, 1975b, *Kam bi s to folkloro*, Ljubljana, Naše tromostovje, 1975.
- Kumer, Zmaga, 1993, Eine slowenische Volksballade vom Galeerensträfling, *Festschrift zum 60. Geburtstag von Wolfgang Suppan* / Hrsg. von Bernhard Habla, Tutzing, Hans Schneider, 1993, str. 205–208.
- Merhar, Boris, 1961, *Slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana, Mladinska knjiga 1961 [Knjižnica Kondor, Izbrana dela iz domače in svetovne književnosti, 45].
- Stanonik, Marija, 1999, Slovenska narečna poezija, *Logarjev zbornik*, Maribor, Slavistično društvo (Zora 8), 372–403.
- Terseglav, Marko, 2004, Folkloristika in literarna veda ali esej o ločitvi, *Traditiones* 33, št. 2, 17–45.
- Zorko, Zinka, 1998, *Haloško narečje in druge dialektološke študije*, Maribor, Slavistično društvo (Zora 6), 126–137.

The (above)dialectal image of the Slovenian folk narrative song Summary

The Paper presents the findings of the dialectal analysis of the Slovenian folk narrative song. It comprises songs from the Dolenjska, the Gorenjska, the Rovte, the Štajerska and the Pannonian dialectal group, with none of the ballads discussed here representing variants from the Koroška and the Primorska group.

Only some of the problems and findings in the field of the research of the dialectal nature of the Slovenian folk song have been shown needing still to be solved. The folkloristic research up to now did not tackle this problem, at least not

²² O tem je pisal že B. Merhar (1961, 146) in kasneje še Z. Kumer (1975a, 69).

to the extent relevant for the dialectological profession. This field also calls for interdisciplinary research, for due to insufficient knowledge of dialects, many a word have been written and explained wrongly, whereby the meaning of at least a portion of the text of songs is blurred.

The instability and individual approaches to the first form of recording and any later changes have often substantially damaged the image of folk songs regarding the local character leading to a more detailed place of origin and method of relating – the recording of a song in a certain place does, of course, not yet mean that it was also created there. In the future, the musical-ethnographic profession should pay more attention to the original language image and it is here that co-operation with dialectologists is urgently required.

Tjaša Jakop, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2,
1000 Ljubljana
E-pošta: Jakop@zrc-sazu.si

O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine

Borislava Košmrlj – Levačič

IZVLEČEK: V prvem delu prispevka O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi sta bili prikazani strokovna in jezikovna ravnina, v tem delu pa bo predstavljena še tretja, tj. terminografska ravnina. Šele obravnavo na vseh treh ravninah omogoča sestavljalcem slovarja, da zajamejo termine celovito in sistematično, in sicer z upoštevanjem strukturiranosti pojmovnega sistema določene stroke, jezikovnih značilnosti in posebnosti njene terminologije ter ob upoštevanju terminografskih načel. Predstavljene so mikro- in makrostrukturne prvine v normativnem razlagalnem terminološkem slovarju s tujejezičnimi ustrezniki, pa tudi načela, metodologija in problemi, s katerimi se pri svojem delu srečujejo sestavljalci slovarja, ter izkušnje, pridobljene ob nastajajočem Botaničnem terminološkem slovarju, Geografskem terminološkem slovarju in deloma tudi ob nastajajočem Terminološkem slovarju urejanja prostora.

ABSTRACT: In Part One of the paper On the Terminological Dictionary and its preparation, the professional and language levels were described and in this part, Part Three, i.e. the terminographical level, is presented. Only a discussion at all the three levels enables the authors of the dictionary to include the terms thoroughly and systematically, namely by taking into account the structure of the notional system of a certain profession, the language characteristics and special features of its terminology, and terminographical principles. This paper presents micro- and macrostructural elements in the normative explanatory terminological dictionary with their foreign-language equivalents, and also the principles, the methodology and the problems encountered by the authors of the dictionary during the course of their work, and the experience obtained while preparing the Botanical Terminological Dictionary and to a part the Spatial Planning Terminological Dictionary.

Izdelavo terminološkega slovarja razumem kot celoto, sestavljeno iz strokovne, jezikovne in terminografske ravnine, pri čemer strokovno ravnino sestavlja **pojmovni**

IZVLEČEK: V prvem delu prispevka O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi sta bili prikazani strokovna in jezikovna ravnina, v tem delu pa bo predstavljena še tretja, tj. terminografska ravnina. Šele obravnavo na vseh treh ravninah omogoča sestavljalcem slovarja, da zajamejo termine celovito in sistematično, in sicer z upoštevanjem strukturiranosti pojmovnega sistema določene stroke, jezikovnih značilnosti in posebnosti njene terminologije ter ob upoštevanju terminografskih načel. Predstavljene so mikro- in makrostrukturne prvine v normativnem razlagalnem terminološkem slovarju s tujejezičnimi ustrezniki, pa tudi načela, metodologija in problemi, s katerimi se pri svojem delu srečujejo sestavljalci slovarja, ter izkušnje, pridobljene ob nastajajočem Botaničnem terminološkem slovarju, Geografskem terminološkem slovarju in deloma tudi ob nastajajočem Terminološkem slovarju urejanja prostora.

sistem stroke, ki ga tvori odprto število **tematskih polj**, katerih temeljna sestavina so **pojmi**; v jezikovno ravnino se kot temeljni prvini uvrščata **termin** in njegov **pomen**, ki ponazarjata pojem, termini skupaj s pomeni sestavljajo odprto število **terminoloških pomenskih skupin**, vse skupine skupaj pa gradijo **terminološki sistem stroke**; na terminografski ravnini dobi termin vlogo **iztočnice**, pomen pa je zajet v **razlagi** ali definiciji, iztočnica in razlaga kot temeljni sestavini **slovarskega sestavka** skupaj z ostalimi sestavinami tvorita **mikrostrukturo slovarja**,¹ celota vseh slovarskih sestavkov pa z **makrostrukturo**² zaokrožuje slovarsko besedilo v **terminološki slovar**. (Prim. delno shemo na naslednji strani.)

Mikrostruktura slovarja

Zgradba slovarskega sestavka

V normativnem razlagalnem terminološkem slovarju s tujejezičnimi ustrezniki je vsak termin prikazan v samostojnem slovarskem sestavku, ki je zgrajen iz iztočničnega dela, namenjenega prikazu jezikovnega znaka za določen pojem, in razlagalnega dela, v katerem je zgoščeno ubesedena vsebina obravnavanega pojma. Ker je razlagalni del zamejen s pomenskim obsegom razlaganega termina, v razlagi ni pojasnil o drugih, pomensko bližnjih terminih,³ zato lahko med obema deloma postavimo enačaj, kar pomeni, da bi lahko določen termin v kakem besedilu nadomestili kar z njegovo razlago. Sestavek ima največkrat tudi dodatni del, v katerem so navedeni razmerni izrazi, tj. sopomenke, podpomenke in raznopomenke, pa tudi tujejezični ustrezniki.

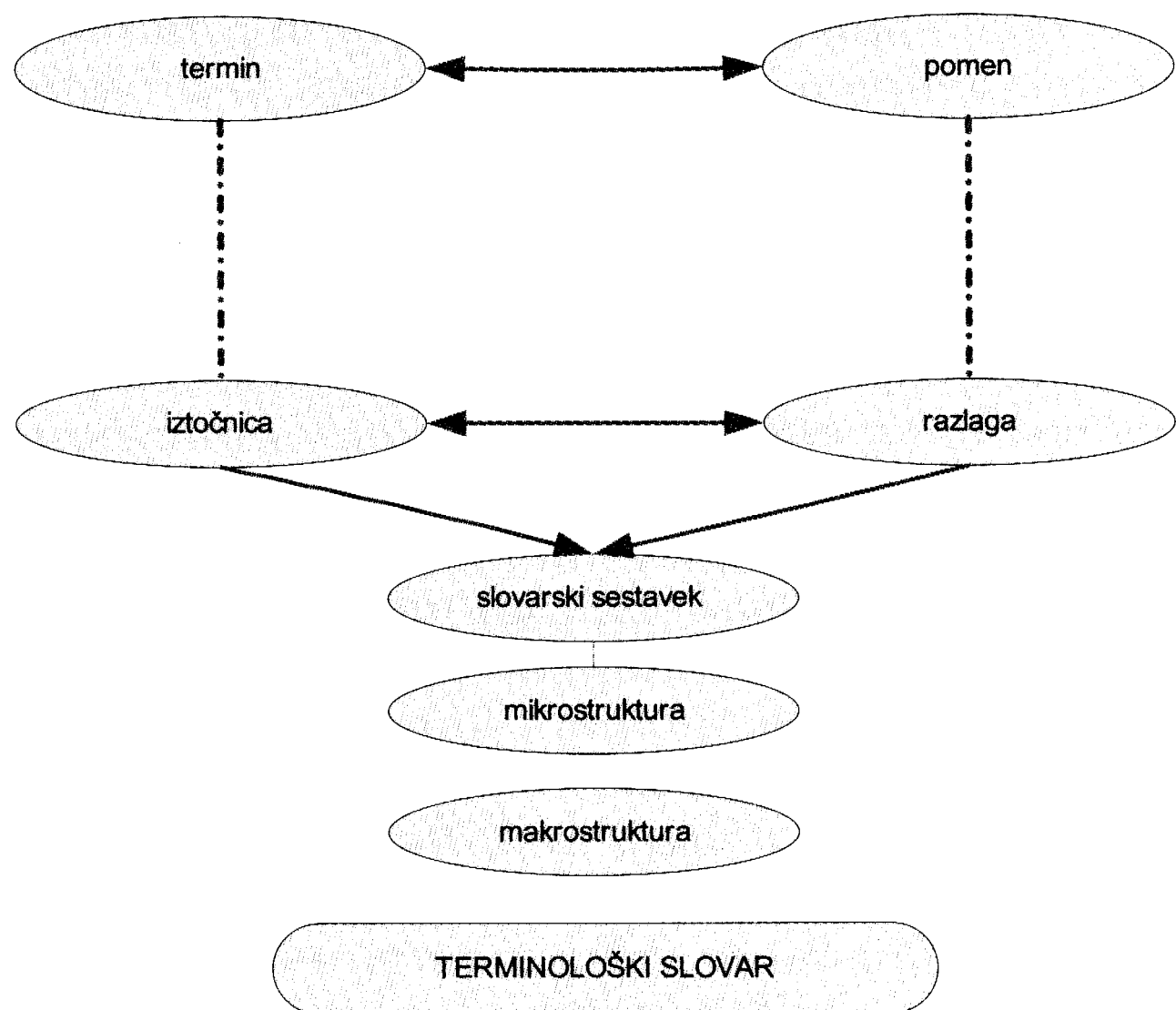
Iztočnični del slovarskega sestavka

Iztočnična stran je zgrajena skoraj enako pri polnih slovarskih sestavkih kakor tudi pri kazalkah oz. vodilkah. Prinaša relevantne jezikovne podatke o terminu. S kazalkami so prikazani neprednostni termini, pri katerih puščica usmerja uporabnika k prednostni iztočnici. Ker je v slovarju upoštevano izrazje več strok, so kazalke praviloma opremljene tudi s strokovnim označevalnikom, ki je sicer pri polnih slovarskih sestavkih sestavina razlagalnega dela. Pisne dvojnice so prikazane z vodilkami, v katerih stoji za oznako **gl.** prednostna oblika dvojnice. Vsi upoštevani

¹ Mikrostruktura predstavlja tipično zgradbo slovarskih sestavkov, se pravi, določa, katere prvine bodo prikazane v sestavkih, v kakšnem zaporedju in kako. Upoštevana je v zasnovi slovarja. Med drugim mora prikazati tudi posebnosti, po katerih se terminologija določene stroke razlikuje od terminologije drugih strok.

² Slovarska makrostruktura določa, kako se posamezne slovarske sestavine družijo v slovar. Med najpomembnejšimi je način razvrščanja iztočnic, ki je lahko abecedni ali sistemski (tematski).

³ Razlagalni del, ki vključuje tudi druge sorodne termine in zunajjezikovne podatke o izrazu, navedenem v iztočnici, npr. o času, okoliščinah, v katerih je izraz nastal, o morebitnih preimenovanjih ali o spremembah pomena, je značilen za leksikone in enciklopedije.

neprednostni termini so navedeni pri prednostnem terminu kot sopomenke, dvojnice pa kot dvojnične oblike v zaglavju prednostnega termina.

savána s trnátim grmíčovjem -e -- -- -- ž biogeogr. *savana*, ki je zaradi dolge suhe dobe porasla s travami v nestrnjeni ruši in z redkim trnatim grmovjem
S: trnata savána **PRIM.:** drevésna savána, gózdna savána, trávnata

Delna shema s prvinami jezikovne in terminografske ravnine

savána

trnata savána -e -e ž biogeogr. → savána s trnátim grmíčovjem

ljáno -a in **llano** -a [ljáno] m (šp.) **1.** biogeogr. *brezdrevesna visokotravnata savana*, preprežena z galerijskimi gozdovi, značilna za ravnice v porečju Orinoka v Južni Ameriki

2. biogeogr. *brezdrevesna savana v tropskem in subtropskem pasu*

llano -a [ljáno] m biogeogr. gl. ljáno

Navedeni zgledi so povzeti po Geografskem terminološkem slovarju.

Izbor terminov

Ker na izbor terminov, ki bodo vključeni v slovar, bistveno vpliva odločitev o tem, komu bo terminološki slovar namenjen, se morajo sodelujoči dogovoriti, ali bo namenjen ožjemu krogu strokovnjakov specialistov ali predvsem nestrokovnjakom oz. je izbor terminov mogoče uravnotežiti tako, da je slovar hkrati zanimiv za širok krog uporabnikov (Cabré 1998). Pomembno je tudi, ali bo slovar namenjen popisu vsega izrazja, ki se uporablja v stroki, torej tudi pisnih in sopomenskih različic, ali

pa bi želeli v njem prikazati sistematiziran, na pojmovnem sistemu temelječ, strokovno in jezikovno preverjen izbor terminov, ki jih najdemo v temeljnih domačih strokovnih virih, primarnih in sekundarnih, pri čemer je treba zaradi tujejezičnih ustreznikov, morebitnih tematskih belih lis in sledenja novim spoznanjem upoštevati tudi pomembne tuje vire.

Botanični terminološki slovar (dalje BTS) je začel nastajati na pobudo strokovnjakov, ki so se zavedali njegove potrebnosti. Želeli so zbrati, pregledati, sistematizirati izrazje svoje stroke in ga v sodelovanju s članom Sekcije za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša (dalje Sekcija) terminografsko obdelati. Tako bo slovar namenjen zlasti strokovnjakom in študentom; prinašal naj bi strokovno in jezikovno prečiščeno terminologijo, kar pomeni, da naj bi izkazoval pomensko nedvoumno opredeljene pojme in ustrezna poimenovanja zanje, pri tem pa naj bi usmerjal rabo, še zlasti v primerih, ko obstaja za isti pojem več izrazov.

Za vključevanje terminov v slovar je pomemben tudi logično-ontološki vidik, se pravi, ali se termin nanaša na določen člen pojmovnega sistema, medtem ko je jezikovni vidik besedne družine zanemarjen. Znak, po katerem je mogoče termine razlikovati glede na oba vidika, je tip razlage, saj je po slovarskih načelih treba termine iz prve skupine pojasniti s polnopomensko terminološko razlago (**botanika veda, ki proučuje ...**), medtem ko lahko marsikateri pomensko prozorni termin iz druge skupine pojasnimo s sklicevalno razlago (**botanik strokovnjak za botaniko**). Ker slovar nastaja v sodelovanju s strokovnjaki, je obstoječe, še ne povsem ustaljene termine mogoče besedotvorno uskladiti z drugimi termini znotraj istega tematskega polja. To velja tudi za morebitne pojmovne in/ali poimenovalne praznine, za katere naj bi slovar predlagal ustrezne rešitve (Cabre 1998, 205–213).⁴

Določanje slovarske oblike termina

Sestavljavci slovarjev navadno najprej pripravijo geslovník, tj. seznam terminov, ki bodo prikazani v slovarju, a s tem delo z oblikovanjem iztočnic še ni končano. Upoštevati je namreč treba dejstvo, da se v strokovni literaturi termini pogosto pojavljajo tudi v variantnih oblikah, ne glede na to, da sta sicer dvojničnost in sopomenskost v strokovni komunikaciji moteči in hkrati sistemsko nefunkcionalni (Vidovič 2005, 211–212, Felber 1984). Tako najdemo v virih pisne dvojnice, kot so: **zonalna tla : conalna tla, hlamidospora : klamidospora**, ali izvorno in podomačeno pisane prevzete termine, npr.: **meiospora : mejospora, llano : ljano, gytja : jitja**. Pogoste so sopomenske dvojice terminov, ki se razlikujejo po variantni morfemski zgradbi, npr. **vazicentrična traheida : vazocentrična traheida, telemorf : teleomorf, detoksifikacija : detoksikacija, paraklimatogena združba : paraklimaksna združba, intersticialna voda : intersticijska voda, protoplazmatska diferenciacija : protoplazemska diferenciacija, fotosintetska barvila : fotosintezna barvila, genotipična prilagoditev : genotipska prilagoditev, vikariant : vikarist**.

To za sestavljavce slovarja pomeni, da se morajo razen s pravopisno manj

⁴ Najpogosteje gre za spoznanja raziskovalcev v drugih okoljih, ki v domači literaturi še niso bila obravnavana.

primernimi ali neustreznimi oblikami terminov (braunizacija, intersticielna voda, A horizont) ukvarjati tudi z vprašanjem, ali bodo upoštevali vse dvojnične oblike oziroma v katerih primerih bodo v slovar vključili le eno, vedno pa morajo določiti prednostno obliko. Zato je treba v teh primerih preveriti rabo in se nato odločiti, kako bo pojem predstavljen v slovarju. Npr.: v literaturi sicer za pomožno fotosintezno barvilo razen oblike **karoten** najdemo tudi zapis **karotin**, a smo v slovarju upoštevali le prvo obliko,⁵ ker je rabljena pogosteje. Analogno še **karotenoid**, ne pa **karotinoid** ter **betakaroten** in ne **betakarotin**. Ker je za ta različek karotena pogostejši zapis s črkovno sestavino grškega alfabeta, smo upoštevali tudi obliko **β-karoten**, nismo pa upoštevali zapisa narazen: **beta karoten**. Enako smo ravnali tudi z dvojnicami **alfakaroten**, **alfa karoten**, **α-karoten** oziroma **alfakarotin**, **alfa karotin**, **α-karotin**. Odločitev, da smo v slovar vključili zloženko s črkovno sestavino grškega alfabeta, nas je opomnila, da je treba načela za razvrščanje iztočnic – te si sledijo v abecednem zaporedju – dopolniti z rešitvami, ki veljajo za termine z nelatiničnimi ali drugimi, nečrkovnimi znaki (Košmrlj 2002). Tako smo vpeljali razvrščanje v več korakih, v prvem se iztočnica s posebnimi znaki uvrsti na mesto glede na abecedo po latiničnih sestavinah termina, če je, tako kot v obravnavanem primeru, teh izrazov več, se ti v drugem koraku razvrstijo z upoštevanjem prej zanemarjene sestavine. To pomeni, da smo kazalki **α-karoten** in **β-karoten** v zaporedju grškega alfabeta prikazali neposredno za iztočnico **karoten**, pri iztočnicah **alfakaroten** oziroma **betakaroten** pa smo ti obliki kot enakovredni navedli tudi v zaglavju.

karotén -a m nav. mn. **1.** cit. *barvila oranžne ali rumene barve, ki ...*

α-karoten -a [álfakarotén] m gl. álfakarotén

β-karoten -a [bétakarotén] m gl. bétakarotén

álfakarotén -a in **α-karoten** -a [álfakarotén] m cit. *pomožno fotosintezno in zaščitno barvilo ...*

bétakarotén -a in **β-karotén** -a [bétakarotén] m cit. *pomožno fotosintezno in zaščitno barvilo ...*

Za del mednarodnega znanstvenega izrazja sta značilni zlasti latinski končnici **-us** oziroma **-um/-ium**, ki se v angleščini in nemščini večinoma ohranjata, v slovenščini pa se ohranjata le v določenih primerih, npr.: **genus**, **humus**, **talus**, **sfagnetum**, **granum**, pri drugih se je namesto končnice **-ium** uveljavil končaj **-ij**,⁶ npr.: **herbarij**, **kambij**, **nodij**, **micelij**, **refugij**.⁷ Pri delu tovrstnih terminov raba omahuje med obema možnostma, tako da dobimo dvojnice z ohranjenima končnicama **-us**, **-um**

⁵ V Slovenskem medicinskem slovarju so upoštevali kot manj pogosto sopomenko tudi **karotin**, medtem ko oblik **alfakaroten** oz. **betakaroten** niso upoštevali. Obliki z grškima črkovnim sestavinama so uvrstili neposredno za iztočnico **karoten**.

⁶ Na podomačitev končnic pri poimenovanjih kemičnih prvin opozarja že M. Cigale v uvodu Znanstvene terminologije (1880, VI), ko pravi: »sem prvine s končnico **-ium** in **-um** po splošnem pravilu in ruskem primeru prikrajševal, ker se mi ta oblika ne zdi primerna za sklanjanje in nadaljnje izvajanje ter je preneukretno, n. pr. s *kaliumom*, *kaliumove spojine*, *aluminiumov okis* i. t.«

⁷ V elektronski zbirki Nova beseda Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša sicer najde-

oziroma brez, npr.: **askus** in **ask**, **annulus** in **anul**, **cirus** in **cir**, **septum** in **sept**, **flagelum** in **flagel**. VBTS smo v navedenih primerih sprejeli obe dvojnici in dali prednost podomačeni obliki.

Nadalje so tudi za botanično terminologijo značilne kratične dvojnice, tj. kratice in njihove razvezane oblike, kot so: **DNK** = **deoksiribonukleinska kislina**, **RPP** = **reduktivni pentozefosfatni cikel**, **LHC** = **svetlobni žetveni kompleks**.⁸ V teh primerih kot prednostno prikažemo razvezano obliko, neprednostno kratično pa kot kazalko. Razen teh se v stroki uporabljajo tudi zloženske s kratično sestavino v prvem delu, npr.: **A-horizont** oziroma z mešano črkovno in števnico sestavino: z **A₁-horizont**. Pri tovrstnih zloženkah lahko raba omahuje pri zapisu števnice sestavine, ki je pisana bodisi navadno ali pa je podpisana: **C3-rastlina** : **C₃-rastlina**. Posebnost je zloženska **ATP-aza**, tvorjena iz kratičnega prvega dela in s konfiksom **-aza** v drugem delu,⁹ ki bi jo lahko poimenovali kratično-konfiksna zloženska. (Stramljič 2004, 14, 38).

V besedilih so razen dvojničnih oblik precej pogosti sopomenski termini, ki so funkcionalno nepotrebni.¹⁰ Razlogi za njihov nastanek so različni. Sopomenski termini se lahko rabijo v primerih, ko postane kak termin zaradi novih spoznanj v stroki neustrezen, zaradi česar ga nadomesti drug termin, pri čemer se prvotno rabljeni termin lahko ohranja še različno dolgo. V terminološkem slovarju tovrstne termine upoštevamo s kazalkami, navadno opremljenimi s primernim označevalnikom, npr. po funkcionalnem vidiku neustr.(ezno), ter opozorimo na novo veljavno poimenovanje. V mikologiji je tak izraz **konidij**, ki je bil sistemsko nadomeščen s terminom **spora**, kar velja tudi za podredne zloženske z jedrno sestavino **-konidij**: **artrokonidij** → **artrospora** ipd. Včasih lahko postaneta termin ali njegova sestavina zaradi razvoja jezika stilno moteči, zato se začne v stroki uporabljati še jezikovno ustrenejša sopomenka, npr. ob terminu **kasni les** oziroma **rani les** sta se v stroki pojavili sopomenki z nevtralnima objedrnima sestavinama: **zgodnji les** in **pozni les**. Razlog za nastajanje sopomenk v terminologiji je tudi prevzemanje terminov iz drugih jezikov, ki jih lahko strokovnjaki različno podomačijo in s tem ustvarijo

mo zapis **herbarium**, a gre za angleško obliko termina: »... v iskalnik vpišemo botanical database, ali recimo, herbarium« (Revija Monitor, marec 2003).

⁸ Po mednarodno sprejetih načelih ima kratica le eno obliko, ki se pri prevzemanju ne podomačuje. Podomači se le njena razvezana oblika: **LHC** = ang. light-harvesting complex.

⁹ S konfiksom **-aza** se poimenujejo encimi: **amilaza** ipd.

¹⁰ V strokovni literaturi sta **dvojničnost** in **sopomenskost** različno opredeljeni: npr. »sopomensk(e) par(e) zaradi (besedilne) nefunkcionalnosti ustrejnejše imenujemo **dvojničnost (dubletnost)**« (Vidovič 2005, 212); po drugi strani pa v širšem pomenu lahko za sinonimijo štejejo med drugim tudi razmerja med designatom in njegovo razlago, med ustreznikoma v dveh različnih jezikih, v ožjem pomenu pa razmerje med kratično, okrajšano obliko termina in razvezano obliko, med znanstvenim in splošnim poimenovanjem oziroma med pisnimi različicami termina (Cabré 1998, 109–111). V terminološkem slovarju upoštevamo tudi v leksikologiji veljavno načelo, po katerem uvrščamo med dvojnice zlasti pisne in skladenjske različice termina – te prikažemo v zaglavju –, medtem ko štejejo besedotvorne različice z variantnimi obrazilnimi, korenskimi morfemi za sopomenke – prikažemo jih kot razmerne izraze za razlago.

množico konkurenčnih, še neustaljenih oblik. Npr. za angl. **biodiversity** najdemo podomačitve: **biodiverzитета, biotska diverzитета, diverzитета življenjskih oblik, diverzитета organizmov, biološka raznovrstnost, biotska raznovrstnost, biotična pestrost**. V BTS smo ta nabor skrčili, saj smo upoštevali le termina **biodiverzитета** in **biotska raznovrstnost**. S tem smo upoštevali za terminologijo značilno lastnost, namreč da se v botaniki (kakor tudi drugih vedah) ob prevzetem terminu pogosto uporablja tudi domače poimenovanje, ki je sicer v mnogih primerih kalkirano.¹¹ Tako nastaja tip sopomenskosti, ki bi jo lahko poimenovali terminološka vzporedna sopomenskost. Poznajo jo tudi drugi jeziki in je tudi v nemščini precej pogosta, redkejša je v angleščini,¹² zato v slovarju navajamo tudi sopomenske tujejezične ustreznike. Čeprav so v terminologiji določene stroke ob že uveljavljenem prevzetem terminu kalkirani termini sicer nepotrebni, so (če po svoji tvorbeni podstavi niso moteči) vendar koristni, saj olajšujejo razumevanje terminov, medtem ko poznavanje prevzetih mednarodnih terminov (pogosto gre za termine grško-latinskega izvora oziroma za sodobne latinizirane termine) omogoča prepoznavanje in razumevanje terminov v drugih jezikih, npr. **rastlinska združba : fitocenoza**.

slovensko:	prevzeto mednarodno:
listna ploskev	listna lamina
rastlinska združba	fitocenoza
biček	flagel
steljka	talus
vrsta	species
rod	genus
klobuk	pileus
trošnjak	karpofor
--	citologija

Preglednica terminoloških sopomenk v slovenščini

nemško:	mednarodno:	angleško:	mednarodno:
Blattfläche	Lamina	leaf blade	leaf lamina
Pflanzengesellschaft	Phytocoenose	community	phytocoenosis
Geißel	Flagellum	--	flagellum
Lager	Thallus	--	thallus
Art	Spezies	--	species
Gattung	--	--	genus

¹¹ V slovnici so npr. take dvojice **nominativ : imenovalnik, genitiv : rodilnik, dativ : dajalnik**.

¹² Zaradi zgodovinskega razvoja so na oblikovanje angleške leksike močno vplivali tudi romanski jeziki, natančneje normanska stara francoščina in latinščina, zaradi česar se v sodobni angleščini marsikateri mednarodni znanstveni termin deloma ali v celoti ne občuti kot tuja prvina, kar hkrati pomeni, da v teh primerih tvorjenje »domačih« terminov ni potrebno.

LEVAKOSLOVNI ZAVESTI 2006

nemško:	mednarodno:	angleško:	mednarodno:
Hut	--	cap	pileus
Fruchtkörper	--	fruit body	carpophore
Zellenlehre	Zytologie	--	cytology

Preglednica terminoloških sopomenk v nemščini in angleščini

V BTS bomo upoštevali tudi poimenovanja, ki jih določa mednarodni kodeks botanične nomenklature, npr. **nomen dubium**, **nomen nudum**, **nomen substitutum**. Ker se ta uporabljajo samo citatno in jih strokovnjaki ne sklanjajo, jih bomo prikazali kot nesklonljiva, domača (kalkirana) poimenovanja zanje: **dvomljivo ime**, **golo ime**, **nadomestno ime**, pa kot kazalke. V tej tematski skupini se za *ime*, ki se nanaša na nenormalno, iznakaženo obliko organizma ob latinskem izrazu **nomen monstrositatis** v literaturi pojavlja še oblika **nomen monstrositas**, ki ga nismo upoštevali. Ker za **nomen monstrositatis** nismo našli ustreznega domačega poimenovanja, smo zanj predlagali izraz **monstrumsko ime**. Podobna sta še termina **nomen genericum** in **nomen specificum**, ki ju bomo v BTS prikazali s kazalkama, saj sta prednostni domači obliki **rodovno ime** in **vrstno ime**.

nomen dubium -- -- [nómen dúbium] m neskl. po kodeksu botanične nomenklature *ime taksona, za katerega tipski material ne obstaja več in ga zaradi tega ni mogoče zanesljivo pripisati določenemu taksonu* S: dvomljivo ime

nomen genericum -- -- [nómen genêrikum] m neskl. → rodovno ime

Sopomenske dvojice nastajajo tudi zaradi poenobesedenja večbesednega termina, npr. **nitrofilna rastlina** : **nitrofit**, **endemična vrsta** : **endemit**, **inicialna celica** : **inicialka**.¹³ Poseben tip terminoloških sopomenskih dvojic sestavljajo večbesedni termini, pri katerih ima en člen izimensko motivirano objedno sestavino, medtem ko ima drugi člen stvarno tvorbeno podstavo, npr.: **Hillova reakcija** : **fotoliza vode**, **Melerjeva reakcija** : **psevdociklični elektronski transport**, **Mitchelova teorija** : **kemiosmotska teorija**. V teh primerih so prednostni stvarno motivirani termini. Redek pa je tip sopomenskih terminov, medponskih podrednih zloženek, pri katerih se križno zamenjata konfiks in drugi del zloženke s pomenom veda, in sicer **geo-** oziroma **ge-o-** (Stramljič 2005) + veda o rastlinah ter **fit-o-** + veda o pojavih na Zemljinem površju, tj. **geobotanika** : **fitogeografija**.

Med zloženkami in večbesednimi termini je pogosta skupina sopomenskih terminov, pri katerih je posamezni člen dvojice deloma ali v celoti tvorjen hibridno, tj. z mešanjem domačih in tujih morfemov ali (ob)jedrnih sestavin. Npr.: **mikromicete** : **mikroglive**, **mikrosom** : **mikrotelo**, **hemiparazit** : **polparazit**, **diecična rastlina** : **dvodomna rastlina**, **lihenizirane glive** : **lišajske glive**, **natezni les** : **tenzijski les**, **aksilarni meristem** : **zalistni meristem**, **listna lamina** : **listna ploskev**. Ob teh pa obstajajo tudi prevzeti sopomenski termini z raznojezičnimi morfemi, grškimi

¹³ V botaniki naštetih poenobesedene oblike niso rabljene žargonsko.

in latinskimi: **mezokolpij : interkolpij, mikostaza : fungistaza, karioplazma : nukleoplazma.**

V BTS marsikatero sopomensko dvojico upoštevamo in jim določimo prednostno obliko, se pravi, da eno sopomenko prikažemo s polnim slovarskim sestavkom, drugo pa kot kazalko.¹⁴ Seveda je treba najprej ugotoviti, ali gre resnično za sopomensko dvojico, zato preverimo pomenski obseg obeh terminov, njuno pomensko prekrivnost, za sopomenki poskušamo ugotoviti pogostost rabe, sistemskost njunih izraznih oblik glede na druge izraze iz iste terminološke pomenske skupine. Strokovno in jezikovno primernejšo obliko nato prikažemo kot prednostno, pri čemer po preudarku dajemo prednost domači sopomenki, če je ta v stroki splošno uveljavljena. Npr. **species** → **vrsta**, **stresor** → **stresni dejavnik**.

Pri določanju slovarske oblike se med drugim srečujemo tudi z jezikovno neustreznimi termini, za katere v stroki ne obstaja sopomenski izraz. Tak je npr. kalkirani termin **svetlobni žetveni kompleks** po ang. **light-harvesting complex**, pa tudi izraz **Kranz anatomija**, povzet po nem. **Kranz anatomie**, ki se v angl. piše sicer narazen, vendar z ohranjeno veliko začetnico: **Kranz anatomy**. V tem primeru bi bilo smiselno poiskati ustrežnejše poimenovanje. S terminom je namreč poimenovana posebna anatomsko zgradba žile, ki poteka v obliki venca, to pa pomeni, da se jedrni del termina ne naša na anatomijo kot vedo. Še bolj nesmiselno je ohranjanje citatno prevzete oblike K/kranz v objedrni sestavini, saj ta nemški leksem slovenimo kot venec. Pa vendar, narediti primerno poimenovanje za določen pojem ali ga najti za prevzeti termin, je marsikdaj težavno opravilo, ne glede na jezik, saj se s podobnimi problemi srečujejo tudi strokovnjaki v drugih jezikovnih okoljih. Poveden je primer poimenovanja za *delovno področje »krajino gradnje«*, pri katerem se uporabljajo *rastline, njihovi deli, npr. za varovanje brežin, pobočij*. Gre za pojem, ki bo prikazan v Terminološkem slovarju urejanja prostora. Zanj se v nemščini uporabljajo izrazi: **Grünverbauung, Ingenieurbiologie, Lebendbau**, v angleščini **biological engineering, landscape engineering**, v slovenščini pa **inženirska biologija**. Med navedenimi izrazi je po moje ustrezno poimenovanje **landscape engineering**, ki bi mu v slovenščini ustrezal prevod **krajinsko inženirstvo** ali pa morda **sonaravno inženirstvo**.

Zaglavje

V zaglavju so v stalnem zaporedju navedeni relevantni jezikovni podatki o terminu,¹⁵ kar pomeni, da se navede le nevtralna, najbolj običajna oblika, ne pa tudi druge, v splošnem (knjižnem) jeziku obstoječe pisne, naglasne, paradigmatske dvojnice, npr. *gòzd* tudi *gózd* ipd. V slovarju se upoštevajo le dvojnice, ki so značilne za rabo v stroki oz. so pomembne s terminološkega ali terminografskega stališča, npr. *ljano* in *llano*. Slovar prinaša podatek o jakostnem naglasu, s katerim je večinoma opremljena že iztočnica. Ta ostaja neonaglašena v primeru, ko iz njenega zapisa ni mogoče nedvoumno razbrati, kako se izgovarja. Sledi navedba

¹⁴ V slovarju sopomenske enakovrednosti ne izkazujemo, ker dejansko enakovrednih sopomenskih terminov skorajda ni, npr. **tros : spora**.

¹⁵ Kot iztočnice so enakovredno izkazani enobesedni termini kot tudi večbesedni.

končnice/končaja neprve slovarske oblike. Ker so v slovarju praviloma prikazane le samostalniške iztočnice eno- ali večbesednih terminov, gre za rodilniško obliko. Zaglavje največkrat zaključí besednovrstni podatek oziroma simbol za slovnično kategorijo spola in po potrebi tudi števila (mn., nav. mn.). Sledijo morebitne pisne dvojnice, ki so lahko opremljene tudi z onaglašenim zapisom izgovora. Pri izvorno pisanih prevzetih izrazih je praviloma naveden tudi jezik. Termine z imensko motivirano sestavino, pisano z veliko začetnico, prikazujemo tudi z dvojnico z malo začetnico in to ne glede na dejstvo, da v stroki večinoma niso izpričane. Pri kratičnih iztočnicah je razen tega navedena še razvezana oblika, pri čemer je lahko tujejezična razvezava tudi prevedena.

jítja -e in **gyttja** -e [jítja] tudi **gítja** -e ž (šved.) pedogeogr. *s hranili bogata šota, nastala zlasti iz odmrlih delov rastlin in živali, nakopičenih v stoječi vodi*

Mercalli-Cancani-Siebergova potrésna léstvica -e -e -e [merkáli kankáni zíbergova] in **mercalli-cancani-siebergova potrésna léstvica** -e -e -e ž geomorf. *12-stopenjska lestvica za prikaz potresne intenzitete, ki upošteva učinke potresa na objektih, v pokrajini in občutke ljudi ob potresu* **S:** MCS-potrésna léstvica, Mercallijeva potrésna léstvica **PRIM.:** evrópska potrésna léstvica, Medvedev-Sponheuer-Kárnikova potrésna léstvica, Richterjeva potrésna léstvica

pH pH-ja [pehá] m (lat. *potentia hydrogenii potenca vodikovih ionov*) krajšava pedogeogr. *enota za merjenje reakcije prsti, ki se izraža kot negativni logaritem koncentracije aktivnosti vodikovih ionov*

Zgledi so povzeti po Geografskem terminološkem slovarju.

Čeprav je jakostni naglas v slovenščini sistemsko predvidljiv in so nam hkrati na voljo ustrezni jeziko(slo)vni in drugi viri, se pri onaglaševanju sicer manjšega dela v slovar vključenih terminov srečujemo tudi s problemi. Tako smo npr. morali za geografska termina **izoseista** in **izoseizma** opraviti anketo. Ugotovili smo, da del strokovnjakov izraza onaglašuje kot **izosêista** in **izosêizma**, drugi pa kot **izoseísta** in **izoseízma** oz. nekateri celo vsakega drugače. V slovarju smo upoštevali le izgovor z naglašenim i-jem, saj gre za termina iz terminološke pomenske skupine *črta na zemljevidu, ki povezuje točke enake številčne vrednosti določenega pojava, procesa, količine* (GTS), kot so še **izobára**, **izohalína**, **izohípsa**.

Razlagalni del slovarskega sestavka

Razlagalni del uvaja strokovni označevalnik, ki razlagani termin uvršča na ustrezno strokovno področje ali ožje podpodročje. Celota vseh v slovarju navedenih strokovnih označevalnikov hkrati kaže na notranjo razčlenjenost v naslovu slovarja navedene stroke in na njeno povezanost z drugimi sorodnimi strokami. Namreč, nobena, sicer samostojna stroka dejansko ni izolirana, pač pa se po predmetnosti, ki jo raziskuje, spoznanjih, metodologiji in izrazju v določenem delu navezuje na druge sorodne stroke. Zato je treba v začetni fazi dela najprej določiti, katere stroke in področja bo obsegal posamezni slovar. Tako je v nastajajoči BTS ob temeljnem

botaničnem izrazju, ki tradicionalno razen rastlin, tj. alg, mahov, praproti in semenk, upošteva tudi glive in lišaje (v simbiozi živeče alge in glive), hkrati vključeno še fitocenološko (vidik rastlinske združbe), ekološko (vidik okolja in medsebojnih vplivov), biogeografsko (vidik razširjenosti na Zemlji) in drugo izrazje, termini pa so glede na posamezna ožja podpodročja razčlenjeni še na citologijo (celica), histologijo (tkiva), organografijo (organi), morfologijo (zunanja zgradba), fiziologijo (življenjski procesi), razmnoževanje, deloma pa so termini upoštevani tudi z vidika genetike in biotehnologije.

Razlaga

Oblikovanje razlag je gotovo najzahtevnejši del pri sestavljanju slehernega slovarja. Ker se ti razlikujejo po tipu, obsegu, namenu, je razumljivo, da razlag ne moremo preprosto »prepisovati« iz drugih virov, slovarjev, strokovne literature. Če namreč želimo sestaviti slovar, ki naj bi bil zgrajen celovito, sistematično in konsistentno, morajo biti tudi razlage medsebojno usklajene in uravnotežene, narejene posebej za nastajajoči slovar ali vsaj ustrezno prirejene, prilagojene. Termini/pojmi so namreč večinoma tako kompleksni, da jih je mogoče pojasniti z več vidikov (z vidika multidimenzionalnosti), z navajanjem različnih pomenskih sestavin, z različno natančnostjo; zato doživi prvotni predlog razlage, ki ga pripravi posamezen strokovnjak, med redakcijo v komisiji številne spremembe, popravke, dopolnitve, vsebinske in tehnične uskladitve, dokler člani komisije razlage dokončno ne potrdijo.

Razlage so dvodelne, saj imajo uvrščevalni in pojasnjevalni del. Kot uvrščevalni razlagalni termin (URT)¹⁶ ali leksem nastopa termin ali leksem, pomensko širši od razlaganega termina, ki je hierarhično nadpomenski, pri čemer gre navadno za neposredno nadpomenko, lahko tudi nadpomenko višjega reda. Npr. **rastlina** *organizem, ki ...* < **vodna rastlina**¹⁷ *rastlina, ki ...* < **potopljena vodna rastlina** *vodna rastlina, ki ...*

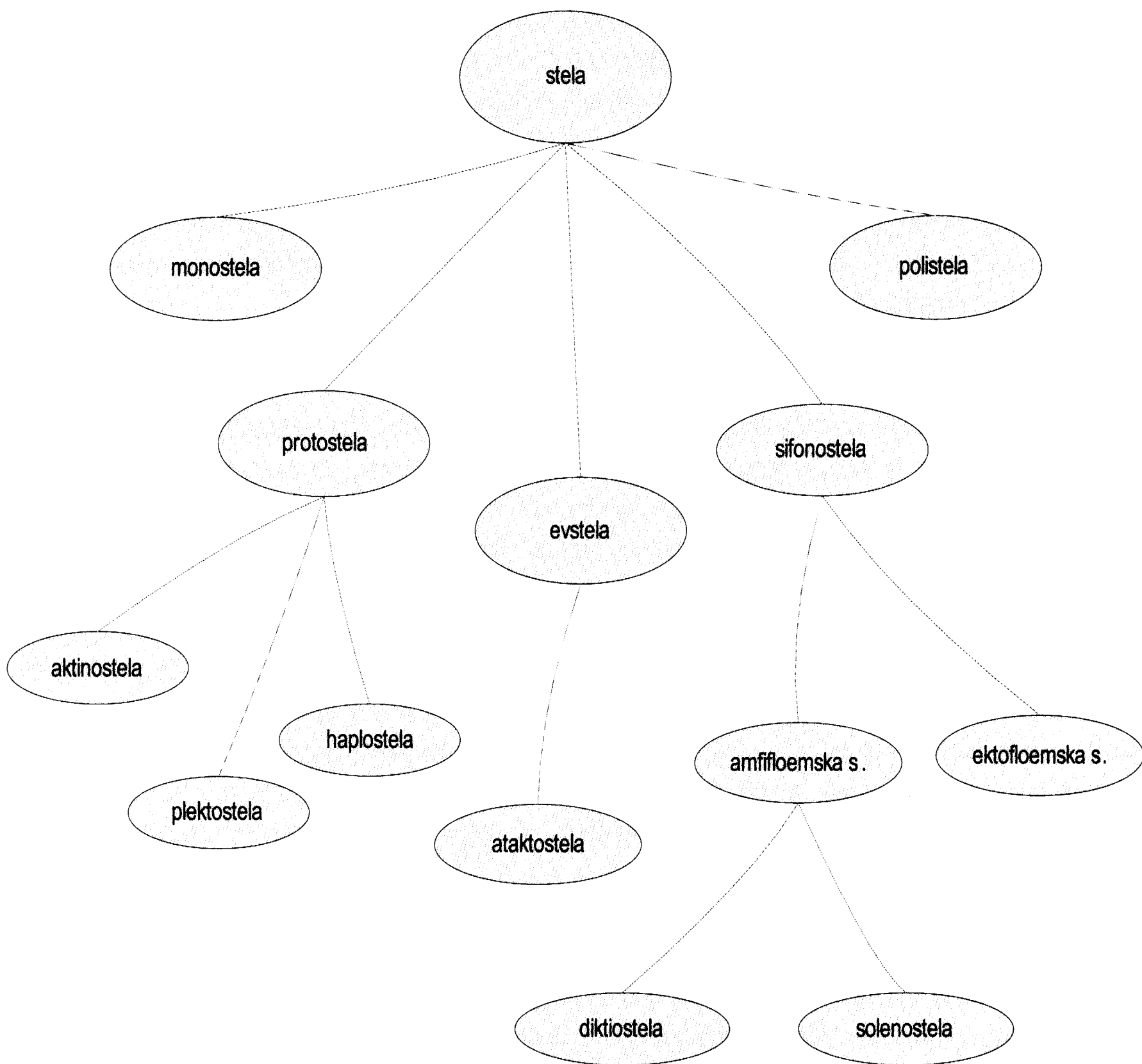
Želena slovaropisna lastnost je, da se v razlagah uporabljajo izrazi, ki jih uporabnik pozna, kar velja tudi za uvrščevalne razlagalne termine. Tako lahko pri manj znanih terminih iz iste tematske skupine – kot je npr. tematska skupina z nadpomenko **stela**, prikazana na naslednji strani – pri pojasnjevanju podpomenk različnega reda: **stela** < **sifonostela** < **amfifloemska sifonostela** < **diktiostela**, ravnamo:

a) tako, da pri vseh podpomenkah ne glede na stopnjo podpomenskosti navedemo isti, splošno znani termin:

Termin:	stela	sifonostela	amfifl. s.	diktiostela
URT	sistem žil	sistem žil	sistem žil	sistem žil

¹⁶ Gre za analogijo po uvrščevalna razlagalna prvina (URP) (Vidovič 2000).

¹⁷ S puščico je označeno hierarhično razmerje med podpomenko in njeno nadpomenko.

Shema tematske skupine z nadpomenko stela

b) pri podpomenskem terminu prvega reda lahko navedemo neposredno nadpomenko, ki jo ponovimo tudi pri ostalih, hierarhično nižjih terminih:

Termin:	stela	sifonostela	amfifl. s.	diktiostela
URT	sistem žil	stela	stela	stela

c) dosledno upoštevamo le neposredno nadpomenko:

Termin:	stela	sifonostela	amfifl. s.	diktiostela
URT	sistem žil	stela	sifonostela	amfifl. s.

V terminološkem slovarju sta v rabi predvsem tipa c) in b), medtem ko tip a) s pomensko preširoko nadpomenko ni zaželen. Za razlaganje po tipu c) je koristno, če se najprej naredi pregledna shema tematskega polja, iz katerega so razmerja jasno razvidna. Pojasnjevanje z vsakokratnim nadpomenskim uvrščevalnim terminom sestavljalcem omogoča, da v pojasnjevalnem delu razlage navedejo le bistvene

lastnosti, po katerih se razlagani termin razlikuje od nadpomenke in morebitnih raznopomenk, medtem ko je treba pri tipu b) ob uvrščevalni nadpomenki višjega reda razlago razširiti s pomenskimi sestavinami vmesnih nadpomenskih terminov.

Razlage lahko glede na njihov pojasnjevalni del razčlenimo na *polnopomenske* in *sklicevalne*, na *splošne*, *terminološke* in *enciklopedične*, na *intenzijske* in *ekstenzijske*. V terminološkem slovarju so razlage praviloma polnopomenske, to se pravi, da so v njih razčlenjene vse za pojasnitev razlaganega termina najpomembnejše pomenske sestavine, medtem ko so te v sklicevalnih razlagah nadomeščene s pomensko podstavo razlaganega termina. Npr. **botanika veda**, ki proučuje rastline, njihovo zgradbo ... : veda o rastlinah. Členitev na splošne, terminološke in enciklopedične razlage v bistvu presega terminografski vidik, saj naj bi *splošne razlage* – torej take, v katerih so termini pojasnjeni navadno manj natančno, brez navedbe vseh, s strokovnega vidika najpomembnejših pomenskih sestavin oziroma je lahko izbor le-teh prilagojen znanju uporabnikov, pri čemer so manj znani termini pogosto nadomeščeni z bolj znanimi, četudi pomensko manj preciznimi izrazi –, imeli predvsem splošni slovarji.¹⁸ V terminoloških slovarjih naj bi bile razlage *terminološke*, tj. sicer kratke, pa vendar strokovno dovolj popolne, tako da bi bil razlagani pojem/termin z uporabo ustreznih, v stroki prednostno rabljenih terminov, opredeljen natančno, jasno, enoumno. Tudi *enciklopedične razlage*, značilne za enciklopedije in leksikone, v terminološkem razlagalnem slovarju niso zaželeno, predvsem zaradi dejstva, da presegajo pomenski obseg pojasnjevanega pojma/termina, saj upoštevajo tudi zunajjezikovna dejstva, ki za razumevanje termina niso pomembna, hkrati se v njih navajajo tudi značilnosti drugih, pomensko bližnjih pojmov/terminov. Terminografsko ustrežnejša je členitev razlag/definicij na *jezikovne* (lingvistične), *ontološke* in *terminološke*, kot jih navaja M. Cabre (1998, 104–107). Povzemam: Jezikovna razlaga pojasnjuje jezikovni znak, ontološka izhaja z vidika objekta v realnem svetu, terminološka pa z vidika pojma kot sestavine tematskega polja. *Jezikovne razlage* navadno ne vključujejo vseh, za pojem značilnih lastnosti, pač pa navadno le najpomembnejše razločevalne značilnosti, po katerih se razlagani pojem razlikuje od drugih. *Ontološka razlaga* vključuje različne aspekte, značilne za pojem, ki niso nujno tudi bistvene klasifikacijske značilnosti in se po tej lastnosti približuje enciklopedični razlagi. *Terminološke razlage* so po besedah M. Cabre (1998, 107) bolj opisne kot razločevalne; pojem pojasnjujejo z vidika pripadnosti določenemu tematskemu polju ne pa z vidika jezikovnega sistema. Dodaja še, da so tipološke razlike bolj jasne v teoriji, kot v praksi, kjer so termini lahko pojasnjeni tudi z razlagami, v katerih se mešajo značilnosti jezikovne in terminološke razlage. Nazadnje pojasnimo še izraza *intenzijska* in *ekstenzijska* razlaga. *Intenzijska razlaga* vključuje vse bistvene značilnosti razlaganega pojma/termina, *ekstenzijska* pa navaja specifične objekte, ki jih pojem obsega. V terminološkem slovarju navajamo intenzijske in intenzijsko-ekstenzijske razlage, ne pa tudi ekstenzijskih. Npr.:

¹⁸ Gre za teoretični vidik, ki pa se lahko v praksi kaže na različne načine. Tako M. Žagar v svojem prispevku ugotavlja, da je marsikateri termin lahko v splošnem slovarju opredeljen natančneje kot v terminološkem slovarju (Žagar 2005, v tisku).

méstna držáva -e -e ž polit. geogr. *državna enota, ki obsega le mestno ozemlje z bližnjim zaledjem, npr. Singapur, Monako* **S: mésto držáva**

pripráva vôle -e -- ž var. okolja *postopki, s katerimi se vodi zagotavljanje lastnosti, potrebne za določeno rabo, npr. za pitje, tehnološke namene, hlajenje* **S: kondicioniranje vôle**

Zgleda sta povzeta po Geografskem terminološkem slovarju.

Dopolnilne sestavine slovarskega sestavka

Ker obstajajo med termini različna razmerja, tj. razmerje *sopomenskosti*, logična hierarhična razmerja *nadpomenskosti*, *podpomenskosti*, *raznopomenskosti* in ontološka razmerja *partitivnosti* (razmerje med celoto in njenimi deli) oziroma *medjezikovna razmerja*, navajamo v slovarskem sestavku tudi razmerne izraze. Za oznako **S:** navajamo neprednostne sopomenke, ki smo jih v slovarju navedli s kazalkami, za oznako **GL.:** navajamo podpomenke, oznaka **PRIM.:** opozarja uporabnika na raznopomenke, pod **GL. še:** pa v omejenem obsegu navajamo najpomembnejše, pomensko bližnje partitivne člene. Na koncu slovarskega sestavka so za krajšavami za jezike – v BTS so to angleščina, nemščina in v stroki sistemsko rabljena latinščina – navedeni tujejezični ustrezniki z morebitnimi sopomenkami. S takim prikazom nismo mogli zajeti vseh povezav, ki obstajajo med pojmi znotraj pojmovnega sistema, pač pa le del naštetih razmerij med termini posameznega ožjega, jasno definiranega tematskega polja. Nismo pa upoštevali drugih razmerij, npr. vzrok : posledica, dejavnost : rezultat, ontoloških razmerij, vezanih na stičnost v prostoru, času ipd. Zaradi kompleksnosti je mogoče tovrstna razmerja ustrezneje predstaviti v elektronsko zasnovani bazi znanj.

Makrostruktura slovarja

Temeljni del slovarske makrostrukture sestavlja celota vseh slovarskih sestavkov, polnih in kazalčnih, ki so tudi v terminološkem slovarju najpogosteje urejeni po abecedi iztočnic, redkeje si sledijo tematsko, torej glede na uvrščenost v pojmovni sistem; tako so urejeni sistemski slovarji. Ker je mogoče termine sistemsko razvrščati na več načinov, je obvezna sestavina teh slovarjev abecedno urejeni seznam iztočnic z opozorilom na mesto, kjer lahko najdemo iskani termin.

Dodatne sestavine

Med sistemske makrostrukturne sestavine spada tudi različno grafično gradivo, tj. risbe, skice, sheme, preglednice, slike, fotografije, ki lahko dopolnjujejo slovarske sestavke in olajšujejo razumevanje razlag. Ker je izhodišče za iskanje tujejezičnih ustreznikov v slovarskem besedilu slovenščina, so obvezni še obrnjeni sezname ustreznikov za vse jezike s slovenskim ustreznikom na drugem mestu. V BTS bo med dodatki tudi pregled rastlinskega sistema s seznamom rastlin. Ker v slovarskih sestavkih ne bo informativnega razdelka, ki bi uporabnika opozarjal na vse, v slovar vključene termine z isto jedrno sestavino, ki so lahko abecedno uvrščeni

na različna mesta, bo v dodatku navedeno tudi kazalo upoštevanih terminov.

Terminološki slovarji navajajo še informativne dodatke. Razen seznama sodelujočih strokovnjakov po področjih, za katera so bili odgovorni, spadajo med te dodatke še uvodna beseda, navodilo za uporabo slovarja, seznam krajšav in oznak, pa tudi seznam uporabljene strokovne literature.

Računalniška podpora

Seveda si izdelave terminološkega razlagalnega slovarja ni mogoče zamisliti brez računalniške podpore, zato smo v Sekciji v sodelovanju z zunanjim sodelavcem Tomažem Seliškarjem razvili uporabniško programsko orodje SlovarRed 2.1, ki nam delo močno olajšuje (Košmrlj in Seliškar 2004). S tem programom smo doslej izdelali Geografski terminološki slovar, Gemološki slovar, pred izidom sta še Geološki terminološki slovar in prvi zvezek Tehniškega slovarja, drugi pa so še v pripravi.

Viri in literatura

- Geografski terminološki slovar*, 2005, ur.: Drago Kladnik, Franc Lovrenčak, Milan Orožen Adamič; leksikogr. in jezik. redakcija Marjeta Humar in Borislava Košmrlj -Levačič, Ljubljana, Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.
- Terminografsko obdelano besedilo za nastajajoči *Botanični terminološki slovar*. Batič, Franc, Tone Wraber in Boris Turk, 2003, *Pregled rastlinskega sistema s seznamom rastlin in navodili za pripravo študentskega herbarija*, Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.
- Handerson's Dictionary of Biological Terms*, 2000, ur. Eleanor Lawrence, London, Pearson Education Limited.
- Kranjčič, Božo, 2001, *Botanika: razvojna in funkcionalna morfologija*, Maribor, Fakulteta za kmetijstvo.
- Mali leksikon botanike*, 1998, Tomaž Petauer, Vlado Ravnik, France Šuštar, Ljubljana, Tehniška založba Slovenije.
- Šugar, Ivan, 1990, *Latinsko-hrvatski i hrvatsko-latinski botanički leksikon*, Terminološki riječnici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb, Razred za filologiju, JAZU.
- Bowker, Lynne, 1996, Learning from Cognitive Science: Developing a New Approach to Classification in Terminology, *Euralex '96 Proceedings*, 781–787, Göteborg, Göteborg University.
- Cabré Casteleví, M. Teresa, 2003, Theories of terminology: Their description, prescription and explanation, *Terminology* 9/2, 163–199, John Benjamins Publishing Co.
- Cigale, M., 1880, *Znanstvena terminologija s posebnim ozirom na srednja učilišča*, Ljubljana, Matica Slovenska.
- Codamines, Anne, 1995, Terminology: New needs, new perspectives, *Terminology* 2/2, 219–238, John Benjamins Publishing Co.

- Felber, Helmut 1984, *Terminology manual*, Unesco, Infoterm, Paris.
- Handbook of Terminology Management*, 1997, 1, ur. Sue Ellen Wright in Gerhard Budin, Amsterdam, John Benjamins Publishing Co.
- Košmrlj – Levačič, Borislava, 2001, Prikaz pojmovnega sistema v terminološkem slovarju, *Filologija*, knj. 36–37, 291–301, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za filološke znanosti, Zagreb.
- Košmrlj – Levačič, Borislava, 2002, O razvrščanju iztočnic v terminološkem slovarju, *Jezikoslovni zapiski*, 9, 29–47, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Ljubljana.
- Košmrlj – Levačič, Borislava in Tomaž Seliškar, 2004, Uporabniški računalniški program SlovarRed 2.0, *Terminologija v času globalizacije*, ur. Marjeta Humar, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I–V, 1970, 1975, 1981, 1985, 1991, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Slovenski pravopis*, 2001, ur. Jože Toporišič idr., Ljubljana, Založba ZRC.
- Stramljič Breznik, Irena, 2004, *Besednodružinski slovar slovenskega jezika, Poskusni zvezek za iztočnice na B*, Zora, Priročniki 1, Maribor, Slavistično društvo Maribor.
- Toporišič, Jože, 1992, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, Cankarjeva založba.
- – 2003, Prezete oblikoslovne prvine slovenskega jezika, *Oblikoslovne razprave*, 10–108, Ljubljana, Založba ZRC.
- Vidovič Muha, Ada, 2000, *Slovensko leksikalno pomenoslovje, Govorica slovarja*, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana.
- – 2005, Medleksemski pomenski razmerji – sopomenskost in protipomenskost, *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*, ur. Marko Jesenšek, 206–221, Zora 32, Maribor, Slavistično društvo Maribor.
- Žagar, Mojca, 2005, Determinologizacija v terminoloških in splošnih slovarjih, (Prispevek je bil predstavljen na mednarodnem znanstvenem simpoziju *Razvoj slovenskega strokovnega jezika*, Obdobja 24 v Ljubljani. Zbornik je v pripravi.)

On the Terminological Dictionary and its preparation from the terminographical level point of view

Summary

The paper discusses the terminological level, where the basic units of the language level, i.e. the term and its meaning, are shown as the headword and the terminological explanation, which are the essential elements of a dictionary article. Its structure is shown within the microstructure. The headword part of the dictionary article states the basic, terminologically relevant language data (the professionally and

linguistically appropriate form of a term, its written, accent form, the type of the word, and any duplicates, pronunciation data, and similar). The explanatory part of the dictionary article is introduced by a professional marker, classifying the term in a specific field, the subfield. The terminological explanation must clarify the term concisely but sufficiently in detail, so that it may be distinguished from the terms close in meaning. In the additional part of the dictionary article, related expressions are stated, i.e. synonyms, hyponyms, meronyms and foreign-language equivalents.

The macrostructure of the dictionary includes, in addition to the basic dictionary article, i.e. all the dictionary articles in alphabetic order, the graphical material (pictures, drawings, schemes), lists of foreign-language equivalents for all languages with Slovenian in the second place, and also the introductory word, instruction for use, the list of reference literature, and other items.

Additionally, the paper also mentions some problems the authors met with, such as: the selection of synonym terms, the determination of the dictionary form of the term (the headword), the determination of the priority term, the selection of meaning elements in the explanation, and similar.

Borislava Košmrlj - Levačič, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU,
Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-pošta: MajaK@zrc-sazu.si

O sytuacji językowej na polskiej wsi na przełomie 20 i 21 wieku

Helena Grochola-Szczepanek

IZVLEČEK: V članku avtorica poskuša prikazati ekonomske, družbene in kulturne spremembe, ki potekajo na poljskem podeželju ter njihov vpliv na govor prebivalcev. V njem zajema opažanja in narečno gradivo vasi s področja poljskega Spisza, pokrajine ob poljsko-slovaški meji.

ABSTRACT: The article presents contemporary linguistic reality in the Polish countryside (exemplified by the region of Spisz).

Celem artykułu jest próba ukazania przeobrażeń ekonomicznych, społecznych i kulturowych, jakie zachodzą współcześnie na wsi polskiej oraz ich wpływu na mowę mieszkańców. Zawarte tu obserwacje oraz materiał gwarowy dotyczą wsi z terenu polskiego Spisza.¹

Polska wieś przechodzi w ostatnich latach ogromne przemiany cywilizacyjne i kulturowe.² Zmianie ulega sposób gospodarowania i stopień zmechanizowania gospodarstw, co powoduje zanikanie pewnych desygnatów i pojawianie się nowego nazewnictwa. Ludność wiejska przestała być społeczeństwem zamkniętym, żyjącym i pracującym na gospodarstwie w obrębie wsi. Praca na roli nie jest jedynym źródłem utrzymania rodziny lub przestała nim być w ogóle. Mieszkańcy wsi szukają zatrudnienia poza własnym środowiskiem w mieście, niekiedy za granicą. Zetknięcie z inną kulturą, najczęściej miejską, powoduje nabywanie nowych zachowań, przenoszenie ich do kultury wiejskiej i zmianę stylu życia na wsi. Mieszkaniec wsi w zetknięciu z kulturą i językiem miejskim dokonuje

¹ Spisz – kraina historyczna, geograficzna i etnograficzna leżąca w Karpatach Zachodnich, w dorzeczu górnego Popradu, górnego Hornadu oraz w części dorzecza Dunajca. Na północnym zachodzie Spisz sąsiaduje z Podhalem, na północy z Ziemią Sądecką, na wschodzie z Szaryszem, na południu z Abowem i Gemerem, na południowym zachodzie z Liptowem. Większa część Spisza należy obecnie do Słowacji. Do Polski należy 14 miejscowości: Czarna Góra, Dursztyn, Falsztyn, Frydman, Jurgów, Kacwin, Krempachy, Łapszanka, Łapsze Niżne, Łapsze Wyżne, Niedzica, Nowa Biała, Rzepiska i Trybsz.

² Na ten temat wygłosiłam referat pt. „Wpływ przemian społecznych i kulturowych na mowę mieszkańców wsi”, podczas konferencji „Gwary dziś. Wewnętrzne różnicowanie języka wsi”, Obrzycko 10-14 X 2004.

BIBLIOTEKA NA OLSO W KRAKOWIE

stałej konfrontacji świata wiejskiego z nową rzeczywistością. Porównywaniu towarzyszy również wartościowanie (Kaś 1994, 22). Bywa tak (głównie u młodszego pokolenia), że rezygnuje się z własnej tradycji, kultury i wybiera się „bardziej wartościową” kulturę wiejską. Ogromny wpływ na kulturę i język mieszkańców wsi mają media. Poprzez radio i telewizję mieszkańcy wsi mają na co dzień kontakt z językiem ogólnopolskim.

Sytuacja kulturowa i językowa na współczesnej wsi polskiej to zderzenie dwóch światów: dawnego, tradycyjnego, wiejskiego i współczesnego, nowoczesnego, wiejskiego. Świat stary to tradycyjny model z ustaloną przez wieki swojską kulturą, obrzędowością i językiem. Świat nowy to nowoczesny model życia, przeniesiony z miasta, z telewizji, z prasy.

Zmiana sposobu życia na wsi powoduje także zmiany w mowie u mieszkańców wsi. Jak pisze H. Pelcowa:

Zmieniający się obraz wsi wymusza bowiem zmianę zachowań językowych, a zderzenie się dwóch światów: świata dawnych realiów i kultury wiejskiej oraz współczesnej techniki i cywilizacji prowadzi do wartościowania gwary i powoduje, że odchodzą w przeszłość nie tylko nazwy z zakresu kultury materialnej (dawnych narzędzi, potraw, ubiorów, sprzętów) czy szczególnie wyraziste cechy fonetyczne i morfologiczne, ale także wierzenia, obrzędy i zwyczaje (Pelcowa 2001, 186).

W pracach językoznawczych, dialektologicznych napotkać można na stwierdzenia, że gwara znika lub nie ma jej już wcale. Niektórzy badacze uważają, że mowa mieszkańców wsi przeszła tak dalekie przeobrażenia pod wpływem polszczyzny ogólnej, że nie można mówić już o gwarze, ale o polszczyźnie mówionej mieszkańców wsi, albo o wiejskiej odmianie polszczyzny:

Konwencjonalne znaczenie terminu gwara, jako mowa ludności wiejskiej, staje się nieprecyzyjne, bowiem nie odzwierciedla rzeczywistości językowej współczesnego środowiska wiejskiego. Sądzę zatem, że poprawniej byłoby posługiwać się nadrzędnym w stosunku do gwary określeniem polszczyzna mówiona wsi. Zaproponowany termin nie tylko nie wyklucza pojawienia się w mowie ludności wiejskiej elementów języka ogólnego, ale wręcz dopuszcza możliwość funkcjonowania na wsi odmiany literackiej (Kurek 1995, 12).

Gwara bezpowrotnie traci w środowiskach wiejskich przywilej bycia jedynym środkiem komunikacji społecznej, przestaje być językiem konkurencyjnym wobec języka ogólnego (Bartmiński 1977, 222).

O ile kilkadziesiąt lat temu gwary utrzymywały się jeszcze całkiem dobrze, tak że można było łatwo znaleźć na wsi młodych informatorów dobrze mówiących gwarą, o tyle obecnie nie jest to prawie możliwe. W ostatnich latach praca dialektologa zaczyna przypominać badania archeologa: jest to uciążliwe doszukiwanie się u najstarszych osób we wsi resztek gwarowego systemu (Reichan 1999, 265).

Język mieszkańców wsi podlega podobnym prawom i tendencjom rozwojowym co polszczyzna ogólna. Gwara jednak zachowuje swoją specyfikę poprzez różnice fonetyczne, fleksyjne oraz leksykalne w stosunku do języka literackiego. Zjawiska fonetyczne i fleksyjne charakterystyczne dla danej gwary utrzymują się w mowie mieszkańców najdłużej. Użytkownikom gwary, którzy przyswoili sobie język ogólny najtrudniej pozbyć się pewnych zjawisk fonetycznych ze swojego prymarnego systemu, dlatego w tej płaszczyźnie zmiany w gwarze

WYKONANO ZA PISKI 12.2006

zachodzą najwolniej. Jeśli chodzi o ważniejsze cechy fonetyczne gwary spiskiej, są dobrze zachowywane w mowie starszego i młodszego pokolenia. Można tu wymienić:

- 1) mazurzenie, np. *copka* ‘czapka’, *sopa* ‘szopa’, *wyscyrzyć* ‘wyszczeryć’,
- 2) zwężoną artykulację samogłosek np. *dróga* ‘droga’, *mlyko* ‘mleko’, *pón* ‘pan’,
- 3) przejście wygłosowego *ch*, *w* > *k* lub *f*, np. *do drogif sklepóf* ‘do drogich sklepów’, *w nogawicak* ‘w spodniach’,
- 4) przejście nagłosowego *chw* > *f*, np. *fala* ‘chwała’, *fioć sie* ‘chwiać się’,
- 5) archaizm podhalański, np. *c-isty* ‘czysty’, *s-idło* ‘szydło’, *z-ito* ‘żyto’.

Pewne różnice międzypokoleniowe zauważa się w trzech kolejnych cechach:

- 6) akcent inicjalny, np. *d/o pola*, *nile godojze Mlaryna!*, *s/arpacka* ‘szarpanina’,
- 7) frykatywne ř, np. *gřiby* ‘grzyby’, *křikać* ‘pokrzykiwać’, *křipać* ‘kaszleć’,
- 8) prejotacja i labializacja, np. *japtyka* ‘apteka’, *łocięć* ‘ojciec’, *na łoborze* ‘na oborze, na podwórku’.

Akcent inicjalny, wymowa z r frykatywnym oraz zjawisko prejotacji i labializacji występują obecnie głównie w mowie najstarszego pokolenia. U młodszego pokolenia zauważa się mniejszą wyrazistość tych cech lub całkowity brak tych zjawisk. Trzeba tu dodać uwagę, że zjawisko archaizmu podhalańskiego i labializacji nie występują regularnie na całym terenie Spisza.

Największe różnice w mowie mieszkańców wsi widoczne są w słownictwie, a leksyka jest tą płaszczyzną, w której zachodzą dynamiczne zmiany. Jak pisze J. Kaś:

Płaszczyzna leksykalna jest tą płaszczyzną systemu języka, na której powojenne przeobrażenia gwar dokonują się najszybciej i są najłatwiej postrzegane. Wynika to z najmocniejszego związku tego właśnie podsystemu z rzeczywistością pozajęzykową. Podsystem leksykalny jest najbardziej otwartym, co sprawia, że z jednej strony z łatwością przenikają do niego jednostki odzwierciedlające dokonujące się przeobrażenia cywilizacyjne wsi, z drugiej zaś – na skutek wartościowania wiejskiego i (w uproszczeniu) miejskiego typu kulturowego przyjmowanie nowych jednostek przyspieszane jest przez działanie czynników psychologicznych. Znajomość i posługiwanie się słownictwem ogólnopolskim ma bowiem wymiar nie tylko językowy, komunikacyjny (dążenie do bycia zrozumiałym przez rozmówcę spoza własnego kręgu kulturowego), ale też emocjonalny (obrona własnego prestiżu w rozmowie z obcym rozmówcą) (Kaś 2001, 191–192).

Jeśli chodzi o zmiany w leksyce gwarowej, można zauważyć dwie tendencje rozwoju:

- 1) przyswajanie nowego słownictwa, które przychodzi na wieś wraz z rozwojem techniki, cywilizacji, z zetknięciem się z kulturą miejską poprzez pracę poza gospodarstwem oraz poprzez środki masowego przekazu,

- 2) wyzbywanie się starego słownictwa poprzez zanikanie pewnych desygnatów w związku z zaniechaniem tradycyjnych czynności, pozbyciem się pewnych przedmiotów oraz nieobecnością pewnych sytuacji i zjawisk społecznych.

Najbardziej podatne na zmiany w języku jest młode pokolenie mieszkańców wsi, które ma większy kontakt z miastem, z telewizją oraz różnego rodzaju nowinkami technicznymi. Poza tym w świadomości młodych mieszkańców wsi

kultura wiejska i gwara istnieje jako coś gorszego, mniej wartościowego, coś czego chcieliby się pozbyć w niektórych sytuacjach. Niekiedy młodzi ludzie próbują się identyfikować z kulturą i językiem miejskim. Kiedy rozmawia się o zwyczajach charakterystycznych dla tamtego terenu, młodzi ludzie dystansują się wobec gwary i kultury wiejskiej, mówiąc, np.³

To downi tak było, teraz tu tu ni ma różnicy z miastem. Wesele jest takie samo jak i w mieście. Sóm zaręczyny, ślub no i przyjście. I ubranie takie samo jak w mieście. Ni ma różnicy.

Młodzi ludzie tak nie godajóm, to już tylko starzy.

To downo ludzie wierzyli w takie zabobony. Dziś nifto nie wierzy w takie tam.

Starzy ludzie nie znajóm polskiego, to jak dzie idóm, to sie z nik śmiejóm. Gwaróm można sobie godać w domu, ale nie w szkole w mieście. [...]. U nos w domu nie godo sie już takóm gwaróm. Ni ma wielkiej różnicy, godo sie podobnie jak w mieście.

Dla starszego pokolenia mówienie gwarą w każdej sytuacji (nieoficjalnej i oficjalnej) jest tak oczywiste i naturalne, że nie wyobrażają sobie, nie próbują mówić inaczej:

My tu zawsze tak godali. Sićka nos rozumióm.

No, a po co by to fto gware zminioł? Niy! gwary to bo sie już nie zminio. Gware mo sie jednóm.

Jo sie z kozdym dogodóm, mnie rozumiom i panowie i sićka.

U nos to furt ino ta gwara. [...], nawet panowie z Warsiawy, co tu przyjeżdżajóm, fcieliby nasóm gware znać.

Słownictwo nowe przenika do gwary zasadniczo z języka ogólnopolskiego. Wraz z nowymi urządzeniami i zjawiskami wchodzi do gwary nowe nazwy. Mieszkańcy zwłaszcza starsi wymawiają te wyrazy zachowując własną fonetykę, ponieważ trudno pozbyć się pewnych cech fonetycznych, do których przyzwyczajeni są od dziecka, np. mazurzenia, pochylonej wymowy samogłosek, dlatego nowe wyrazy próbują dopasować do swojego systemu, np. *bankómat* 'bankomat', *dzińsi* 'dżinsy', *jantybiotyk* 'antybiotyk', *glybogryzałka* 'glebogryzarka', *kómbaj* 'kombajn', *kómputer*, *reklama*, *radijo*, *śtudynt* 'student', *telewizór*, *telefon*, *telefanuwać* 'telefonować', *tyrorysta* 'terrorysta', *unijo* 'unia'. Młode pokolenie nie tylko szybko i łatwo przyswaja sobie nowe słownictwo, ale także używa go poprawnie i ze zrozumieniem. U starszego pokolenia bywa tak, że znają niektóre nowe wyrazy, ale tylko w sposób bierny. Kiedy rozmawia się z nimi, np. o komputerze, internecie, mówią, że jest coś takiego, ale nie umieją nic konkretnego o tym powiedzieć:

Jes cosi takiego, jo słysała w telewizórze, ale nie wiym, co by to było (mowa o internecie).

No to młodzi majóm ty kómórki (telefony komórkowe), ale jak to sie telefanuje, to jo nie wiym.

Kómputer, no to cosi takie chyba bars móndre, bo sie godo, ze fto si mo w głowie kómputer. Kómputer to chyba rachuje?

Niekiedy zdarza się, że jest to słownictwo nabyte z innego języka (gwary) podczas dłuższego pobytu za granicą. W przypadku słownictwa obcego jest to zazwyczaj niewielka ilość słów lub wyrażen, które funkcjonują tylko na zasadzie wtrąceń.

³ Ze względów technicznych zrezygnowano z zapisów fonetycznych w cytowanych przykładach gwarowych. Zastosowano pisownię uproszczoną, ogólną.

Jako przykład można podać 75-letnią mieszkankę jednej z wsi, która przebywała kilka miesięcy u swojej wnuczki w Chicago. Poza tym kobieta mieszka całe życie na wsi i mówi wyłącznie gwara. W trakcie wspomnień z podróży i pobytu w USA kilka razy pojawiają się angielskie słowa, np.

To tam syćka majóm kary (car ‘samochód’) i dzie trza to ino tym karym sie jedzie.

Niedalyko był lyjk (lake ‘jezioro’) i tam my chodzyli z tymi dzieciami nad lyjk.

A co to w tym siopie (shop ‘sklep’) było, to tu jesce furt tego ni ma w sklepaf.

Uchodzyłaf sie po tyf siopaf.

W gwarze dość często mamy do czynienia ze zjawiskiem wariantowości leksykalnej, będącej wynikiem oddziaływania na siebie dwóch systemów: gwarowego i ogólnopolskiego. Znajomość określeń (gwarowych oraz niegwarowych) danego desygnatu daje użytkownikowi możliwość pewnego wyboru odpowiedniego wariantu w trakcie rozmowy oficjalnej lub nieoficjalnej. Selekcja polega w głównej mierze na zastępowaniu istniejącego gwarowego słownictwa odpowiednikami z języka ogólnopolskiego. Istotny wpływ na pojawienie się i wybór pewnych wariantów w mowie użytkownika gwary ma częstotliwość kontaktu z kulturą miejską i językiem ogólnym. Codzienny kontakt ze środkami masowego przekazu sprawia, że użytkownik gwary nabywa nowych określeń i sformułowań, a następnie sam świadomie (w sytuacji oficjalnej) lub podświadomie (w sytuacji nieoficjalnej) korzysta z nowego słownictwa. Z czasem słownictwo gwarowe jest już tylko biernie przechowywane, a w kontaktach zarówno oficjalnych, jak i nieoficjalnych wybiera się warianty niegwarowe. Tworzenie wariantów leksykalnych w gwarze jest procesem żywym i wieloaspektowym (Kaś 1994). Zasób słownictwa i wybór wariantu typowo gwarowego lub niegwarowego zależy w dużej mierze od wieku mieszkańca. Młode pokolenie jest najbardziej podatne na wpływ nowej kultury, a także nowego słownictwa. Starsze pokolenie zachowuje i używa starego gwarowego słownictwa. Oto kilka przykładowych zestawów wariantywnych: *biyławy* – *niebieski*, *hańbliwy* – *wstydlivy*, *godzinka* – *zygarek* ‘zegarek’, *kabot* – *płasc* ‘płaszcz’, *kłopkać* – *pukać*, *marasić* – *brudzić*, *odziynie* – *ubranie*, *pukiel* – *garb*, *rajbać* – *prać*, *simać* – *ścióngać/zdyjmuwać* ‘zdejmuwać’, *sioł* – *sialik* ‘szalik’, *zbocić/przibocić se* – *przypomnieć se*, *zoglówek* – *poduska* ‘poduszka’, *zołuśnicki* – *kólciki/kolciki* ‘kolczyki’.

Mając na uwadze drugi kierunek zmian w języku mieszkańców wsi, czyli zanikanie starego słownictwa, należy zauważyć, że ma to bezpośredni związek głównie z zaprzestaniem wykonywania pewnych prac, czynności gospodarskich oraz z zanikaniem dawnych zwyczajów, obrzędów i wierzeń. Kilkadziesiąt lat temu mieszkańcy wsi spiskiej byli społeczeństwem samowystarczalnym. W każdym gospodarstwie produkowano żywność oraz przedmioty codziennego użytku. Pieczono chleb, wyrabiano masło i sery, otrzymywano mięso z własnego chowu, tkano płótno, szyto odzież na potrzeby domowników...itd. Zjawisko samowystarczalności mieszkańców wpływało korzystnie na upowszechnianie i ujednolicanie się własnego słownictwa. Obecnie większość produktów i przedmiotów codziennego użytku kupuje się w sklepie, a wraz z nimi „kupuje się” nowe określenia i wnosi do gwary. Wiele prac gospodarskich zanika (lub zanikło), a wraz z nimi odchodzi tradycyjne słownictwo gwarowe. Giną nie tylko

WZNIKOSLOVAZAVSISZKSI

stare desygnaty i ich nazwy, ale też całe kategorie nazewnicze. Przykładem mogą być nazwy prac i urządzeń związanych z uprawą lnu oraz tkaniem płótna. Lnu nie uprawia się już od około 40 lat. Tylko najstarsi mieszkańcy pamiętają wszystkie czynności związane z uprawą i obróbką lnu oraz nazwy urządzeń, np. *blot*, *nicielnice*, *podnozaje*, *suka*... 'elementy warsztatu tkackiego', *miyndlorki*, *trocki*, *trojacki* 'wspólne międlenie, tarcie lnu przez kilka kobiet', *rafacka* 'urządzenie do oddzielania główek od łodygi lnu', *spulorz* 'przyrząd do nawijania nici na tzw. *falfy* lub *cywki*'. Obróbka lnu była w dużej mierze zajęciem kobiet, zwłaszcza od nich można uzyskać wyczerpujące informacje. Zanikanie całych kategorii nazw dotyczy wielu dziedzin życia wiejskiego, nie tylko prac typowo gospodarskich. Duże zmiany zaszły w nazewnictwie związanym z wyposażeniem domów, strojem, pożywieniem oraz w zakresie obrzędowości.

Zanikanie starego nazewnictwa prowadzi do zubożenia zasobu leksykalnego mieszkańców wsi. Giną stare wyrazy, bo nie ma potrzeby ich używania, a tradycyjne przedmioty, urządzenia nie znajdują zastosowania, więc mieszkańcy pozbywają się ich ze swojego otoczenia.

Obserwując rzeczywistość językową na współczesnej wsi trudno nie zauważyć ogromnych przeobrażeń w mowie mieszkańców. Mimo że język ogólnopolski coraz częściej wkracza na teren środowiska wiejskiego, gwara jest nadal prymarnym kodem. Procesu zmian i przeobrażeń językowych na pewno nie da się zatrzymać, ale można zachować stan współczesnej mowy mieszkańców poprzez jej dokładne zbadanie i opisanie. Na co zatem należy być zwrócona uwaga dialektologa? Aby zbadać dokładnie kierunki zmian zachodzących w języku mieszkańców wsi, należy zwracać uwagę na obydwa aspekty współczesnego świata wiejskiego: tradycję i nowoczesność. Należy poznać i zarejestrować mowę mieszkańców najstarszego pokolenia, ale także młodszych mieszkańców. Pozwoli to poznać najstarszą warstwę gwary oraz wykryć nowe tendencje w języku mieszkańców. W badaniach językowych należy uwzględniać kontekst kulturowy i społeczny danej wsi czy regionu. Tradycyjny opis językoznawczy powinien być wzbogacony o sferę kulturalną i społeczną mieszkańców wsi, ponieważ niektóre współczesne zmiany językowe można rozpatrywać tylko na tle przemian cywilizacyjnych i kulturowych.

Bibliografia

- Bartmiński, Jerzy, 1977, *O derywacji stylistycznej, Gwara ludowa w funkcji języka artystycznego*, Lublin.
- Kaś, Józef, 1994, *Interferencja leksykalna słownictwa gwarowego i ogólnopolskiego (na przykładzie gwar orawskich)*, Kraków.
- Kurek, Halina, 1995, *Przemiany językowe wsi regionu krośnieńskiego, Studium socjolingwistyczne*, Kraków.
- Pelcowa, Halina, 2001, *Metodologia badań leksyki gwarowej u schyłku XX wieku*, [w:] *Gwary dziś. 1, Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, Poznań.

Reichan, Jerzy, 1999, *Gwary polskie w końcu XX wieku*, [w:] *Polszczyzna 2000*,
Oroędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci, red. W. Pisarek, Kraków.

**The Linguistic Situation in Polish Countryside
at the Turn of the twenty and the twenty-first Centuries**

Summary

The article presents contemporary linguistic reality in the Polish countryside (exemplified by the region of Spisz).

The country undergoes a lot of economic, social and cultural transformations such as the appearance of new subjects and new mechanisms, caused by evolutionary changes, the transfer of social manners from the city to the countryside (through school, work and media), the disappearance of some traditional activities and old handicrafts,...etc. These changes have a huge influence on the language of the inhabitants of the countryside. This especially has caused the transformation in the vocabulary. We can generally notice two kinds of changes in the dialect lexicon: the first is the appearance of new words from official language and the second is the disappearance of old words. The author shows a lot of examples for these two kinds of changes.

During the research of the present linguistic situation in the dialect a dialectologist has to pay attention to old and new aspects of life in the countryside. The traditional methods of description dialectal language shall be combined with a new approach to dialects viewed through civilization and cultural changes.

Helena Grochola-Szczepanek, Instytut Języka Polskiego PAN, al. A. Mickiewicza
31, Kraków
E-pošta: helenags@interia.pl

Primerjalni glagolski frazemi med slovarjem in rabo¹

Jasmina Temnik
Denis Kalamar

IZVLEČEK: Prispevek predstavlja izbrano skupino dvanajstih glagolskih zvez živeti kot, umreti kot, gledati kot, držati se kot, smejati/režati se kot, govoriti kot, smrdeti kot, izginiti kot, preklinjati kot, molčati kot, tresti se kot in zebsti kot z namenom, primerjati slovarsko in korpusno gradivo z odgovori anketirancev, in tako ugotoviti, katere od zvez so navadne primerjave in katere zaradi pogostosti in ustaljenosti lahko uvrstimo med primerjalne glagolske frazeme.

ABSTRACT: The paper presents the selected group of twelve verb partnerships: živeti kot, umreti kot, gledati kot, držati se kot, smejati/režati se kot, govoriti kot, smrdeti kot, izginiti kot, preklinjati kot, molčati kot, tresti se kot and zebsti kot in order to compare the dictionary and the corpus material to the respondents' answers, thereby establishing which of the partnerships are ordinary comparisons, and which can be classified among comparative verbal phrasemes due to their frequency and stability.

1 Uvod

V članku je predstavljena izbrana skupina glagolskih primerjalnih frazemov tako, da sooča njihovo prisotnost v SSKJ, besedilnih korpusih Nova beseda in Fida ter rabo pri anketiranih študentih.

"Frazeološke enote ali frazemi so stalne besedne zveze, katerih pomen ni ali je samo delno ugotovljiv iz pomenov njihovih sestavin, in ki imajo praviloma stalno in samo omejeno spremenljivo sestavo" (Keber 2003, 6).

Osnovne lastnosti frazemov so večbesednost, stalnost (oblike in pomena), neizpeljivost pomena celote iz pomenov sestavin, celovitost in ekspresivnost. Frazem mora obsegati vsaj dve besedi, da zadosti pogoju večbesednosti. Stalnost frazema zahteva nespremenljivost njegovih sestavin. Besede znotraj frazeološke zveze nimajo enakih možnosti kakor zunaj frazema (kot samostojne besede). Če to omejitev prestopimo, dobimo iz frazema navadne besedne zveze. Stalen je tudi pomen fraze-

¹ Prispevek je nastal pod mentorstvom izr. prof. dr. Irene Stramljič Breznik.

ma. Frazem seveda ni popolnoma nespremenljiv. Njegova oblika se lahko deloma spreminja glede na obliko rabe, obstajajo pa tudi frazeološke različice (variante). V zvezi s spreminjanjem frazema govorimo o spreminljivosti, ki obsega oblike za vključevanje v besedilo (raba – npr. časovne: *gledati, gledal je ... kakor tele v nova vrata*) in frazemske različice (npr. sestavinske: *pijan kot čep/krava*). Neupoštevanje stalnosti frazema lahko povzroči nesporazum in nerazumevanje. Napačna raba povzroča razpad pomena frazema, namesto frazeološkega pomena v besedilu nastopa dobesedni pomen proste besedne zveze, kadar ta obstaja, ali pa pride do nesmisla (Kržišnik 1994).

Primerjava in primerjalni frazem sta na prvi pogled zelo podobna. Primerjave ali komparacije so pogoste v vsakdanjem govoru, kjer jih sproti tvorimo, literatura pa jih razvije na višji ravni. "Komparacija je na splošno kratka ali razširjena primerjava kakega pojava z drugim, pri čemer mora obstajati med njima neka podobnost" (Kos 1959, 124). Obenem primerjave povezujejo ali razločujejo pojme iz dveh področij, pri čemer se intenzivira lastnost, delovanje ali stanje, ki služi kot iztočnica za primerjanje. Pri tem imata A in B del, ki se ju primerja, vsaj eno skupno lastnost, vsaj en skupni sem, da je lahko primerjava mogoča in razumljiva. V SSKJ je veliko primerjav, ki so le enkratne. Zelo majhen del takšnih primerjav se je ustalil v uporabi in se je začel kot celota uporabljati v govornih ali pisanih besedilih. Še vedno pa ostaja mnogo primerjav, ki jih lahko označimo kot avtorske; čeprav imajo mnogo značilnosti frazema, pa ne ustrezajo pogoju stalnosti, ki je potreben, da lahko neko besedno zvezo označimo kot frazem.

V SSKJ je zapisanih nekaj čez 1700 primerjalnih zvez z vezniki: *kot, kakor* in *ko* (povzeto po Vaupotič 2004, 9).² Njihov manjši del se je ustalil in prešel med primerjalne frazeme. Po (Fink - Arsovski 2002, 12) sta znana dva osnovna strukturna tipa primerjalnih frazemov: tridelni (A + B + C) in dvodelni (B + C). A-del je sestavina, ki se primerja, B-del je primerjalni veznik, C-del pa sestavina, s katero se primerja. Tridelni strukturni tip je najštevilčnejši.

2 Namen raziskave

Namen najine raziskave je, predstaviti omejeno skupino glagolskih primerjalnih frazemov glede na zastopanost v slovarju, korpusnih virih in dejansko rabo anketiranih študentov tretjega letnika eno- in dvopredmetnega univerzitetnega pedagoškega programa Slovenski jezik s književnostjo. V SSKJ sva izbrala številne zveze po načelu A kot/kakor/ko B, ki so bile že zajete v imenovanem diplomskem delu. Ob raziskovanju se nama je pojavilo zlasti vprašanje, ali so te zveze res tudi primerjalni frazemi. Izkazalo se je, da jih je večina med njimi le navadnih primerjav.

Izvedla sva sondažno raziskavo tako, da sva izbrala 12 primerjalnih glagolskih zvez po SSKJ z vsemi različicami, poiskala njihovo zastopanost po besedilnih korpusih in nato še z anketo preverila njihovo živost med anketiranci. Podatki, dobljeni

² Lea Vaupotič, *Slovenski primerjalni frazemi v SSKJ*, diplomsko delo, mentorica dr. Irena Stramljič Breznik, 2004.

s preverjanjem rojenih govorcev, pomagajo pri razmejevanju med frazeološkimi variantami in modifikacijami. Ta metoda je lahko zelo relevantna. Po mnenju E. Kržišnik 1996, 137, je pomembna tako za raziskovanje frazeologije danega jezika kakor tudi za odkrivanje poti, po katerih je mogoče spodbujati spoznavanje tega dela jezikovnega opisa v šoli. Mnogi odstopi od norme tudi v pisnih besedilih so namreč odraz nepoznavanja frazeologije.

3 Metodologija

Za izbranih 12 primerjalnih glagolskih frazemov sva preverjala njihovo zastopanost po besedilnih korpusih Fida in Nova beseda. Pri tem so bili upoštevani: vse glagolske oblike, časi in vsi trije primerjalni vezniki *kot*, *kakor*, *ko*. Izkazalo se je, da je za relevantno predstavitev živosti frazemov treba opraviti tudi anketo. Anketiranih je bilo skupno 100 študentov.

4 Primerjalni glagolski frazemi v SSKJ, Fidi in Novi besedi ter pri anketirancih

4.1. ŽIVETI KOT ...

4.1.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *živeti kot kralj* (F: 2, NB: 0); *živeti kakor baron* (F: 0, NB: 2); *živeti kot grof* (F: 2, NB: 0); *živeti ko mali bog* (F: 0, varianta *živeti kot Bog*: 3, NB: 0); *živeti kakor pravi paša* (F: 0, NB: 0).

2.2.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *živeti kakor puščavnik* (F: 7, NB: 2); *živeti kot v rajju* (F: 1, NB: 0); *živeti kot ljudje* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi so dodane še naslednje zveze: *živeti kot gospod* (F: 0, NB: 1); *živeti kot zvezda* (F: 0, NB: 1); *živeti kakor ptiček na veji* (F: 0, NB: 1); *živeti kot žival* (F: 0, NB: 1); *živeti kot idiot* (F: 0, NB: 1); *živeti kot grešni kozel* (F: 0, NB: 1).

2.2.3 Rezultati anket so podali naslednje zveze: *živeti kot kralj* (A: 49, F: 2, NB: 0); *živeti kot ptiček na veji* (A: 8, F: 0, NB: 1); *živeti kot grof* (A: 7, F: 2, NB: 0); *živeti kot lord* (A: 6, F: 0, NB: 0); *živeti kot gospod* (A: 5, F: 0, NB: 1); *živeti kot car* (A: 4, F: 0, NB: 0); *živeti kot bog* (A: 4, F: 1, NB: 0); *živeti kot kraljična* (A: 2, F: 0, NB: 0); *živeti kot kralj na Betajnovi* (A: 1, F: 0, NB: 0); *živeti kot bogataš* (A: 1, F: 0, NB: 0); *živeti kot vladar* (A: 1, F: 0, NB: 0); *živeti kot ptiček* (A: 1, F: 0, NB: 0); *živeti kot graščak* (A: 1, F: 0, NB: 0); *živeti kot cesar* (A: 1, F: 0, NB: 0); *živeti kot plemič* (A: 1, F: 0, NB: 0).

Med odgovori anketirancev so bile podane še naslednje zveze: *živeti kot tele* (A: 1); *živeti kot svetnik* (A: 1); *živeti kot človek* (A: 1); *živeti kot cerkvena miš* (A: 2); *živeti kot boem* (A: 1); *živeti kot revež* (A: 1). Primerjavo so dopolnili vsi anketiranci.

4.1.4 V SSKJ-ju so upoštevane zveze, ki kot določilo prvemu delu *živeti kot* ... vsebujejo predstavnika moškega spola, ki je po naših prepričanjih bogat, uspešen,

ki lagodno živi, skratka nekdo, ki ne živi v pomanjkanju. To so *kralj, baron, grof* (vsi predstavniki višjega stanu), *bog* in *paša*³. Zanimivo je, da se v besedilnem korpusu Nova beseda pogosteje pojavlja določilo *baron*, saj določuje plemiča, ki je za stopnjo nižji od grofa, ki se v omenjenem besedilnem korpusu sploh ne pojavlja, medtem ko besedilni korpus Fida upošteva le določilo *grof, barona* pa ne. Nova beseda ponudi še dodatne možnosti, ki prav tako potrjujejo našo teorijo; tako najdemo še naslednja določila: *gospod, zvezda* in *ptiček na veji*. *Gospod* predstavlja prav tako uspešnega moškega, vrednega spoštovanja, medtem ko prilastek *zvezda* določa predvsem slavno osebo (igralca ali pevca). Frazem *živeti kot ptiček na veji* ne pomeni ravno dobro in lagodno živeti, temveč živeti svobodno in brezskrbno.⁴

Anketiranci so najpogosteje podali zvezo *živeti kot kralj*, kar potrjuje dejstvo, da je ta frazem še zelo močno uporabljan; prav tako je ta frazem najpogostejši v Fidi. V nasprotju z anketiranci in Fido pa Nova beseda slednjega frazema sploh ne vključuje, temveč je najpogostejša zveza *živeti kakor baron*. Zanimivo je, da so anketiranci pogosto navedli tudi frazem *živeti kot ptiček na veji*. Slednji odstopa od med anketiranci najpogosteje izraženega pomena 'dobro, lagodno živeti'. Rezultati anket so podali še naslednja določila, ki kažejo na medsebojno povezanost pomena zveze z njenim določilom: *lord*,⁵ *car*,⁶ *bogataš, vladar, graščak, cesar, plemič*. Opazno je, da C-deli zvez večinoma niso intenzivirani s prilastki, razen redkih izjem (*živeti kot ptiček na veji, živeti kot kralj na Betajnovi*). Izkazalo se je, da vsi odgovori anket niso frazemi, ampak so individualni primeri. Ker je za frazem potrebna stalnost, so to navadne primerjave in ne frazemi: *živeti kot bogataš, živeti kot vladar, živeti kot graščak, živeti kot cesar, živeti kot plemič*. Anketiranci so v eni zvezi podali tudi primer rabe določila ženskega spola, in sicer v zvezi *živeti kot kraljična*. Opazno je tudi krčenje oz. izpust določenih sestavin frazema, kot npr. v primeru *živeti kot ptiček* (kjer manjka zadnji del določila: *na veji*). V oči bode tudi samostojna zveza *živeti kot kralj na Betajnovi*, katere sestavina je prenesena iz Cankarjeve drame *Kralj na Betajnovi*.

4.2 UMRETI KOT ...

4.2.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *umreti kot berač* (F: 0, NB: 0); *poginiti kot pes za plotom* (F: 0, NB: 0).

4.2.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. V FIDI se pojavijo naslednje zveze: *umreti kot pes* (F: 2, NB: 0); *umreti kot kokoš* (F: 2, NB: 0); *umreti kot siromak* (F: 2, NB: 0); *umreti kot tujec* (F: 2, NB: 0); *umreti kot popotnik* (F: 2, NB: 0); *umreti kot cigan* (F: 1, NB: 0); *umreti kot revež* (F: 1, NB: 0); *umreti kot puščavnik* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi je dodan še naslednji frazem: *umreti kot mučenik* (F: 0, NB: 3).

³ *Paša* je bil zlasti v fevdalni Turčiji visok vojaški ali civilni oblastnik (SSKJ).

⁴ V tem pomenu je podan tudi v SSKJ.

⁵ Beseda *lord* prav tako pomeni 'višji plemič'.

⁶ Beseda *car* ima v SSKJ prvi pomen 'vladar'.

4.2.3 Rezultati anket so podali naslednje zveze: *umreti kot revež* (A: 20, F: 1, NB: 0); *umreti kot žival* (A: 10, F: 0, NB: 0); *umreti kot berač* (A: 8, F: 0, NB: 0); *umreti kot siromak* (A: 5, F: 2, NB: 0); *umreti kot pes* (A: 4, F: 2, NB: 0); *umreti kot sirota* (A: 2, F: 0, NB: 0); *umreti kot državni siromak* (A: 2, F: 0, NB: 0); *umreti kot klošar* (A: 2, F: 0, NB: 0); *umreti kot bednik* (A: 1, F: 0, NB: 0); *umreti kot zadnji pes* (A: 1, F: 0, NB: 0); *umreti kot smet* (A: 1, F: 0, NB: 0).

Med anketiranci so bili podani še naslednji manj pogosti odgovori: *umreti kot dostojanstvenik* (A: 1); *umreti kot kralj* (A: 3); *umreti kot junak* (A: 6); *umreti kot Bog* (A: 3); *umreti kot človek* (A: 2); *umreti kot gospod* (A: 1); *umreti kot legenda* (A: 1); *umreti kot papež* (A: 1); *umreti kot bedak* (A: 1); *umreti kot cerkvena miš* (A: 1); *umreti kot grof* (1); *umreti kot starec* (A: 1); *umreti kot vojak* (A: 1); *umreti kot suženj* (A: 1). Neodgovorjenih je bilo 17 anket.

4.2.4 Anketiranci so najpogosteje zapisali frazem *umreti kot revež*, slednji se pojavi le še v Fidi, ki poleg slednjega najpogosteje ponuja frazem *umreti kot pes*. Nova beseda ne vsebuje nobenega od naštetih frazemov; najpogostejša zveza je *umreti kot mučenik*. Pri dopolnilnih sestavinah frazemov se je ugotovilo, da se zveza *umreti kot ...* dopolnjuje z določilom, ki ima negativen prizvok oz. ki določa osebo ali bitje, ki živi v pomanjkanju in osamljenosti. Tako se v SSKJ pojavljata dve določili s tem pomenom: *berač in pes*. V besedilnih korpusih se ti dve določili znova pojavljata, vendar v drugačni izrazni podobi; tako Fida izpušča del sestavine (*umreti kot pes* – izpust: *za plotom*), doda pa še dve določili, ki ponazarjata človeka, ki živi v pomanjkanju: *revež* in *siromak*. Ankete so podale naslednje sestavine, ki so v SSKJ ali v besedilnih korpusih: *revež*, *berač*, *siromak*, *pes*. Glede na to, da so rezultati anket podali visoko frekvenco rabe pri frazemih *umreti kot revež* (20 odgovorov) in *umreti kot žival* (10 odgovorov), lahko rečemo, da sta to frazema, saj sta pogosto v rabi.

Pri drugih zvezah se ugotavlja, da so to navadne primere, saj so rabljene bolj individualno. Pri zvezi *umreti kot cerkvena miš* je verjetno prišlo do vsebinske zamenjave, saj je tej zvezi prvoten frazem *reven kot cerkvena miš*.

4.3 GLEDATI KOT ...

4.3.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *gledati kot tele v nova vrata* (F: 7, NB: 3); *gledati kakor zaboden vol* (F: 2, NB: 3); *gledati kakor bik v nova vrata* (F: 0, NB: 0); *gledati ko zaboden bik* (F: 0, NB: 0); *zijati kot krokodil* (F: 0, NB: 0); *gledati kot norec* (F: 0, NB: 0); *gledati, kot da sem prikazen* (F: 0, NB: 0).

4.3.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo še dodatne zveze. Tako se v FIDI pojavijo naslednji frazemi: *gledati kot idiot* (F: 7, NB: 2); *gledati kot otrok* (F: 2, NB: 0); *gledati kot deveto čudo* (F: 2, NB: 3); *gledati kot soha* (F: 1, NB: 0); *gledati kot zabodeno govedo* (F: 1, NB: 0); *gledati kot antilopa* (F: 1, NB: 0); *gledati kot kreten* (F: 1, NB: 0); *gledati kot Božiček* (F: 1, NB: 0); *gledati kot huda ura* (F: 1, NB: 0); *gledati kot čuk* (F: 1, NB: 0); *gledati kot (zastreljena) srna* (F: 1, NB: 0); *gledati ko zver* (F: 1, NB: 0); *gledati kot teliček* (F: 1, NB: 0); *gledati kot nor* (F: 1, NB: 0); *gledati kot sedmo čudo* (F: 1, NB: 0); *gledati kot otrok* (F: 1, NB: 0); *gledati*

kot zajec (F: 1, NB: 0); *gledati kot vol* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi so najdeni še naslednji primeri: *gledati ko zaklano tele* (F: 0, NB: 1); *gledati kot zajec* (F: 0, NB: 2); *gledati ko zamaknjen* (F: 0, NB: 1); *gledati kot iz sna* (F: 0, NB: 1); *gledati kakor turški golob* (F: 0, NB: 1); *gledati kakor žaba iz jajca* (F: 0, NB: 1); *gledati kakor strašilo iz nasada* (F: 0, NB: 1); *gledati kakor zabodeno tele* (F: 0, NB: 1); .

4.3.3 Rezultati anket so podali naslednje možnosti: *gledati kot tele v nova vrata* (A: 41, F: 7, NB: 3); *gledati kot bik v nova vrata* (A: 20, F: 0, NB: 0); *gledati kot bik* (A: 6, F: 0, NB: 0); *gledati kot tele* (A: 4, F: 0, NB: 0); *gledati kot vol* (A: 4, F: 1, NB: 0); *gledati kot zaboden vol* (A: 2, F: 2, NB: 3); *gledati kot tele v pisana vrata* (A: 1, F: 0, NB: 0); *gledati kot bik nova vrata* (A: 1, F: 0, NB: 0); *gledati kot osel* (A: 1, F: 0, NB: 0); *gledati kot lipov bog* (A: 1, F: 0, NB: 0); *gledati kot norec* (A: 1, F: 0, NB: 0); *gledati kot zaklano tele* (A: 1, F: 0, NB: 1); *gledati kot prestrašena žival* (A: 1, F: 0, NB: 0).

Med anketiranci so se pojavile še naslednje zveze: *gledati kot ris* (A: 5); *gledati kot sokol* (A: 4); *gledati kot miš iz moke* (A: 2); *gledati kot hudič* (A: 1); *gledati kot orel* (A: 1); *gledati kot zmaj* (A: 1); *gledati kot sova* (A: 1). Neodgovorjen je bil le en vprašalnik.

4.3.4 Najpogostejši frazem med anketiranci je *gledati kot tele v nova vrata*, prav tako je ta frazem poleg zvez *gledati kakor zaboden vol* in *gledati kot deveto čudo* najpogostejši v Novi besedi, prav tako poleg zveze *gledati kot idiot* tudi v Fidi, dopolnilo v C delu frazema *gledati kot idiot* se nanaša na človeka, ki je neumen in se med odgovori anket ne pojavlja. V C-delu frazemov se zelo pogosto uporabljajo poimenovanja za živali, katerih nadpomenka je *govedo* (*bik, tele* (Keber 1998, 99), *vol, govedo*).⁷ Nekateri frazemi imajo določila bolj razširjena, nekateri pa določene sestavine izpuščajo, npr. *gledati kot tele v nova vrata/gledati kot tele*. "V primeru *gledati kakor bik v nova vrata* lahko bika zamenjajo *tele, vol, krava*, v primeru *gledati kot zaboden bik* pa je namesto bika pogostejši *vol*" (Keber 1996, 85). Zanimiva je individualna raba zveze *gledati kot tele v pisana vrata*, kjer je verjetno sestavina zveze 'pisana' prenesena iz poznavanja hrvaškega frazema *gledati kao tele u šarena vrata*.

Željka Fink - Arsovski je na predavanju na Pedagoški fakulteti v Mariboru januarja 2006 predstavila svojo ugotovitev, da imamo med osmimi slovanskimi jeziki samo Slovenci v frazemu *gledati kot ...* dve možnosti: *gledati kot tele* in *gledati kot bik*. To je zanimivo predvsem zato, ker ima *bik* med simboli pozitivno konotacijo v nasprotju s *teletom*. Zanimivo je, da frazema *gledati kot bik v nova vrata* v besedilnih korpusih ni, frazem *gledati kot tele v nova vrata* pa je le v Novi besedi.

4.4 DRŽATI SE KOT ...

4.4.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *držati se kot lipov bog* v pomenu 'neroden, molčeč' (F: 1, NB: 2); *držati se kot kup nesreče* (F: 1, NB: 0); *držati se kot dež v pratiki* (F: 0, NB: 0); *držati se kot pust v pratiki* (F: 0, NB: 0); *držati se, kakor*

⁷ Spolno zrel samec je bik, rezan ali kastriran bik pa vol (Keber 1996, 59).

bi dren jedel v pomenu 'pusto, grdo' (F: 0, NB: 0); *držati se, kot bi grile jedel* (F: 0, NB: 0); *držati se kakor mila jera* (F: 0, NB: 0); *držati se, kot bi pil jesih* (F: 0, NB: 0); *držati se kakor mokra kura* (F: 0, NB: 0); *držati se kakor polit kužek* v pomenu 'boječe, preplašeno' (F: 0, NB: 0); *držati se pobito kot okregan otrok* (F: 0, NB: 0); *držati se kakor na pepelnico* (F: 0, NB: 0); *držati se kakor kvatrni/veliki petek* (F: 0, NB: 0); *držati se kot na pogrebu* (F: 0, NB: 0); *držati se kot na pogrebščini* (F: 0, NB: 0); *držati se, kakor bi pokoro delal* (F: 0, NB: 0); *držati se, kot bi preklo požrl* (F: 0, NB: 0); *držati se kot na sedmini* (F: 0, NB: 0); *držati se kot tatrman* (F: 0, NB: 0); *držati se kot huda ura* (F: 0, NB: 0).

4.4.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *držati se ko mona* (F: 3, NB: 0); *držati se ko marela* (F: 1, NB: 0); *držati se kot zombi* (F: 1, NB: 0); *držati se kot za stavo* (F: 1, NB: 0); *držati se kot kak tolst opat* (F: 1, NB: 0); *držati se kot trda droga* (F: 1, NB: 0); *držati se kot napol razcepljeno poleno* (F: 1, NB: 0); *držati se kakor kol* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi je dodana še zveza: *držati se ko stare klešče* (F: 0, NB: 1).

4.4.3 Anketiranci so podali naslednje zveze: *držati se kot mila jera* (A: 18, F: 0, NB: 0); *držati se kot kislja kumara* (A: 10, F: 0, NB: 0); *držati se kot mula* (A: 10, F: 0, NB: 0); *držati se kot kislja kumarica* (A: 6, F: 0, NB: 0); *držati se kot limona* (A: 6, F: 0, NB: 0); *držati se kot lipov bog* (A: 4, F: 1, NB: 2); *držati se kot kislja murka* (A: 4, F: 0, NB: 0); *držati se kot mona* (A: 3, F: 3, NB: 0); *držati se kot kislja repa* (A: 3, F: 0, NB: 0); *držati se kot kislica* (A: 3, F: 0, NB: 0); *držati se kot kumarica* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se kot nor* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se, kot da bi ti kdo kaj naredil* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se kot kislja limona* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se, kot da ima palico v riti* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se kot mevža* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se kot čok* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se kot huda ura* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se kot kup nesreče* (A: 1, F: 1, NB: 0); *držati se, kot bi se sam naredil* (A: 1, F: 0, NB: 0); *držati se, kot da bi ti murko v rit tiščal* (A: 1, F: 0, NB: 0).

Med odgovori anketirancev se pojavljajo še naslednje zveze: *držati se kot pijanec plota* (A: 5); *držati se kot pijan plota* (A: 4); *držati se kot klop* (A: 2); *držati se kot cek* (A: 1), vsi ti primeri v pomenu 'trdno se držati'; *držati se kot kip* (A: 1); *držati se kot jesihar* (A: 1); *držati se kot princesa* (A: 1); *držati se kot kmečka nevesta* (A: 1, F: 0, NB: 0). Pri dani zvezi *držati se kot jesihar* je prišlo do napake v razumevanju oz. do prenosa sestavine od prvotnega frazema *kričati kot jesihar*. Odgovora ni bilo pri šestih anketah.

4.4.4 Besedilna korpusa najpogosteje upoštevata frazem *držati se kot lipov bog*, anketiranci pa *držati se kot mila jera*. Zanimivo je, da slednji frazem v Novi besedi in Fidi zastopan le dvakrat, čeprav je med anketiranci najpogosteje rabljen. Sestavine, ki dopolnjujejo prvi del frazema *držati se kot ...*, predstavljajo predvsem hrano, ki je kislja in izzove na obrazu tistega, ki jo uživa, kisel pogled (*kumara, kislica, hren, dren, limona, kislja repa, jesih*), ali pa hrano, ki ni užitna oz. ni na prehranjevalnem seznamu naše kulture (*gril*). Anketiranci so najpogosteje v različnih variantah izpostavljali: *kislja kumara, kislja kumarica, kislja murka, kumarica*. Pri slednjem primeru se izkaže, da je bila izpuščeno pridevniško določilo *kisel*, vendar se zaradi pogoste rabe takšnega določila kljub temu zazna, kakšen pomen primerjalna zveza predstavlja. Poleg tega so sestavine pomensko vezane še na dogodke, ki v nas zbujejo

žalost (*pogreb, veliki petek, pogrebščina, pokora, sedmina, huda ura*), predvsem v zvezi s poslednjim stikom z umrlim, tj. s pogrebom in sedmino.

4.5 SMEJATI SE KOT ...

4.5.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *smejati se kot cigan belemu kruhu* (F: 0, NB: 0); *režati se kot pečen maček* (F: 0, NB: 0); *smejati se, kot da bi bil neumen* (F: 0, NB: 0); *smejati se, kot bi orehe stresal* – v pomenu 'glasno, hrupno' (F: 0, NB: 0).

4.5.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *smejati se kakor (razposajen) otrok* (F: 3, NB: 4); *smejati se kot ptiček* (F: 1, NB: 0); *smejati se kot neumen* (F: 1, NB: 0); *smejati se kot blazen* (F: 2, NB: 0); *smejati se kot bebec* (F: 2, NB: 0); *smejati se kot utrgan* (F: 1, NB: 0); *smejati se kot nor* (F: 1, NB: 3). V Novi besedi so dodane še naslednje zveze: *smejati se kot cigan* (F: 0, NB: 1); *smejati se kot norec* (F: 0, NB: 2); *smejati se kot obseden* (F: 0, NB: 1); *smejati se kot bolna žival* (F: 0, NB: 1); *smejati se kot mladenič* (F: 0, NB: 1); *smejati se kot pečen* (F: 0, NB: 1); *smejati se kakor grlica* (F: 0, NB: 1); *smejati se kakor pečen salamander* (F: 0, NB: 1); *smejati se kakor šestnajstletnica* (F: 0, NB: 1); *smejati se kakor iz čistih, stoterih zrcal* (F: 0, NB: 1); *smejati se kakor gospod* (F: 0, NB: 1).

4.5.3 Rezultati anket so podali naslednje zglede: *smejati se kot počen pisker* (A: 14, F: 0, NB: 0); *smejati se kot krava* (A: 10, F: 0, NB: 0); *smejati se kot konj* (A: 6, F: 0, NB: 0); *smejati se kot hijena* (A: 5, F: 0, NB: 0); *smejati se kot koza* (A: 4, F: 0, NB: 0); *smejati se kot nor* (A: 4, F: 1, NB: 3); *smejati se kot počen lonec* (A: 3, F: 0, NB: 0); *smejati se kot opica* (A: 3, F: 0, NB: 0); *smejati se kot počen groš* (A: 3, F: 0, NB: 0); *smejati se kot poknjen groš* (A: 3, F: 0, NB: 0); *smejati se kot norec* (A: 3, F: 0, NB: 2); *smejati se kot osel* (A: 2, F: 0, NB: 0); *smejati se kot pečen maček* (A: 2, F: 0, NB: 0); *smejati se kot cigan belemu kruhu* (A: 2, F: 0, NB: 0); *smejati se kot nori* (A: 2, F: 0, NB: 0); *smejati se kot veverica* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot budala* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot maček* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot žaba* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot klovn* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se, kot bi lešnike nasul* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se, kot bi orehe stresal* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot nora Neža* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot Režonja* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot budalo* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot otrok* (A: 1, F: 3, NB: 3); *smejati se kot sraka* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot v cirkusu* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot harmonika* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot pečena repa* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot počena lisica* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se, kot bi bil zadet* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot mula* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot kokoš* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot tele* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se kot sliva* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smejati se, kot da bi koza po plehi scala* (A: 1, F: 0, NB: 0).

Preostale zveze, ki se še pojavljajo med odgovori anketirancev, so: *smejati se kot kuhan rak* (A: 1) – pri tem primeru je prišlo do sestavinskega prenosa iz frazema *rdeč kot kuhan rak*; *smejati se kot slika* (A: 1); *smejati se kot strte klešče* (A: 1). Neodgovorjenih je bilo devet anket.

4.5.4 Zveze, ki so zastopane v SSKJ, niso uporabljene v nobenem besedil-

nem korpusu. Oba besedilna korpusa najpogosteje ponudita zvezo *smejati se kakor razposajen otrok*, poleg slednjega Nova beseda še *smejati se kot nor*. Med anketiranci je zelo zanimiva najpogostejša raba primerjalne zveze *smejati se kot počen pisker*, saj le-ta ni zastopana v nobenem primerjanem viru. Pri frazemu *smejati se kot cigan belemu kruhu* se pojavlja tudi njegova različica, ki ne zajema vseh sestavin omenjenega frazema in je zastopana v Novi besedi, tj. *smejati se kot cigan*. V Fidi je upoštevana zveza, ki je avtorske narave, torej je to navadna primera, in ki je vzela samostalniško določilo iz frazema *živeti kot ptiček na veji: smejati se kot ptiček*. V Novi besedi pa se pojavi zveza *smejati se kot pečen*, ki je prevzela sestavine iz frazema *režati se kot pečen maček*. Anketiranci so namesto omenjenega A-dela *režati se ...* uporabili *smejati se ...* Pri tem naj omeniva, da je pri enem odgovoru prišlo do izpusta pridevniškega določila *pečen*. "Prave predstave o tem, kako se reži pečen maček, danes nimamo. Brez dvoma pa so jo nekoč imeli, saj je znana zamenjava zajca z mačkom" (Keber 1996, 207).

Anketiranci so podali zveze, ki jih zaradi pogostosti rabe lahko štejemo med frazeme in ki se razlikujejo le v samostalniškem določilu: *smejati se kot počen pisker/smejati se kot počen lonec*. *Pisker* je sopomenska varianta določila *lonec*, le da je prva omejena na pogovorno rabo. Rezultati anket so pokazali, da se kot določila pogosto uporabljajo živali (*krava, koza, konj, hijena, opica, osel*). Opazen je enkratni prenos sestavine zveze iz leposlovja: *smejati se kot Režonja*, kjer je verjetno prišlo do prenosa iz dela *Režonja* na svojem. Med rezultati je v tem delu izkazanih največ navadnih primerjav, pravih frazemov s tem pomenom je malo.

4.6 GOVORITI KOT ...

4.6.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *govoriti kot dež* (F: 5, NB: 2); *govoriti kakor raztrgan/strgan dohtar* (F: 1, NB: 4); *klepetati kakor branjevka* (F: 0, NB: 0); *teči komu jezik kot mlin* (F: 0, NB: 0); *jezik komu gladko teče, ji teče kot namazan* (F: 0, NB: 0); *govoriti kot odvetnik* (F: 0, NB: 1); *govoriti kot papagaj* (F: 0, NB: 0); *govoriti, kakor bi iz rokava stresal* (F: 0, NB: 0); *govoriti kot stara baba* (F: 0, NB: 0).

4.6.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *govoriti kakor otrok* (F: 2, NB: 0); *govoriti kot raca* (F: 2, NB: 0); *govoriti ko džanki* (F: 2, NB: 0); *govoriti kot navit* (F: 1, NB: 0); *govoriti kot ponoreli vlak* (F: 1, NB: 0); *govoriti kot namazan* (F: 1, NB: 0); *govoriti kot pada toča* (F: 1, NB: 0); *govoriti kot racman Jaka* (F: 1, NB: 1); *govoriti kot Salomon* (F: 1, NB: 4); *govoriti kot kavčičevec* (F: 1, NB: 1); *govoriti kot raca* (F: 1, NB: 2); *govoriti kot toča* (F: 1, NB: 0); *govoriti kot namazan* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi so dodane še naslednje zveze: *govoriti kot pridigar* (F: 0, NB: 1); *govoriti kot mlačen apostol* (F: 0, NB: 1); *govoriti kot voda* (F: 0, NB: 1); *govoriti kot vest* (F: 0, NB: 1); *govoriti kot stroj* (F: 0, NB: 1); *govoriti, kakor bi rožice sadil* (F: 0, NB: 2); *govoriti kakor Sveto pismo* (F: 0, NB: 1); *govoriti kakor mlečnozob pastir* (F: 0, NB: 1); *govoriti kakor cigan* (F: 0, NB: 1); *govoriti kakor pijan* (F: 0, NB: 1).

4.6.3 Rezultati anket so podali naslednje zveze: *govoriti kot raztrgan dohtar* (A: 31, F: 1, NB: 3); *govoriti kot strgan dohtar* (A: 12, F: 0, NB: 1); *govoriti kot*

navit (A: 9, F: 0, NB: 0); *govoriti, kot bi bil navit* (A: 7, F: 0, NB: 1); *govoriti kot dež* (A: 3, F: 5, NB: 2); *govoriti kot navita ura* (A: 3, F: 0, NB: 0); *govoriti kot bi rožice sadil* (A: 3, F: 0, NB: 2); *govoriti kot politik* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot klepetulja* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot namazan* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot potoček* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot utrgan dohtar* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot navit dohtar* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot ura* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot strela* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot strgan meh* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot klopotec* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot stara baba* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot pokvarjen kasetofon* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot nor* (A: 1, F: 0, NB: 0); *govoriti kot kokoš* (A: 1, F: 0, NB: 0).

Odgovori anketirancev so podali še naslednje zveze: *govoriti kot doktor* (A: 3); *govoriti kot papiga* (A: 3, F: 0, NB: 0) – v pomenu 'ponavljati'; *govoriti kot kmet* (A: 2); *govoriti kot filozof* (A: 1); *govoriti kot veliki* (A: 1); *govoriti kot papež* (A: 1); *govoriti kot polž* (A: 1); *govoriti kot restant* (A: 1); *govoriti kot otrok* (A: 1); *govoriti kot župnik* (A: 1); *govoriti kot raztrgani zdravnik* (A: 1) – slednji primer je napaka v razumevanju, saj *dohtar/doktor* ne pomeni zdravnika, temveč pravnika. Neodgovorjene so bile tri ankete.

4.6.4 Določila *govoriti kot ...* se nanašajo predvsem na stvar oz. pojavnost, ki ima lastnost ponavljanja, utečenosti (*dež, mlin, ponoreli vlak, toča, voda, stroj, potoček, klopotec*). Pri določenih živih bitij, se le-ta nanašajo tudi na predstavnice ženskega spola, kar se sklada s stereotipom, da ženske raje govorijo kot moški (*branjevka, stara baba, klepetulja*), a so ta določila pomensko negativno nastrojena. Edina določila, ki se nanašajo na moški spol in so med anketiranci tudi najpogostejša, je *doh-tar/doktor/pravnik/odvetnik*. Z vprašanjem, ali v slovenščini določene vrste govorne dejavnosti pripisujemo predvsem moškemu oz. ženski, se je ukvarjala Erika Kržišnik (1997). "Pri glagolskih frazemih kot slovarskih enotah, ki obsegajo sestavine frazema in vezljivostna določila, je v SSKJ določenost govorca po spolu izražena leksikalno in/ali oblikoslovno", npr. *klepetulje so hotele vedeti, kaj se dogaja pri njih doma* (Kržišnik 1997, 48). Ker je v slovenščini moški spol nasproti ženskemu slovnično nezaznamovan, je avtorica omenjenega prispevka pod zaznamovane primere uvrstila le tiste, ki kažejo na določenost za ženski spol in jih je v SSKJ okrog 6 odstotkov.⁸ Med frazemi, ki so izbrani iz SSKJ in besedilnih korpusov ter odgovori anketirancev in ki vsebuje sestavino *jezik*, ima v SSKJ žensko zaznamovanost le frazem "*jezik teče gladko/kot namazan (komu)*" (Kržišnik 1997, 53), a je bilo ugotovljeno, da je bila izbira ženskega vršilca dejanja naključna. Pri tem se pomen frazemov govorjenja, ki jim je dodan ženski govorec, nanaša zlasti na lastnost govorca in je tako ženskim govorcem pripisana gostobesednost. Tako nam omenjeni prispevek bolj odgovarja na vprašanje ženske zaznamovanosti pri frazemih govorjenja, ki se nanašajo na količino in ne na način govorjenja, torej "lažje odgovorimo na vprašanje, kdo govori koliko, kakor na zastavljeno vprašanje, kdo govori kako". Izkazalo se je, "da sistemska omejitev po spolu za frazeme govorjenja ne velja" (Kržišnik 1997, 56). V

⁸ Da je ravno izbira ženskega spola za vršilca dejanja pri frazemih govorjenja v SSKJ in v slovarjih najbolj zaznamovana, potrjuje tudi primerjava s stanjem v nekaterih drugih slovarjih slovenskega knjižnega jezika (Pleteršnik, Glonar), povzeto po Kržišnik (1997).

Novi besedi je najpogostejša zveza *govoriti kot raztrgan dohtar*, v Fidi pa *govoriti kot dež*. V sestavinah primer se zelo pogosto uporablja določilo *navit: govoriti kot navit, govoriti, kot bi bil navit, govoriti kot navita ura, govoriti kot navit dohtar ...*

4.7 SMRDETI KOT ...

4.7.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *smrdeti kot dihur* (F: 0, NB: 2); *smrdeti ko drek* (F: 0, NB: 0); *smrdeti kakor gnojnica* (F: 0, NB: 1); *smrdeti kot kozel* (F: 0, NB: 2); *smrdeti kot praščar* (F: 0, NB: 0); *smrdeti kot prč* (F: 0, NB: 0); *smrdeti kot od tisoč vragov* (F: 0, NB: 0); *smrdeti kot star zaprtek* (F: 0, NB: 0).

4.7.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *smrdeti kot kuga* (F: 7, NB: 3); *smrdeti ko moker pes* (F: 2, NB: 0); *smrdeti kot hudič* (F: 1, NB: 0); *smrdeti kot žival* (F: 1, NB: 0); *smrdeti kot postana scalnica* (F: 1, NB: 0); *smrdeti kot neočiščeno javno stranišče* (F: 1, NB: 0); *smrdeti kot kamilični čaj* (F: 1, NB: 0); *smrdeti kot mokra plenica* (F: 1, NB: 0); *smrdeti kot prašič* (F: 1, NB: 0); *smrdeti kot papagaj* (F: 1, NB: 0); *smrdeti kakor greznica* (F: 1, NB: 1); *smrdeti kot v peklu* (F: 1, NB: 1); *smrdeti kot (gnila) riba* (F: 2, NB: 1); *smrdeti kot svinja* (F: 1, NB: 1); *smrdeti kot pes* (F: 1, NB: 1); *smrdeti ko mrhovina* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi so dodane še naslednje zveze: *smrdeti kot iz straniščne luknje* (F: 0, NB: 1); *smrdeti kot plin* (F: 0, NB: 1); *smrdeti kot v flaši* (F: 0, NB: 1); *smrdeti kakor zaporniška celica* (F: 0, NB: 1); *smrdeti kakor po hlevu* (F: 0, NB: 1); *smrdeti kakor gnoj* (F: 0, NB: 1); *smrdeti kakor črvi na gnoju* (F: 0, NB: 1); *smrdeti kakor hudiču krst* (F: 0, NB: 1).

4.7.3 Anketiranci so podali naslednje zveze: *smrdeti kot dihur* (A: 49, F: 0, NB: 2); *smrdeti kot pok* (A: 10, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot kuga* (A: 7, F: 7, NB: 3); *smrdeti kot gnoj* (A: 5, F: 0, NB: 1); *smrdeti kot cigan* (A: 5, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot pes* (A: 4, F: 1, NB: 1); *smrdeti kot pujs* (A: 4, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot drek* (A: 3, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot svinja* (A: 2, F: 1, NB: 1); *smrdeti kot prašič* (A: 1, F: 1, NB: 0); *smrdeti kot hur* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot hudič* (A: 1, F: 1, NB: 0); *smrdeti kot nesnaga* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot polh* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot po ribah* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot gnila hruška* (A: 1, F: 0, NB: 0); *smrdeti kot gnilo jajce* (A: 1, F: 0, NB: 0). Brez odgovorov so ostali trije vprašalniki.

4.7.4 Najpogostejši C-del med anketiranci je *dihur*, v obeh besedilnih korpusih pa *kuga*. Določila, ki v tem primeru dopolnjujejo A-del primere, se nanašajo na žival, ki oddaja smrdljiv vonj (*dihur, kozel, prč, prašič, gnila riba, svinja, pes, pok, polh*) (Keber 1998, 101) ali pa na stvar oz. zadevo, ki prav tako oddaja neprijeten vonj (*drek, gnojnica, zaprtek, scalnica, neočiščeno javno stranišče, greznica, plin, hlev, gnoj, gnila hruška, gnilo jajce*). Slednji primeri v veliki meri kažejo zgolj na navadne primerjave.

Pojavlja se sopomensko določilo v pomenu *smrdeti kot 'kozel'*: *smrdeti kot prč*.⁹ Zaznana je tudi obojespolska raba živali: *prašič* in *svinja*, prav tako je v rabi

⁹ Narečno v pomenu 'kozel'.

oblika *pujs*.¹⁰ Zaradi smrdenja se morda *kozel* povezuje s pijanostjo. Po Glonarju pomeni *kozel* tudi 'izbruhana pijača in jed. V zvezi s tem je verjetno glagol *kozlati* 'bljuvati, bruhati' (Keber 1996, 187). Od tod tudi možnost zveze, ki se pojavi v Novi besedi: *smrdeti kot kozli*.

4.8 IZGINITI KOT ...

4.8.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *izginiti kot kafra* (F: 25, NB: 7); *izginiti, kot bi se v zemljo pogreznil, udrl, ugreznil* (F: 0, NB: 6); *izginiti kot fatamorgana* (F: 0, NB: 2).

4.8.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *izginiti kot bi mignil*, v pomenu 'v trenutku, nenadoma izginiti' (F: 1, NB: 0); *izginiti kot škrat* (F: 1, NB: 0); *izginiti kot solza v dežju* (F: 1, NB: 0); *izginiti kot jutranja meglica* (F: 1, NB: 0); *izginiti kot svetloba* (F: 1, NB: 0); *izginiti kakor prikazen* (F: 1, NB: 0); *izginiti kakor meteor* (F: 1, NB: 0); *izginiti kot duh* (F: 1, NB: 0); *izginiti kot solza v dežju* (F: 1, NB: 0); *izginiti kot ponikalnica* (F: 1, NB: 0); *izginiti ko jutranje sanje* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi so dodane še naslednje zveze: *izginiti kot blisk* (F: 0, NB: 2); *izginiti kakor senca* (F: 0, NB: 2); *izginiti kot nebeška mana* (F: 0, NB: 1); *izginiti kot sanje* (F: 0, NB: 1); *izginiti kot mučen sen* (F: 0, NB: 1); *izginiti kot bi se razpuhtel* (F: 0, NB: 1); *izginiti kot bi trenil* (F: 0, NB: 1), *izginiti, kakor bi pihnil* (F: 0, NB: 1); *izginiti kot privid* (F: 0, NB: 1); *izginiti kakor megla* (F: 0, NB: 1); *izginiti kakor rosa* (F: 0, NB: 1); *izginiti, kakor da bi upihnil svečo* (F: 0, NB: 1); *izginiti kakor blisk v grmovje* (F: 0, NB: 1); *izginiti, kakor izgine dih s stekla* (F: 0, NB: 1); *izginiti, kakor bi se razpuhtel* (F: 0, NB: 1); *izginiti kakor strah* (F: 0, NB: 1); *izginiti kakor zvezde na jasnem nebu* (F: 0, NB: 1); *izginiti kakor prijetne sanje* (F: 0, NB: 1).

4.8.3 Rezultati anket so podali naslednje zveze: *izginiti kot kafra* (A: 63, F: 25, NB: 7); *izginiti kot duh* (A: 11, F: 1, NB: 0); *izginiti kot strela* (A: 2, F: 0, NB: 0); *izginiti kot blisk* (A: 2, F: 0, NB: 2); *izginiti kot šus* (A: 2, F: 0, NB: 0); *izginiti kot čarovnik* (A: 2, F: 0, NB: 0); *izginiti, kot bi se v zemljo pogreznil/udrl* (A: 2, F: 0, NB: 6); *izginiti kot miš v luknjo* (A: 1, F: 0, NB: 0); *izginiti kot miš* (A: 1, F: 0, NB: 0); *izginiti kot veter* (A: 1, F: 0, NB: 0); *izginiti kot megla* (A: 1, F: 0, NB: 0); *izginiti kot noč* (A: 1, F: 0, NB: 0); *izginiti kot francoz* (A: 1, F: 0, NB: 0); *izginiti kot kapra* (A: 1, F: 0, NB: 0); *izginiti kot bi trenil* (A: 1, F: 0, NB: 1); *izginiti kot Karađorđević* (A: 1, F: 0, NB: 0).

En anketiranec je podal še naslednjo primero: *izginiti kot lisica* (A: 1). Neodgovorjene so bile tri ankete.

4.8.4 Daleč najpogostejši frazem, ki ga uporabljajo anketiranci in ki je zastopan v vseh primerjanih virih, je *izginiti kot kafra*.¹¹ Tokrat se v sestavinah zvez

¹⁰ Beseda *pujs* je v SSKJ označena kot ljubkovalna beseda s pomenom 'prašič'.

¹¹ *Kafra* je zelo dišeča, hlapljiva, mastna kristalna snov.

pojavljajo še sestavine, ki predstavljajo hitrost: *svetloba, blisk, strela, šus*,¹² *veter* oz. glagola *migniti, treniti*.

Zveza *izginiti kot francoz* ima prenesene sestavine iz frazemov *delati se francoza* oziroma *oditi po francosko*,¹³ kar kaže, ali na nepoznavanje frazema ali pa na pomenski prenos sestavin zaradi trenutne zmedenosti anketiranca.

4.9 PREKLINJATI KOT ...

4.9.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *preklinjati kot furman* (F: 1, NB: 1); *preklinjati kot candra* (F: 0, NB: 0); *preklinjati kot pogan* (F: 0, NB: 0); *preklinjati kot Turek* (F: 0, NB: 0).

4.9.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *preklinjati kot za stavo* (F: 1, NB: 0); *preklinjati kot najhujši rokovnjač* (F: 1, NB: 1); *preklinjati kot kak knap* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi so podane še naslednje zveze: *preklinjati kakor Tolminec* (F: 0, NB: 1); *preklinjati kot furmanski konji* (F: 0, NB: 1); *preklinjati kot nebodigatreba* (F: 0, NB: 1).

4.9.3 Anketiranci so podali naslednje zveze: *preklinjati kot Madžar* (A: 7, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot hudič* (A: 5, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot mornar* (A: 4, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot pijanec* (A: 4, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot cigan* (A: 4, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot stara baba* (A: 3, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot satan* (A: 3, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot stari ded* (A: 3, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot nor* (A: 3, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot velik* (A: 3, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot starka* (A: 2, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot knap* (A: 2, F: 1, NB: 0); *preklinjati kot sam vrag* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot foter* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot za šalo* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot Žid* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati, kot da ne poznaš manire* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot doktor* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot tovornjakar* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot Srb* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot stari mož* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot ceferin* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot vrag* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot za stavo* (A: 1, F: 1, NB: 0); *preklinjati kot žafran* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot pes* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot star šofer* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot razbojnik* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot odrasli* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot veliki* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot barbar* (A: 1, F: 0, NB: 0); *preklinjati kot dež ob nevihti* (A: 1, F: 0, NB: 0).

Med odgovori anketirancev je zaslediti še naslednje zveze: *preklinjati kot jesihar* (A: 2); *preklinjati kot raztrgan dohtar* (A: 1); *preklinjati kot star pišen pinter* (A: 1). V primeru *preklinjati kot jesihar* je prišlo do kontaminacije s frazemom *dreti se, vpiti kot jesihar*. V tem primeru se pokaže veliko individualizma med anketiranci, saj so kot odgovore podali kar nekaj enkratno rabljenih primerov, npr. *doktor, ceferin, pinter* ... Neodgovorjenih je bilo 33 vprašalnikov.

4.9.4 Besedilna korpusa najpogosteje ponudita obliko *preklinjati kot furman*,

¹² *Šus* je nižje pogovorni izraz za *strel*.

¹³ V SSKJ je to pogovorna varianta s pomenom 'oditi brez slovesa, neopazno'.

LEZIKOSLOVNA ZAVEST 2006

Fida dodatno še *preklinjati kot za stavo*. Anketiranci najpogosteje v C-delu kot določilo uporabijo prebivalca sosednje države, *Madžara*. Pogosta določila so še pripadniki delavskega sloja (*knap*,¹⁴ *furman*,¹⁵ *candra*,¹⁶ *rokovnjač*,¹⁷ *mornar*, *tovornjakar*, *star šofer*, *razbojnik*, *barbar*), pripadniki drugih narodov (*Turek*, *Madžar*, *cigan*, *Žid*, *Srb*), starejši ljudje (*stara baba*, *stari ded*, *starka*, *velik*, *foter*) in hudič (*hudič*, *satan*, *vrag*, *ceferin*).

4.10 MOLČATI KOT ...

4.10.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *molčati kot grob* (F: 35, NB: 6); *molčati kot kamen* (F: 0, NB: 2); *molčati kot mutci* (F: 0, NB: 0); *molčati kot zid* (F: 0, NB: 3).

4.10.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *molčati kot riba* (F: 7, NB: 1); *molčati kot miška* (F: 2, NB: 0); *molčati kot ovce* (F: 1, NB: 0); *molčati kot klop* (F: 1, NB: 0); *molčati kot nevesta* (F: 1, NB: 0); *molčati kot nezainteresirane miši* (F: 1, NB: 0); *molčati kot kak puščavnik* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi so dodane še naslednje zveze: *molčati kot pes* (F: 0, NB: 1); *molčati kot finske vrane* (F: 0, NB: 1); *molčati kot miš v luknji* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor spomeniki* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor skala* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor stoletni grobovi* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor mrtva skala* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor nem* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor svetnik v cerkvi* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor otrok* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor zemlja* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor mumija* (F: 0, NB: 1); *molčati kakor žival* (F: 0, NB: 1).

4.10.3 Rezultati anket so podali naslednje zveze: *molčati kot grob* (A: 86, F: 35, NB: 6); *molčati kot zid* (A: 2, F: 0, NB: 3); *molčati kot miš* (A: 2, F: 0, NB: 0); *molčati kot kamen* (A: 2, F: 0, NB: 2); *molčati kot zaklan* (A: 1, F: 0, NB: 0); *molčati kot riba* (A: 1, F: 7, NB: 0); *molčati kot top* (A: 1, F: 0, NB: 0); *molčati kot rit* (A: 1, F: 0, NB: 0); *molčati kot stena* (A: 1, F: 0, NB: 0); *molčati kot miška* (A: 1, F: 2, NB: 0). En anketiranec je zapisal odgovor *molčati kot za stavo* (A: 1), neodgovorjena je bila 1 anketa.

4.10.4 V zvezi *molčati kot ...* se kot določila pojavljajo predvsem živali, ki so plašne – z izjemo določila *pes* (*riba*, *miš*, *ovce*, *pes*, *finske vrane*), pogoste pa so tudi stvari oz. predmeti (*grob*, *kamen*, *zid*, *stena*) ter deli telesa (*rit*). Vsi raziskovani viri najpogosteje ponudijo frazem *molčati kot grob*. Fida in anketiranci med drugim ponudijo tudi zvezo *molčati kot miš*, kar se povezuje s pomenom *miši* kot tatinske živali, ki mora v hiši in okrog nje na svojih skrivnih poteh povzročati čim manj hrupa. Ta primera je prenesena iz prvotne zveze *biti tih kot miš*.

¹⁴ Izraz *knap* je nižje pogovorna varianta za *rudar*.

¹⁵ Izraz *furman* pogovorno zaznamuje voznika.

¹⁶ Slabšalni izraz *candra* pomeni 'vlačuga'.

¹⁷ Izraz slabšalno zaznamuje malovrednega, ničvrednega človeka.

4.11 TRESTI SE KOT ...

4.11.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *tresti se kakor cucek* (F: 0, NB: 0); *tresti se kot hladetina* (F: 0, NB: 0); *tresti se kot list v vetru* (F: 0, NB: 0); *tresti se kot žolca* (F: 0, NB: 0).

4.11.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *tresti se kot vibrator* (F: 1, NB: 1¹⁸); *tresti se kot zajec* (F: 1, NB: 0); *tresti se kot šiba na vodi* (F: 1, NB: 22); *tresti se kot lističi v vetru* (F: 1, NB: 0); *tresti se kot bilka na vodi* (F: 1, NB: 0); *tresti se kot list* (F: 1, NB: 1); *tresti se kot antilopa* (F: 1, NB: 0). V Novi besedi so še naslednje možnosti: *tresti se kakor šiba* (F: 0, NB: 7); *tresti se kakor mrzliččen* (F: 0, NB: 3); *tresti se kot za stavo* (F: 0, NB: 3); *tresti se kakor v mrzlici* (F: 0, NB: 2); *tresti se kakor od mraza* (F: 0, NB: 2); *tresti se kakor zajček* (F: 0, NB: 2); *tresti se kakor šibica na vodi* (F: 0, NB: 1); *tresti se, kakor bi jih zvijal krč* (F: 0, NB: 1); *tresti se, kakor bi ga držala mrzlica* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor otrok pred stražnikom* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor paglavec* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor ob potresu* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor bolan* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor morivec* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor plamen* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor pred biričem* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor listje na košatem drevesu* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor mrzliččen bolnik* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor ranjenec* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor raca na vodi* (F: 0, NB: 1); *tresti se kakor na sodni dan* (F: 0, NB: 1); *tresti se kot bi lovil sapo* (F: 0, NB: 1); *tresti se kot bi me hotelo razgnati* (F: 0, NB: 1); *tresti se kot ob sodnem dnevu* (F: 0, NB: 1); *tresti se kot žolca* (F: 0, NB: 1); *tresti se kot zmešan* (F: 0, NB: 1).

4.11.3 Rezultati anket so podali naslednje zveze: *tresti se kot šiba na vodi* (A: 76, F: 1, NB: 22); *tresti se kot pes* (A: 5, F: 0, NB: 0); *tresti se kot miš* (A: 5, F: 0, NB: 0); *tresti se kot mlado pišče* (A: 1, F: 0, NB: 0); *tresti se kot šiba* (A: 1, F: 0, NB: 7); *tresti se kot križ* (A: 1, F: 0, NB: 0); *tresti se kot pijanec* (A: 1, F: 0, NB: 0); *tresti se kot moker pes* (A: 1, F: 0, NB: 0); *tresti se kot mali muc* (A: 1, F: 0, NB: 0); *tresti se kot treska* (A: 1, F: 0, NB: 0); *tresti se kot vibrator* (A: 1, F: 1, NB: 1). Neodgovorjenih je bilo 6 vprašalnikov.

4.11.4 Večina zvez, ki so upoštevane v SSKJ, v besedilnih korpusih in med anketiranci niso v rabi. Fida uporablja le različice primere *tresti se kot list v vetru* (*tresti se kot lističi v vetru*, *tresti se kot list*). Vsi raziskovalni viri se ujemajo v najpogostejši rabi frazema *tresti se kot šiba na vodi*. Pri enem anketirancu se pojavi primer izpustitve desnega določila C-dela: *tresti se kot šiba*, kar se v sedmih primerih pokaže tudi v Novi besedi.

4.12 ZEBSTI KOT ...

4.12.1 Zveze, ki se pojavljajo v SSKJ: *zebsti koga kot psa* (F: 2, NB: 3); *zebsti kot tristo hudičev* (F: 0, NB: 0); *zebsti kot spaka* (F: 0, NB: 0).

¹⁸ Delo, 17. januarja, 1998; poved 4303: *Ko prekinem "zvezo" opazim, da se tresem kakor vibrator v svoji široki z vodo napolnjeni obleki.*

JAZZIKOSLOVNI ZAPISKI 2006

4.12.2 V besedilnih korpusih se pojavljajo zveze, ki jih v SSKJ ni. Dodatno se v FIDI pojavijo naslednje zveze: *zebsti kot v zametu* (F: 1, NB: 0); *zebsti kot hudič* (F: 1, NB: 1). V Novi besedi je dodana še naslednja zveza: *zebsti kot cigana v burji* (F: 0, NB: 1).

4.12.3 Rezultati anket so podali naslednje zveze: *zebsti kot psa* (A: 43, F: 2, NB: 3); *zebsti kot mokrega psa* (A: 10, F: 0, NB: 0); *zebsti kot pes* (A: 5, F: 0, NB: 0); *zebsti kot cucka* (A: 5, F: 0, NB: 0); *zebsti kot svinja* (A: 4, F: 0, NB: 0); *zebsti kot vruga* (A: 3, F: 0, NB: 0); *zebsti kot zajca* (A: 2, F: 0, NB: 0); *zebsti kot hudič* (A: 2, F: 0, NB: 0); *zebsti kot malega psa* (A: 1, F: 0, NB: 0); *zebsti kot mačka* (A: 1, F: 0, NB: 0); *zebsti kot bogpomagaj* (A: 1, F: 0, NB: 0).

Med odgovori anketirancev sta še dve zvezi: *zebsti kot cerkvena miš* (A: 1); *zebsti kot eskim* (A: 1). Neodgovorjenih je bilo 21 vprašalnikov.

4.12.4 Frazem *zebsti kot psa* je najpogostejši tako med anketiranci kot v obeh besedilnih korpusih, upoštevan pa je tudi v SSKJ. Najpogostejši nadaljnji frazemi med anketiranci se nanašajo na že omenjeni frazem, saj le dopolnjujejo C-del z levim prilastkom (*moker pes*) ali pa napačno uporabljajo določilo v C-delu v imenovalniku (*zebsti kot pes*), kar se je pojavilo zelo pogosto. Prav tako se pojavlja slabšalni izraz za psa, *cucek*. Ostala poimenovanja za živali, ki se še pojavljajo v C-delu primer so: *svinja*, *zajec*, *maček*. Napačno je uporabljena zveza *zebsti kot cerkvena miš*, saj je osnovni frazem s tem C-delom *reven kot cerkvena miš*.

5 Zaključek

Za izbrane primerjalne glagolske frazeme slovenskega jezika se je izkazalo, da so v določenih primerih velike razlike med viri in odgovori anketirancev, kot tudi med samimi viri, tj. SSKJ in obema besedilnima korpusoma. Tako se pri frazemu *smejati kot ...* izkaže, da zveze, ki so zastopane v SSKJ, niso potrjene v nobenem besedilnem korpusu; pri frazemu *tresti se kot ...* pa poleg tega niti med odgovori anketirancev. Na drugi strani pa se v primerih *izginiti kot ...*, *molčati kot ...*, *zebsti kot ...* izkaže, da se med seboj popolnoma ujemajo rezultati vseh raziskovanih virov. V korpusih so najpogostejši frazemi *izginiti kot kafra*, *molčati kot grob*, *zebsti kot psa*. Največ neodgovorjenih vprašalnikov med anketiranci je bilo v primeru *preklinjati kot ...*, kar neposredno kaže tudi na to, da se te zveze v naši kulturi ne uporabljajo tako pogosto. V nasprotju s slednjim so velike razlike med anketiranci pri dopolnjevanju frazema *živeti kot ...*, pri čemer se izkaže, da ljudje radi primerjamo svoj način življenja z nečim dobrim in lagodnim. Tako si med odgovori anketirancev po pogostosti rabe od najpogostejšega do najmanj rabljenega frazema sledijo: *molčati kot grob* (A: 86), *tresti se kot šiba na vodi* (A: 76), *izginiti kot kafra* (A: 63), *smrdeti kot dihur* in *živeti kot kralj* (A: oba 49), *zebsti kot psa* (A: 43), *gledati kot tele v nova vrata* (A: 41), *govoriti kot raztrgan dohtar* (A: 31), *umreti kot revež* (A: 20), *držati se kot mila jera* (A: 18), *smejati se kot počen pisker* (A: 14), *preklinjati kot Madžar* (A: 7).

Ugotoviti je mogoče, da se nekaterim primerjalni glagolskim frazemom glede na dodano sestavino spremeni pomen, npr. *gledati kot tele/bik v nova vrata* »neumno, začudeno gledati« *proti gledati kot ris* »jezno srepo« *proti gledati kot miš*

iz *moke* »gledati s priprtimi očmi/morda tudi zadovoljno gledati«. Ker anketiranci v navodilih niso imeli nobenih pomenskih omejitev, njihovi odgovori posredno kažejo na najpogostejšo in najtrdneje uzaveščeno frazeološko zvezo in pomen. Predstavljena primerjava slovarskega, korpusnega gradiva in vedenja anketirancev zanimivo osvetljuje vprašanje rabe tovrstnih frazemov in spodbuja k namenskemu spremljanju slovenske frazeologije v živi rabi govornih in pisane besede.

Viri in literatura

- Fink-Arsovski, Željka (2002), *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb, Filozofski fakultet.
- Keber, Janez 1996, *Živali v prisposodobah 1*, Celje, Mohorjeva družba.
- 1998, *Živali v prisposodobah 2*, Celje, Mohorjeva družba.
- 1998, *Raziskovanje slovenske frazeologije: živalski nazivi v frazeologemih*, JZ, št. 4, (99–112).
- 2003, *Frazeološki slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek*, Ljubljana, ZRC SAZU.
- Kos, Janko 1995, *Očrt literarne teorije*, Ljubljana, DZS.
- Križaj Ortar, M., Bešter M., Kržišnik, E. 1994, *Pouk slovenščine malo drugače*, Trzin, Založba Different.
- Kržišnik Kolšek, Erika 1994, *Slovenski glagolski frazemi (ob primeru frazemov govorjenja)*. Doktorska disertacija, Ljubljana.
- 1996, *Norma v frazeologiji in odstopi od nje v besedilih*, SR, št. 44, (133–154).
- 1997, *Kdo govori kako, XXXIII. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, (45–56).
- 1998, *Normativno v frazeologiji, Jezična norma i varijeti*, Zagreb.
- Stramljič Breznik, Irena 1999, *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*, Maribor, Slavistično društvo Maribor.
- Vaupotič, Lea 2004, *Slovenski primerjalni frazemi v SSKJ*, diplomsko delo, mentorica dr. Irena Stramljič Breznik.

Comparative verbal phrasemes between the dictionary and the use

Summary

The paper presents the selected group of verbal comparative phrasemes: živeti kot, umreti kot, gledati kot, držati se kot, smejati/režati se kot, govoriti kot, smrdeti kot, izginiti kot, preklinjati kot, molčati kot, tresti se kot and zebsti kot by presenting their entries in the Dictionary of the Slovenian Literary Language (the DSLL), the text corpuses Nova beseda and Fida and use to students – respondents.

The selected comparative verbal phrasemes of the Slovenian language have revealed that in certain cases, large differences exist between the sources and the respondents' answers, as well as among the sources themselves, i.e. the DSLL and both text corpu-

LEZIKOSLOVNI ZAPISKI 2006

ses. The most frequent phrasemes in the corpuses are izginiti kot kafra, molčati kot grob and zebsti kot psa. Among the respondents, the phrasemes according to their frequency are as follows: molčati kot grob (A: 86), tresti se kot šiba na vodi (A: 76), izginiti kot kafra (A: 63), smrdeti kot dihur and živeti kot kralj (A: both 49), zebsti kot psa (A: 43), gledati kot tele v nova vrata (A: 41), govoriti kot raztrgan dohtar (A: 31), umreti kot revež (A: 20), držati se kot mila jera (A: 18), smejati se kot počen pisker (A: 14), and preklinjati kot Madžar (A: 7).

As the instructions put no limitations on the respondents, their answers indirectly show the most frequent and the most solid phraseological partnership made consciously and the meaning of a specific comparative verbal phraseme. The presented comparison of the dictionary, the corpus material and the respondents' behaviour highlights the question of how to use such types of phrasemes in an interesting manner and encourages the deliberate monitoring of the Slovenian phraseology in the real use of the spoken and written word.

Jasmina Temnik, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor

Denis Kalamar, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160, 2000 Maribor

Trpnik v Brižinskih spomenikih¹

Polonca Šek Mertük

IZVLEČEK: Prispevek se osredotoča na trpni glagolski način (o njem govorimo, kadar osebek ni vršilec dejanja, pa tudi ne nosilec stanja ali poteka, ampak je od dejanja prizadeti) in na njegovo rabo v Brižinskih spomenikih. Predstavljeni sta jezikovni analizi trpnika v Brižinskih spomenikih dveh jezikoslovcev, R. Kolariča in G. Stona, primerjava, sinteza in kritična presoja obeh predstavljenih jezikovnih analiz ter avtoričina lastna opredelitev rabe trpnika v Brižinskih spomenikih.

ABSTRACT: The paper focuses on the passive voice (used when the subject is not the performer of an action or the carrier of a condition or a course but affected by an action) and its use in the Freising Manuscripts. The paper presents two language analyses of the passive voice in the Freising Manuscripts by two linguists, R. Kolarič and G. Stone, a comparison, the synthesis and the critical judgment of both presented language analyses, and the author's own definition of the use of the passive voice in the Freising Manuscripts.

0 Brižinski spomeniki so prvi od dveh najpomembnejših mejnikov slovenskega jezika, s katerimi se začne zgodovina slovenskega jezika. To je prvo "absolutno" izhodišče zgodovine slovenskega jezika; so prvi, najstarejši in zato tudi najzanimivejši slovenski slovstveni spomeniki.² So prepisi veliko starejših predlog in vsebujejo tri bogoslužna besedila v staroslovenskem jeziku, dva obrazca splošne spovedi in odlomek pridige. Prvi slovenski, in po ugotovitvah znanosti tudi prvi slovanski, latinični spomeniki so napisani v karolinški minuskuli s prehoda 10. v 11. stol.³ Predloge starejših zapiskov, ki so tudi mogle biti samo prepisi še starejših predlog ali prvopisov, niso ohranjene. Prvopisi pač ne bodo dosti mlajši od prvih časov pokristjanjevanja Slovencev in

¹ Članek ima po mnenju uredniškega odbora Jezikoslovnih zapiskov pregledno-informativno vrednost.

² Nikolai Mikhailov, *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine. Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550)*, Trst 2001, 13–14.

³ France Bernik, *Začetek slovenske jezikovne identitete, Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1996, 9.

morejo segati v prvo polovico 9. stoletja, vsekakor pa v meje tega stoletja.⁴ Brez dvoma je bilo slovenskih tekstov več in tudi še drugačnih, toda izgubili so se in le trije Brižinski spomeniki so priča, da je bila slovenska beseda napisana že v 9. stoletju.⁵ Jezik spomenikov je pomenil prvo priznanje jezikovne istovetnosti naših prednikov in napovedal je dolgo, pogosto prekinjeno, vendar uporno nastajanje slovenske duhovne, kulturne in naposled narodne identitete. Sprožil je proces, ki se je odvijal po Brižinskih spomenikih skozi stoletja redkih zapisov naših imen ali odlomkov podobnih verskih besedil in dosegel vrhunec s prvo tiskano knjigo v slovenskem jeziku leta 1550.⁶

1 R. Kolarič⁷ je na podlagi jezikovne analize Brižinskih spomenikov ugotovil, da se je trpnik v Brižinskih spomenikih pojavljal na različne načine.

1.1 Predstavil je štiri skupine konstrukcij, v katerih naj bi bil izražen trpnik:

1.1.1 Konstrukcije s povratnim zaimkom *se* – V to skupino uvršča štiri primere; vsi so iz drugega Brižinskega spomenika. V vseh primerih gre za trpno izražanje v sedanosti. Glagolska oblika je v prvi osebi množine s končajem *-m* in je nastala iz starocerkvenoslovanske oblike po izgubi trdega polglasnika v zadnjem zlogu.

- I paki, bratrija, *pomenem se*, da i sinove božji *narečem se*; potomu ostanem sih mrzkih del, eže sunt dela sotonina /.../ (II 14–20).

Slov. prevod:⁸ In vendar, bratje, spomnimo se, da nam tudi sinovi božji rečejo. Zato opustimo ta mrzka dela, ker so dela satanova /.../.

Nem. prevod: Und doch, Brüder, erinnern wir uns, daß wir Söhne Gottes heißen. Deshalb lassen wir ab von diesen verhaßten Werken, denn sie sind Werke des Satans /.../.

Angl. prevod: Nevertheless, brothers, let us remember that we are also called the sons of Got. Therefore, let us give up those vile deeds, for they are the deeds of Satan /.../.

- /.../ da potomu niñe w cirkwah jih *klañam se* i *modlim se* jim i čæsti jih pijem i obeti naše jim nesem o sæpasenije teles naših i duš naših (II 35–40).

⁴ Fran Ramovš, Milko Kos, *Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1937, 7.

⁵ Fran Ramovš, Milko Kos, n. d., 9.

⁶ France Bernik, n. d., 10.

⁷ Rudolf Kolarič, Sprachliche Analyse, *Freisinger Denkmäler. Brižinski spomeniki. Monumenta Frisingensia*. München 1968, 18–120.

⁸ Za boljše razumevanje in za primerjavo, kako so obravnavane konstrukcije prevedene v slovenskem, nemškem in angleškem jeziku, so vsakemu obravnavanemu zgledu dodani tudi slovenski prevod B. Paternuja in drugih, nemški prevod K. D. Olofa ter angleški prevod G. Stona. Prevodi so povzeti po knjigi *Brižinski spomeniki* (Monumenta Frisingensia, Znanstvenokritična izdaja, Ljubljana 2004).

Slov. prevod: Zatorej se zdaj v njih cerkvah klanjamo, in se jim molimo, in v čast njih pijemo, in obete naše jim nosimo za odrešitev teles naših in duš naših.

Nem. prevod: Deshalb verneigen wir uns nun in ihren Kirchen, und beten zu ihnen, und trinken auf ihre Ehre, und bringen ihnen unsere Dankopfer dar für die Errettung unserer Körper und unserer Seelen.

Angl. prevod: Therefore now in their churches we worship and pray to them and drink to their honour and bring them our prayers for the salvation of our bodies and our souls.

1.1.2 Konstrukcije z različnimi oblikami glagola *biti* – V to skupino uvršča dva sorodna zgleda. V obeh primerih je trpna konstrukcija rabljena brezosebno, ima obliko za 3. osebo ednine. Obliki je zato označil kot neosebni trpnik.

- Pridete otca mega izvoljeni, primete večne veselie i večni žiwot, *eže w(i) jest ugotow'eno iz weka w wek* (I 33–35).

Slov. prevod: Pridite, Očeta mojega izvoljeni, prejmite večno veselje in večno življenje, ki vam je pripravljeno iz veka v vek.

Nem. prevod: Kommt, meines Vaters Auserwählte, empfängt die ewige Freude und das ewige Leben, das euch bereitet ist von Ewigkeit zu Ewigkeit.

Angl. prevod: Come, chosen of my Father, receive the eternal joy and eternal life which is prepared for you from eternity to eternity.

- Tako, sinci, i nam se modliti tomuje wrhnemu otcu: gospodi, do(ž)da ni tamoje wsedli w cesarstwo swoie, *eže jest ugotou'eno iskoni dokoni izwol'nikom božjem* (II 58–66).

Slov. prevod: Tako, sinki, se je tudi nam moliti prav temu vsevišnjemu Očetu Gospodu, dokler nas prav tja ne vseli, v cesarstvo svoje, ki je pripravljeno od konca do kraja izvoljencem božjim.

Nem. prevod: So, meine Söhne, sollen auch wir beten zu ebendem allerhöchsten Vater, dem Herrn, bis Er uns daselbst einsetzt, in Sein Reich, das bereitet ist von Anfang bis Ende den Auserwählten Gottes.

Angl. prevod: Thus, my sons, we too are to pray to the same supreme Father [and] Lord, until he settles us there in his kingdom, which is prepared from end to end for the chosen of God.

1.1.3 Konstrukcije z oblikami, izpeljanimi iz *bodo*, za izražanje prihodnosti – V skupino je uvrstil en sam primer.

- *Togo wsego ispoweden bodo bogu i sankte Mariiii i sankto Laurencu gospodi i wsem swetim i tebe, božji rabe* (III 41–46).

Slov. prevod: /.../ tega vsega izpovedan bom Bogu, in sv. Mariji, in sv. Lovrencu, Gospod, in vsem svetim, in tebi, božji služabnik.

Nem. prevod: /.../ das alles will ich Gott bekennen und der heiligen Maria und dem heiligen Laurentius, Herr, und allen Heiligen und dir, Knecht Gottes.

Angl. prevod: Of all that I shall be confessed to God and St. Mary and St. Lawrence, O Lord, and to all the saints and to thee, servant of God.

1.1.4 Konstrukcije za izražanje preteklosti – Trpnik je izražen v aoristu s pomožnikom *bih* ali *bui* in trpnim deležnikom. V to skupino R. Kolarič uvršča štiri zglede. Trije zglede so v prvoosebni edninski obliki pomožnika (*bih*), četrti zglede pa je tretjeosebni edninski.

- Bože milostiwi, primi mojo ispoved mojih grehou: eže jesəm stworil zla po t dæn, poñeže *bih* na sə swet *uwra'ten* i *bih krš'ten*, eže pomño ili ne pomño /.../ (I 10–13).

Slov. prevod: Bog milostljivi, sprejmi mojo izpoved mojih grehov: kar sem storil zla do tega dne, potem ko sem bil na ta svet poslan in bil krščen, kar pomnim ali ne pomnim /.../.

Nem. prevod: Barmherziger Gott, empfangе meine Beichte meiner Sünden: was ich Böses getan habe bis auf diesen Tag, nachdem ich auf diese Welt gebracht und getauft worden bin, dessen ich mich erinnere oder nicht erinnere /.../.

Angl. prevod: Merciful God, receive my confession of my sins: whatever evil I have done until this day, since I was brought into this world and was christened, what I remember or do not remember /.../.

- /.../ eže jesəm stworil p(ro)tiwo bogu od togo dæne, poñeže *krst'en bih* daže do dænəšnego dæne /.../ (III 37–41).

Slov. prevod: Kar sem storil zoper Boga od tistega dne, ko sem krščen bil, pa vse do današnjega dne /.../.

Nem. prevod: Was ich getan habe wider Gott seit jenem Tag, an dem ich getauft wurde, bis zum heutigen Tag /.../.

Angl. prevod: What I have done against God from that day when I was christened even unto this day.

- Poñeže zavistjo *by* neprijaznino *wignan* od slawi božije, potom na narod človečki strasti i pečali pojdo, i nemo'ti i b(e)z redu səmrt (II 7–14).

Slov. prevod: Ker je bil z zavistjo Neprijaznega izgnan od slave božje, po tem so na rod človeški bolečine in skrbi prišle, in bolezni, in po tem redu smrt.

Nem. prevod: Weil er durch den Neid des Widersachers vertrieben wurde aus dem Ruhm Gottes, kamen danach über das Menschengeschlecht Schmerzen und Sorgen, Krankheiten, und in dieser Folge der Tod.

Angl. prevod: As he was by the evil one's envy cast out from the glory of God, therefore upon the human race came pain and sorrow, sickness, and eventually death.

1.2 Ob podrobni proučitvi navedenih Kolaričevih konstrukcij, ki naj bi izražale trpnik, in celotnega besedila Brižinskih spomenikov, se pokaže, da Kolaričeva navedba konstrukcij, ki naj bi izražale trpnik, ni dosledna in popolna.

1.2.1 V kolikor z dajalnikom vezano zvezo *biti izpovedan* razlaga trpno, bi v tretjo skupino trpnih zgledov (trpne konstrukcije s pomožnikom v prihodnjiku) moral uvrstiti še en zgled. Gre za soroden primer, le da osebek v trpni povedi ni en sam, torej tisti, ki se izpoveduje, pač pa se nanaša na skupino ljudi (vernikov).

- /.../ da potomu, sinci, božj(e) raba prizwauše, tere jim grehi waše poštete i *iim ispowedni bodete* grehou waših (II 112–113).

1.2.2 Podobno je z še enim zgledom. Po v prejšnjem odstavku predstavljeni zakonitosti in na podlagi podrobnejše analize se kaže, da bi bila ob predstavljenih štirih skupinah po Kolaričevem zgledu upravičena še ena, to je peta skupina, v kateri naj bi bil trpnik izražen z neosebno glagolsko obliko, in sicer z vezanim nedoločnikom ob naklonskem izrazu hotenja (*hoteti*).

- I tebe, božii rabe, *hot'o biti ispoweden* wseh mojih greh /.../ (I 7).

Kolaričevo mnenje glede rabe trpnika v današnjem času izraža zaključna misel njegove analize trpnih konstrukcij, da je raba trpnika v slovenščini še danes zelo omejena.⁹

2 Trpnik v Brižinskih spomenikih je proučeval tudi G. Stone v razpravi *Word Order in the Freising Texts*.¹⁰ Menil je, da je v Brižinskih spomenikih trpnik izpričan zgolj opisno, to je s pomožnim glagolom *biti* in trpnim deležnikom preteklega časa. Druga oblika izražanja trpnega glagolskega načina – trpnik s *se* – po Stonovem prepričanju v Brižinskih spomenikih ni izpričana. V vseh treh Brižinskih spomenikih je našel skupno devet povedi, v katerih naj bi šlo za trpno izražanje. Glede na besedni red v povedi, natančneje, glede na položaj pomožnega glagola *biti* v razmerju do trpnega deležnika preteklega časa, je ugotovil dve možnosti: pomožni glagol je lahko pred trpnim deležnikom preteklega časa ali za njim. Na podlagi teh dveh zakonitosti je izoblikoval dve skupini trpnih zgledov:

2.1 Konstrukcije s pomožnikom pred trpnim deležnikom preteklega časa – V šestih povedih je pomožni glagol *biti* rabljen pred trpnim deležnikom preteklega časa.

Trpnik naj bi izražala konstrukcija z vezanim nedoločnikom ob naklonskem izrazu hotenja.

⁹ "Der Gebrauch des Passivs ist im Slowenischen auch heute noch sehr beschränkt" (60).

¹⁰ Gerald Stone, *Word Order in the Freising texts*, *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1996, 213–224.

- I tebe, božji rabe, *hot'o biti ispoweden* wseh mojih greh /.../ (I 7–8).

Slov. prevod: In tebi, božji služabnik, hočem biti izpovedan vseh mojih grehov /.../.

Nem. prevod: Und du, Knecht Gottes, wollest mir die Beichte abnehmen aller meiner Sünden /.../.

Angl. prevod: And to thee, servant of God, I wish to be confessed of all my sins /.../.

Zveza pomožnega glagola *biti* in trpnega deležnika preteklega časa naj bi upravičevala trpno pojmovanje naslednjega zgloda.

- I *jesəm*, bratrija, *pozvani i p(o)b(e)jeni* /.../ (II 67).

Slov. prevod: In smo, bratje, pozvani in poklicani /.../.

Nem. prevod: Und wir sind, Brüder, aufgerufen und aufgefordert /.../.

Angl. prevod: And we are, brothers, called and summoned /.../.

Trpni glagolski način se je rabil tudi za izražanje preteklosti.

- Bože milostiwi, primi mojo ispoved mojih grehou: eže *jesəm* stworil zla po t dən, požeže *bih* na sə swet *uwraʽen* i *bih kršʽen*, eže pomńo, ili ne pomńo /.../ (I 10–13).

Slov. prevod: Bog milostljivi, sprejmi mojo izpoved mojih grehov: kar sem storil zla do tega dne, potem ko sem bil na ta svet poslan in bil krščen, kar pomnim ali ne pomnim /.../.

Nem. prevod: Barmherziger Gott, empfangе meine Beichte meiner Sünden: was ich Böses getan habe bis auf diesen Tag, nachdem ich auf diese Welt gebracht und getauft worden bin, dessen ich mich erinnere oder nicht erinnere /.../.

Angl. prevod: Merciful God, receive my confession of my sins: whatever evil I have done until this day, since I was brought into this world and was christened, what I remember or do not remember /.../.

Kot trpnik obravnava tudi edino trpno konstrukcijo z izraženim vršilcem glagolskega dejanja.

- Požeže zavistjo *by* neprijaznino *wignan* od slawi božije, potom na narod človečki strasti i pečali pojdo, i nemoʽi i b(e)z redu *səmrt* (II 7–14).

Slov. prevod: Ker je bil z zavistjo Neprijaznega izgnan od slave božje, po tem so na rod človeški bolečine in skrbi prišle, in boleznι, in po tem redu smrt.

Nem. prevod: Weil er durch den Neid des Widersachers vertrieben wurde aus dem Ruhm Gottes, kamen danach über das Menschengeschlecht Schmerzen und Sorgen, Krankheiten, und in dieser Folge der Tod.

Angl. prevod: As he was by the evil one's envy cast out from the glory of God, therefore upon the human race came pain and sorrow, sickness, and eventually death.

Tudi brezosebni konstrukciji s trpnim deležnikom naj bi izražali trpnik.

- Pridete otca mega izwoľeni, primete wečne weselie i wečni žiwot, *eže w(i) jest ugotowľeno iz weka w wek* (I 33–35).

Slov. prevod: Pridite, Očeta mojega izvoljeni, prejmite večno veselje in večno življenje, ki vam je pripravljeno iz veka v vek.

Nem. prevod: Kommt, meines Vaters Auserwählte, empfängt die ewige Freude und das ewige Leben, das euch bereitet ist von Ewigkeit zu Ewigkeit.

Angl. prevod: Come, chosen of my Father, receive the eternal joy and eternal life which is prepared for you from eternity to eternity.

- Tako, sinci, i nam se modliti tomuje wrhnemu otcu: gospodi, do(ž)da ni tamoje wsedli w cesarstwo svoje, *ežejiest ugotouľeno iskoni dokoni izwoľenikom božjem* (II 58–66).

Slov. prevod: Tako, sinki, se je tudi nam moliti prav temu vsevišnjemu Očetu Gospodu, dokler nas prav tja ne vseli, v cesarstvo svoje, ki je pripravljeno od konca do kraja izvoljencem božjim.

Nem. prevod: So, meine Söhne, sollen auch wir beten zu ebendem allerhöchsten Vater, dem Herrn, bis Er uns daselbst einsetzt, in Sein Reich, das bereitet ist von Anfang bis Ende den Auserwählten Gottes.

Angl. prevod: Thus, my sons, we too are to pray to the same supreme Father [and] Lord, until he settles us there in his kongdom, which is prepared from end to end for the chosen of God.

2.2 Konstrukcije s pomožnikom za trpnim deležnikom preteklega časa – Take trpne povedi so tri.

Zvezi s trpnim deležnikom preteklega časa in pomožnim glagolom *biti* v prihodnjiku naj bi izražali trpnik.

- /.../ da potomu, sinci, božj(e) raba prizwauše, tere jim grehi waše poštete i *iim ispowedni bodete* grehou vaših (II 112–113).

Slov. prevod: /.../ in izpovedani jim boste grehov vaših.

Nem. prevod: /.../ und sie werden euch die Beichte eurer Sünden abnehmen.

Angl. prevod: /.../ and you will be confessed of your sins.

- *Togo wsego ispoweden bodo bogu i sankte Mariji i sankto Laurencu gospodi i wsem swetim i tebe, božji rabe* (III 41–46).

BRITANSKA KRALJEVA BIBLIOTEKA

Slov. prevod: /.../ tega vsega izpovedan bom Bogu, in sv. Mariji, in sv. Lovrencu, Gospod, in vsem svetim, in tebi, božji služabnik.

Nem. prevod: /.../ das alles will ich Gott bekennen und der heiligen Maria und dem heiligen Laurentius, Herr, und allen Heiligen und dir, Knecht Gottes.

Angl. prevod: Of all that I shall be confessed to God and St. Mary and St. lawrence, O Lord, and to all the saints and to thee, servant of God.

Prvoosebni pripovedovalec je bil v preteklosti prizadet od dejanja, katerega (iz)vršitelj ni imenovan.

- /.../ eže jesəm stworil p(ro)tiwo bogu od togo dāne, poņeže *krst'en bih* daže do dānəšņego dāne /.../ (III 37–41).

Slov. prevod: Kar sem storil zoper Boga od tistega dne, ko sem krščen bil, pa vse do današnjega dne /.../.

Nem. prevod: Was ich getan habe wider Gott seit jenem Tag, an dem ich getauft wurde, bis zum heutigen Tag /.../.

Angl. prevod: What I have done against God from that day when I was christened even unto this day.

3 Pregled obeh jezikovnih analiz rabe trpnika v Brižinskih spomenikih predstavljenih avtorjev kaže, da sta R. Kolarič in G. Stone izpostavila vsak po enajst zgledov, za katere menita, da je v njih izražen trpni glagolski način. Kolarič je enajst zgledov, za katere meni, da izražajo trpnik, našel v osmih povedih, Stone pa v devetih. Od pri vsakem avtorju predstavljenih po enajst zgledov, ki naj bi izražali trpnik, jih zasledimo sedem pri obeh avtorjih. To so primeri, za katere oba navedena avtorja menita, da gre za rabo trpnika. Poleg sedmih zgledov pa je vsak izpostavil še štiri primere, ki naj bi izražali trpnik. Tako ima Kolarič sedem zgledov za trpnik, ki jih je izpostavil tudi Stone, poleg tega pa še štiri, ki jih Stone nima; prav tako ima Stone sedem zgledov, ki so navedeni tudi pri Kolariču, in štiri zglede, ki jih Kolarič nima. Pri Kolariču štiri zglede za trpnik, ki jih Stone nima, predstavljajo zgledi trpnika *s se*. Kolarič je poleg opisnega trpnika v Brižinskih spomenikih našel tudi primere trpnika *s se*, medtem ko je bil Stone prepričan, da je bil v Brižinskih spomenikih trpnik izražen le s trpno konstrukcijo s pomožnim glagolom *biti* in trpnim deležnikom preteklega časa.

3.1 Sedem zgledov za konstrukcije, ki naj bi izražale trpnik in sta jih navedla tako Kolarič kot Stone:

- Bože milostiwi, primi mojo ispowed mojih grehou: eže jesəm stworil zla po t dān, poņeže *bih* na sə swet *uwra'ten* i *bih* *krš'ten*, eže pomńo, ili ne pomńo /.../ (I 10–13).
- /.../ eže jesəm stworil p(ro)tiwo bogu od togo dāne, poņeže *krst'en bih* daže do dānəšņego dāne /.../ (III 37–41).

- Pońeže zawistjo *by* neprijaznino *wignan* od slawi božije, potom na narod člowečki strasti i pečali pojdo, i nemoťi i b(e)z redu *səmr*t (II 7–14).
- Tako, sinci, i nam se modliti tomuje wrhnemu otcu: gospodi, do(ž)da ni tamoje wsedli w cesarstwo swoje, *ežejest ugotou'eno iskoni dokoni* izwo'lenikom božjem (II 58–66).
- Pridete otca mega izwo'eni, primete wečne weselie i wečni žiwot, *eže w(i) jest ugotow'eno iz weka w wek* (I 33–35).
- *Togo wsego ispoweden bodo bogu* i sankte Mariji i sankto Laurencu gospodi i wsem swetim i tebe, božji rabe (III 41–46).

3.2 Kolaričeve dodatne štiri konstrukcije, ki naj bi izražale trpnik:

- I paki, bratrija, *pomenem se*, da i sinove božji *narečem se*; potomu ostanem sih mrzkih del, *eže sunt dela sotonina /.../* (II 14–20).
- */.../* da potomu nińe w cirkwah jih *klańam se* i *modlim se* jim i časti jih pijem i obeti naše jim nesem o *səpasenije* teles naših i duš naših (II 35–40).

3.3 Stonove dodatne štiri konstrukcije, ki naj bi izražale trpnik:

- I tebe, božji rabe, *hot'o biti ispoweden wseh mojih greh /.../* (I 7–8).
- */.../* da potomu, sinci, božj(e) raba prizwauše, tere jim grehi waše poštete i *iim ispowedni bodete* grehou waših (II 112–113).
- *I jesəm, bratrija, pozwani i p(o)b(e)jeni /.../* (II 67).

4 Vseh sedem zgledov, za katere tako Kolarič kot Stone menita, da izražajo trpnik, predstavljajo trpne oblike s trpnim deležnikom na *-n* in pomožnim glagolom *biti*. V vseh teh konstrukcijah je trpni deležnik tvorjen izključno iz dovršnih glagolov. Predstavljene trpne zveze so izražene v sedanjiku, aoristu in prihodnjiku.

4.1 Nesporno trpni pomen izkazujejo zgledi s trpnimi konstrukcijami v aoristu. V dveh od treh trpnih primerov, izraženih v aoristu, vršilec glagolskega dejanja ni izražen, saj tudi nima vidne vloge v povedi. V tretji trpni konstrukciji pa brezpredložna orodniška zveza (zawistio nepriiaznino) predstavlja prislovno določilo vršilca glagolskega dejanja. Glagolska oblika je prvo- in trejeosebna edninska.

- Bože milostiwi, primi mojo ispowed mojih grehou: *eže jesəm stworil zla* po t dən, pońeže *bih* na *sə swet uwra'ten* i *bih krš'ten*, *eže pomńo* ili ne pomńo */.../* (I 10–13).
- */.../* *eže jesəm stworil p(ro)tiwo bogu* od togo dəne, pońeže *krst'en bih* daže do dənəšńego dəne */.../* (III 37–41).
- Pońeže zawistjo *by* neprijaznino *wignan* od slawi božije, potom na narod člowečki strasti i pečali pojdo, i nemoťi i b(e)z redu *səmr*t (II 7–14).

4.2 Sedanjiške trpne konstrukcije po Kolariču in Stonu predstavljata dva zgleda. Sedanjik v funkciji brezčasnega dejanja izraža zveza *eže jest ugotou'eno*. Oba navedena avtorja menita, da gre za obliki, ki izražata trpnik. Nedvomno gre za trpno konstrukcijo, saj je tvorjena s trpnim deležnikom preteklega časa, kar je zapisano tudi v slovarskem delu Znanstvenokritične izdaje Brižinskih spomenikov ob iztočnici *ugotou'eno* (dov., del. pret. trp. I edn. s), nima pa ta trpna konstrukcija trpnega pomena. Ali v navedenih trpnih konstrukcijah gre dejansko tudi za trpni pomen ali zgolj za tvorno zvezo, izraženo s trpnima oblikama, je mogoče opredeliti s pomočjo pomensko sorodnih časovnih prislovov *iz veka v vek* in *iskoni dokoni*. Prav zaradi teh dveh časovnih prislovov, ki izražata brezčasnost, predstavljata navedena zgleda le trpni konstrukciji, ne pa tudi trpnika. Trpna oblika zaradi dodanih časovnih določilnic nima trpnega pomena. Taka poved navidezno res spominja na trpnik, vendar trpnika ne izraža. Gre za neosebno trpno konstrukcijo, ki izraža stanje.

- Tako, sinci, i nam se modliti tomuje wrhnemu otcu: gospodi, do(ž)da ni tamoje wsedli w cesarstwo swoje, *eže jest ugotou'eno* iskoni dokoni izwo'enikom božjem (II 58–66).
- Pridete otca mega izwo'eni, primete wečne weselje i wečni žiwot, *eže w(i) jest ugotow'eno iz weka w wek* (I 33–35).

4.3 Sedmi zgled, ki ga zasledimo pri obeh navedenih avtorjih, predstavlja trpno zvezo z glagolskim dejanjem, izraženim v prihodnjiku. Glagolska oseba je prva edninska. V slovarskem delu Znanstvenokritične izdaje Brižinskih spomenikov je ob iztočnici *ispoweden* zapisano, da gre za trpni deležnik preteklega časa. Če navedeno trpno konstrukcijo pretvorimo v tvorno obliko (ali obratno, če jo izpeljemo iz tvorne oblike), ostane osebek trpnega (tvornega) stavka hkrati tudi osebek tvornega (trpnega) stavka. To pomeni: *jaz hočem biti ispovedan* > *jaz (se) hočem ispovedati*. Ker je v obeh primerih vršilec glagolskega dejanja isti (osebek sam), ne moremo govoriti o trpniku. Trpna konstrukcija, zgolj trpna oblika, tudi v tem primeru nima trpnega pomena.

- *Togo wsego ispoweden bodo bogu i sankte Mariji i sankto Laurencu gospodi i wsem swetim i tebe, božji rabe* (III 41–46).

4.4 Stone je trpni pomen trpnih konstrukcij videl tudi v dveh sorodnih zgledih iz prvega in drugega spomenika (I tebe, božji rabe, *ho' o biti ispoweden wseh mojih greh /.../* (I 7–8) – i *jim ispowedni bodete grehou waših* (II 112–113)).

V prvem primeru gre za trpno obliko z vezanim nedoločnikom ob naklonskem izrazu hotenja. Sedanjiška trpna konstrukcija izraža trenutno sedanjost. Tudi drugi zgled je soroden zgledu s pomožnikom v prihodnjiku, ki sta ga izpostavila oba avtorja. Osebek trpne konstrukcije je drugoosebni množinski. Podobno kot v zgledu iz tretjega spomenika je tudi v teh po obliki sicer trpnih zvezah vršilec glagolskega dejanja osebek trpnega stavka sam. Navedeno trditev narekuje dajalniško določilo (*jim ispowedni bodete*), ki je očitno tudi v zgledu iz tretjega spomenika (*Togo wsego ispoweden bodo bogu i sankte Mariji i sankto Laurencu gospodi i wsem swetim i*

tebe, božji rabe). Ravno te dajalniške zveze dokazujejo, da z njimi niso izraženi vršilci glagolskega dejanja (vršilec ni božji rabe, ne Bog, ne Marija, ne Lovrenc ali božji služabniki), ampak le-ti opravljajo vlogo predmeta (Bogu se izpovemo svojih grehov, kar ustreza pomenu, da smo izpovedani svojih grehov). Zato tudi v teh dveh primerih ne moremo govoriti o trpnem glagolskem načinu, saj ne pride do pretvorbe predmeta tvornega stavka v osebek trpnega stavka. To je dokazovala tudi A. Vidovič Muha¹¹ na podlagi analize udeležencev govornega dejanja v prvem in tretjem spomeniku. V zvezi z glagolskim dejanjem izpovedovanja je ugotovila, da je ogovorjeni v vlogi prejemnika tega dejanja – dajalniški delovalnik – hierarhiziran: "govoreči se v okviru iste povedi izpoveduje najprej Bogu, nato vsem, ki so z Bogom povezani – svetim in božjim, tudi božjim vernikom, nazadnje še vsem pravičnim /.../. Zaporedje navajanja tistih, ki jim je izpoved namenjena, po njihovi pomembnosti je izpeljano brez najmanjše motnje: od Boga, učlovečenega Boga, Marije, nadangela (Mihaela), angelov prek utemeljitelja Cerkve svetega Petra so vseh pravičnih" (232).

- I tebe, božji rabe, *ho'ò biti ispoweden wseh mojih greh /.../* (I 7–8).
- /.../ da potomu, sinci, božj(e) raba prizwauše, tere jim grehi waše poštete i *iim ispowedni bodete* grehou waših (II 112–113).

4.5 Stone je izpostavil tudi zgled, ki ga obravnava kot trpnik. Trpna konstrukcija z osebno glagolsko obliko pomožnika *biti* in dvema trpnima deležnikoma preteklega časa je izražena v sedanjiku.

- I *jesəm*, bratrija, *pozvani* i *p(o)b(e)jeni* /.../ (II 67).

Tako *pozvan* kot *pobejen* sta trpna deležnika preteklega časa, rabljena ob pomožniku s prvoosebno množinskim osebkom. Tudi v tem primeru trpna konstrukcija nima trpnega pomena, ampak izraža zgolj stanje po izvršenem dejanju. Očitna je časovna sprememba (preteklik > sedanjik). Vršilec glagolskega dejanja ni izražen, lahko pa sklepamo, da je le-ta Bog. Glagolsko dejanje in njegov učinek (rezultat) nista vezana na isti glagolski čas; pri pretvorbi tvornika v trpnik pride do časovne spremembe (On nas je pozval, zato smo zdaj pozvani). Zato tudi v tej povedi ne gre za trpni pomen, ampak za stanje po izvršenem dejanju.

4.6 Kolarič poleg sedmih s Stonom ujemajočih se zgledov trpne rabe navaja še štiri. Vse zglede predstavljajo trpne konstrukcije s *se*.

- I paki, bratrija, *pomenem se*, da i sinove božji *narečem se*; potomu ostanem sih mrzkih del, eže sunt dela sotonina /.../ (II 14–20).
- /.../ da potomu niñe w cirkwah jih *klañam se* i *modlim se* jim i časti jih

¹¹ Ada Vidovič Muha, Udeleženci govornega dejanja v I. in III. Brižinskem spomeniku – njihova izrazna podoba in besedilna vloga, *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1996, 225–237.

pijem i obeti naše jim nesem o sɔpasenije teles naših i duš naših (II 35–40).

4.6.1 Kot trpnik s *se* je predstavil dve povedi, v katerih je videl štiri zglede trpne rabe. Skoraj zagotovo trpni pomen izraža trpna konstrukcija *da i sinowe božji narečem se* (II 16). Skoraj zagotovo zato, ker osebek trpnega stavka označuje kategorija živosti, kar pomeni, da je *le-ta* v trpni konstrukciji lahko ali vršilec glagolskega dejanja ali od dejanja prizadeti.¹² Gre za trpno obliko s *se*, ki ustreza današnji obliki *imenovati se*. Zaradi narave besedila (verniki sam se ponavadi ne imenuje božji sin) obravnavani primer obravnavam kot zgled trpne rabe. Ker v navedenem zgledu vršilec glagolskega dejanja in osebek trpnega stavka nista identična, je oblika s *se* trpna. To potrjuje tudi prevod v sodobno slovenščino znanstvenokritične izdaje, kjer pa je zaradi želje po istokorenski besedi za izvorno trpno obliko izbrana tvorna različica (*da nam tudi sinovi božji rečejo*).

4.6.2 Ostale tri konstrukcije s *se* (*pomenem se, klaňam se, modlim se*) ne izražajo trpnosti. V vseh treh konstrukcijah je osebek množinski, glagolska oseba pa prva. Osebek v nobenem od teh treh primerov ni od dejanja prizadeti, ampak je sam vršilec glagolskega dejanja. Zato takih konstrukcij s *se* ne moremo obravnavati kot trpnik z morfemom *se*.

5 Ob številnih kot trpnik obravnavanih in predstavljenih trpnih konstrukcijah je v Brižinskih spomenikih le malo takih, ki so s trpno obliko izražale tudi trpni glagolski način. Večina predstavljenih po obliki trpnih konstrukcij – konstrukcij s pomožnim glagolom *biti* in trpnim deležnikom preteklega časa ter konstrukcij z morfemom *se* – je v Brižinskih spomenikih izražalo tvorni glagolski način. Le štiri konstrukcije s pomožnim glagolom *biti* in trpnim deležnikom na *-n* (trpni deležnik na *-t* ni izpričan) in le ena konstrukcija z osebno glagolsko obliko in morfemom *se* so izražale trpni glagolski način.

5.1 Tako je od mnogih (večinoma zgolj po obliki) trpnih konstrukcij, ki so bile v Brižinskih spomenikih rabljene v glavnem v funkciji tvornosti, le pet takih, ki so bile tudi po pomenu (ne le po obliki) trpne.

V Brižinskih spomenikih sta tako izpričani dve obliki za izražanje trpnika:

5.1.1 Opisni trpnik – trpnik s pomožnim glagolom *biti* in trpnim deležnikom preteklega časa na *-n*:

¹² Marko Jesenšek oblike s *se*, ki jih opredeljuje merilo živosti, obravnava kot oslavljeni trpnik. Če je povzročitelj dejanja zakrit, lahko zaradi kategorije živosti postavimo enačbo osebek = predmet, pri čemer je stopnja trpnosti zabrisana in oblika prehaja v tvorno. Osebek pa je v takih trpnih konstrukcijah lahko tudi od dejanja prizadeti; v tem primeru poved obravnavamo kot trpnik (Pomenske funkcije nedoločnika, namenilnika in pasivnih konstrukcij v Krempljih Dogodivščinah Štajerske zemlje, ČZN, 1988, 211).

- Bože milostiwi, primi mojo ispowed mojih grehou: eže jesəm stworil zla po t dən, pońeže *bih* na sə swet *uwra'ten* i *bih krš'ten*, eže pomńo ili ne pomńo /.../ (I 10–13).
- /.../ eže jesəm stworil p(ro)tiwo bogu od togo dəne, pońeže *krst'en bih* daže do dənəšńego dəne /.../ (III 37–41).
- Pońeže zawistjo *by* neprijaznino *wignan* od slawi božije, potom na narod člowečki strasti i pečali pojdo, i nemot'i i b(e)z redu səmrt (II 7–14).

5.1.2 Trpnik s *se* – trpnik z osebno glagolsko obliko in morfemom *se*, ki pa

1. ni *se*, ki sam na sebi nič ne pomeni (tip *smejati se*),
 2. ni *se*, ki dela prvotno prehodni glagol neprehoden (tip *ubiti se*),
 3. ni *se*, ki izraža splošnega vršilca dejanja (tip *govori se*),
 4. ni *se*, ki je enklitična raba povratno-osebnega zaimka *sebe* (tip *umiva se*),
 5. ni *se*, ki izraža pomen 'drug drugega' (tip *srečati se*).¹³
- I paki, bratrija, *pomenem se*, da i sinove božji *narečem se*; potomu ostanem sih mrzkih del, eže sunt dela sotonina /.../ (II 14–20).

5.2 Trpne konstrukcije v Brižinskih spomenikih glede pozicije pomožnega glagola *biti* kažejo naslednje značilnosti.

Tako prvi kot tretji Brižinski spomenik, obrazca splošne spovedi, vsebujeta vsebinsko sorodna trpna zgleda in kažeta določeno zakonitost v rabi trpnih konstrukcij. V prvem spomeniku, v katerem je ena dvostavčna poved, ki izraža trpnik (pon'eže *bih* na se swet *uwra'ten* i *bih krš'ten*), je trpna konstrukcija zgrajena na način, ki je enak današnjemu knjižnemu jeziku – pomožni glagol *biti* + trpni deležnik preteklega časa na *-n*. Tudi ostale trpne konstrukcije, ki pa ne izražajo trpnega glagolskega načina, so v prvem spomeniku grajene na podoben način – pomožni glagol *biti* je vedno pred trpnim deležnikom. V tretjem spomeniku je zgled v trpnem glagolskem načinu (pon'eže *krš'ten bih*) zgrajen v drugačnem besednem redu kot trpni zgled v prvem spomeniku; pomožni glagol *biti* je tukaj postavljen za trpnim deležnikom. Tudi v drugi trpni konstrukciji s trpnim deležnikom, ki pa ne izraža trpnika, je pomožnik rabljen za deležnikom. Tako se v prvem spomeniku kaže doslednost pisanja pomožnega glagola *biti* pred trpnim deležnikom preteklega časa, v tretjem spomeniku pa za njim. Drugi spomenik, že po vsebini drugačen, se od ostalih dveh razlikuje tudi po tem, da ima poleg opisnega trpnika tudi trpne konstrukcije s *se* (*pomenem se*, *narečem se*, *klańam se*, *modlim se*). Za razliko od prvega in tretjega spomenika v tem spomeniku tudi ni uresničena zakonitost glede besednega reda znotraj trpnih konstrukcij s pomožnikom in trpnim deležnikom. Oblika s trpnim deležnikom in pomožnim glagolom, ki izraža trpnik, je ena sama (pońeže zawistjo *by* neprijaznino *wignan*). Pomožni glagol je zapisan pred trpnim deležnikom. Podobno (z eno izjemo) je tudi v konstrukcijah s trpnim deležnikom in pomožnim glagolom *biti* pomožni glagoli rabljen pred trpnim deležnikom.

¹³ Jože Toporišič, *Slovenska slovnica*, 357.

6 Sklep

V Brižinskih spomenikih sta izpričani dve obliki za izražanje trpnika – trpnik s trpnim deležnikom *-n* in trpnik s *se*. R. Kolarič in G. Stone sta v jezikovni analizi Brižinskih spomenikov izpostavila vsak po enajst zgledov za trpnik, od tega se v sedmih primerih ujemata, po štiri pa vsak dodaja svoje. Trpne konstrukcije s *se* je izpostavil samo Kolarič. Manj odstopanj je v trpnih konstrukcijah s trpnim deležnikom. Trpni deležnik preteklega časa je v vseh primerih tvorjen iz dovršnih glagolov in ima vedno obliko na *-n*. Stone trpne konstrukcije (med njimi so tudi take, ki nimajo trpnega pomena) deli glede na položaj pomožnega glagola; leta je pogosteje rabljen pred trpnim deležnikom, le v tretjini primerov za njim. V prvi skupini (pomožnik pred trpnim deležnikom) so trpne konstrukcije izražene v sedanjiku in aoristu, v drugi (pomožnik za trpnim deležnikom) pa v prihodnjiku in aoristu. Zgledi, ki sta jih obravnavana avtorja označila kot trpnik, nimajo vedno trpnega pomena. Tako npr. časovna prislova *iz veka v vek* ter *iskoni dokoni* nakazujeta brezčasno dejanje, ki trpni pomen spreminja v tvornega. Podobno je v zvezah *biti izpovedan*, kjer je osebek (vršilec glagolskega dejanja) tako v trpni kot v tvorni obliki identičen. Zato so take konstrukcije trpne zgolj po obliki, nimajo pa trpnega pomena in zato ne izražajo trpnika. Zveza *jesm, bratriia, pozvani in pobejeni* pa izraža stanje po izvršenem dejanju. Trpni glagolski način predstavlja v Brižinskih spomenikih le pet zgledov: požeže *bih* na *sə swet uwraʼen* i *bih kršʼen* (I 10–13); požeže *krstʼen bih* (III 37–41); požeže *zawistjo by neprijaznino wignan* od *slawi božije* (II 7–14); da i *sinove božji narečem se* (II 14–20).

Viri in literatura

- Bernik, France, 1996, Začetek slovenske jezikovne identitete, *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana, 9.
- Dolar, Darko, Faganel, Jože (ur.), 2004, *Brižinski spomeniki, Monumenta Frisingensia*, Znanstvenokritična izdaja, Ljubljana.
- Jesenšek, Marko, 1988, Pomenske funkcije nedoločnika, namenilnika in pasivnih konstrukcij v Krempljih Dogodivščinah Štajerske zemlje, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 211.
- Kolarič, Rudolf, 1968, Sprachliche Analyse, *Freisinger Denkmäler. Brižinski spomeniki. Monumenta Frisingensia*, München, 18–120.
- Mikhailov, Nikolai, 2001, *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*, Rokopisna doba slovenskega jezika (od XIV. stol. do leta 1550), Trst, 13–14.
- Pogačnik, Jože, 1972, *Srednjeveško slovstvo*, Izbrano delo, Ljubljana.
- Ramovš, Fran, Kos, Milko, 1937, *Brižinski spomeniki*, Ljubljana.
- Stone, Gerald, 1996, Word Order in the Freising texts, *Zbornik Brižinski spomeniki*, Ljubljana, 213–224.
- Toporišič, Jože, 2000, *Slovenska slovnica*, Maribor, 357–359.

Passive voice in the Freising Manuscripts Summary

In the Freising Manuscripts there are two forms of expressing the passive voice – the passive voice with the passive participle on -n and the passive voice with se. R. Kolarič and G. Stone have each exposed eleven examples of the passive voice in their language analysis of the Freising Manuscripts, agreeing on seven examples, with each adding four of their own. Passive constructions with se were only exposed by Kolarič. There are fewer deviations in passive constructions with the passive participle. The passive participle of the past tense is formed in all examples from perfect verbs and always has the form on -n. Stone divides passive constructions (among them are those which do not have a passive meaning) regarding the position of the auxiliary verb; the latter is more frequently used before the passive participle and only in one third of the examples, after it. In the first group (with the auxiliary verb before the passive participle, passive constructions are expressed in the present tense and in aorist, and in the second (with the auxiliary verb after the passive participle), in the future tense and in the aorist. The examples marked by the aforementioned authors as the passive voice, do not always have a passive meaning. Thus, e.g. the time adverbs iz veka v vek and iskoni dokonu show a timeless action, changing the passive meaning into an active one. The same applies to the word partnership biti izpovedan, where the subject (the performer of a verbal action) is identical both in the passive and in the active form. Therefore, such constructions are merely passive in their form, but do not have a passive meaning and therefore do not express the passive voice. The partnership jesm, bratriia, pozvani in pobejeni, however expresses the situation after the performed act. There are only five examples of the passive verbal voice in the Freising Manuscripts: poñeže bih na sę swet uwra'ten i bih krš'ten (I 10–13); poñeže krst'en bih (III 37–41); poñeže zawistjo by neprijaznino wignan od slawi božije (II 7–14); da i sinove božji narečem se (II 14–20).

Polonca Šek Mertük, Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru, Koroška cesta 160,
2000 Maribor

E-pošta: polonca.sek@uni-mb.si

II. GRADIVO, OCENE, POROČILA

W. Breustedt, J. Getzin, J. Grätz, I. Kolsut, H. Walter, Wörterbuch deutscher Phraseologismen mit englischen und slavischen Äquivalenten (Greifswald 2004)

Janez Keber

IZVLEČEK: V prispevku je predstavljena knjiga Wörterbuch der deutschen Phraseologismen mit englischen und slawischen Äquivalenten. Knjiga je tehten prispevek k historični, primerjalni oziroma kontrastivni frazeologiji tudi zaradi upoštevanja slovanskih ekvivalentov. Predstavitelj bi si med temi želel več slovenskih, saj je slovenska frazeologija glede na jezikovnoprostorsko bližino predstavno pogosto zelo podobna nemški.

W. Breustedt, J. Getzin, J. Grätz, I. Kolsut, H. Walter, Wörterbuch der deutschen Phraseologismen mit englischen und slawischen Äquivalenten

ABSTRACT: The review deals with the book Wörterbuch der deutschen Phraseologismen mit englischen und slawischen Äquivalenten (Dictionary of German phraseologisms with English and Slavic equivalents). This book is a valuable contribution to historical, comparative or contrastive phraseology, also because of the included Slavic equivalents. The reviewer draws attention to the omission more of Slovene equivalents, since the concepts in Slovene phraseology are frequently quite similar to German – because of the centuries long contact between the two languages and because of their geographic vicinity.

Delo *Wörterbuch der deutschen Phraseologismen mit englischen und slawischen Äquivalenten* avtorjev W. Breustedta, J. Getzina, J. Grätza, I. Kolsuta, H. Walterja ali – kakor ga v kratkem uvodu (str. 3) imenuje H. Walter – zbirka gradiva – je nastala v okviru študentskega projekta na oddelku za slovansko jezikoslovje Inštituta za slavistiko Univerze v Greifswaldu v poletnem semestru 2004. Za uvodom H. Walterja, ki je bil vodja projekta, sledi študija V. M. Mokienka z naslovom *Istoričeskaja frazeografija v sopostavitel'noj perspektivi*, tj. *Historična frazeografija v primerjalni perspektivi* (str. 4–12). Za njo je slovarski del z nemškimi besednimi iztočnicami od A do Z, ki so glavne sestavine obravnavanih frazemov (str. 13–152). Za slovarskim delom sta še seznam v slovarju obravnavanih nemških frazemov (str. 153–158) ter literatura (str. 157–162).

Avtorji so v Slovarju nemških frazemov posebno pozornost namenili iskanju ekvivalentov v drugih jezikih. To iskanje se je izkazalo kot zelo težavno, kajti dostopna leksikalna dela vsebujejo praviloma vse premalo specifičnih lastnosti frazemov. Mnogih tu obravnavanih frazeoloških enot v normativnih slovarjih pogosto sploh ni. Razumljivo je, da v okviru takega študentskega projekta ni mogoče obravnavati celotne idiomatike nekega jezika. Zato so se odločili samo za obravnavo takih enot, pri katerih motivacija, predstava ni očitna ali so bile podvržene t. i. ljudski etimologiji (teh je bilo več kot 600). Za boljše razumevanje, ki je predvsem na višji stopnji učenja kakega jezika nujno (v tem tudi nemščine kot tujega jezika) so bili dodani čim bolj ustrezni angleški, poljski, ruski in ukrajinski ekvivalenti (npr. **wissen, wo Barthel den Most holt – znat', gde raki zimujut; am Hungertuche nagen – klast' zuby na polku**). Pri tem je nujno poznavanje izvora nemških zvez, njihovo kulturno ozadje.

Sestava skupine je omogočila, da se poleg angleščine in imenovanih slovanskih jezikov, ki se lahko študirajo kot prvi jezik na slavistiki kot glavnem predmetu in v B.A.-študijskih smereh ter stopnjah (razen ukrajinščine), lahko dodajajo nekatere nadaljnje paralele (s tem so, kot piše H. Walter, sledili primeru J. Kebra, 2003). Tako so v manjšem obsegu navajani tudi češki, slovaški, beloruski, hrvaški, slovenski frazemi in celo nekaj švedskih. Zaradi tega naj bi gradivo sicer delovalo nekoliko heterogeno, obenem pa kaže perspektive za primerjavo jezikov in nadaljnje delo.

Skupina je imela zelo široko podporo nemških in drugih raziskovalcev (v uvodu so naštetii poimensko), zlasti pa prof. V. M. Mokienka, predstojnika ukrajinske stolice in predsedujočega Frazeološke komisije pri evropskem slavističnem komiteju.

V. M. Mokienko je za uvodom H. Walterja prispeval izčrpno študijo z naslovom *Istoričeskaja frazeografija v sopostavitel'noj perspektive*, tj. *Historična frazeografija v primerjalni perspektivi* (str. 4–12). Povzemanje ugotovitev te temeljne študije, ki obsega natančen historiat ruskih raziskovanj historične in primerjalne frazeologije ter njihovega umeščanja v evropsko frazeografijo, bi lahko močno povečalo obseg mojega tokratnega prikaza, zato se bom omejil le na njegove ugotovitve, ki se nanašajo na tu obravnavani slovar.

Ta je po njegovem mnenju nekakšen eksperimentalni slovar nemške idiomatike, tj. frazeoloških enot, katerih notranja oblika je zabrisana, nerazumljiva uporabnikom jezika, npr. **den Amtsschimmel reiten, wissen, wo Barthel den Most holt, wüten wie ein/die Berserker, keinen/nicht einen Deut, es zieht wie Hechtsuppe, etw. wieder ins [rechte] Lot bringen, sein Scherflein beitragen, den heiligen Ulrich anrufen (rufen), Zicken machen**. Izbor frazeoloških enot za slovar je pripravil vodja projekta H. Walter. Ta je pri tem kot član Frazeološke komisije pri Mednarodnem komiteju slavistov izhajal iz mnogoletnih izkušenj zgodovinsko-etimoloških priročnikov v slovanskih jezikih in ga uspešno uporabil že v prvi etapi dela. V slovar so bile vključene pretežno take stalne zveze nemškega jezika, ki med frazeologi in kulturologi sprožajo ostre diskusije in so svojevrstni trdi orehi za specialiste, ker je njihova izhodiščna predstavnost težje prepoznavna. Prvo varianto takega izbora z referatno predstavitevijo najbolj verjetnih interpretacij

je H. Walter objavil že prej (Walter 2004), kar je omogočilo izdelavo obravnavanega frazeološkega priročnika.

Ena od bistvenih razlik tokratne v primerjavi s prvo varianto slovarja je predstavljenost frazeoloških ekvivalentov in paralel iz drugih (predvsem slovanskih) jezikov: ruskega, ukrajinskega, beloruskega, poljskega, češkega, slovaškega, srbskega, hrvaškega, slovenskega, litavskega, lotiškega, angleškega in francoskega. Pri iskanju ekvivalentov vsi niso bili enakovredno upoštevani: češki, slovaški, srbski, hrvaški, slovenski, litavski, lotiški in francoski so bili pritegnjeni v primerjavo sporadično, beloruskih in poljskih ekvivalentov je v korpusu slovarja manj kot ruskih in ukrajinskih itd. Ta neuravnovešenost je bila v mnogočem odvisna od jezikovnih kompetenc skupine sestavljavcev in zelo kratkih rokov pri sestavljanju slovarja. Pomemben zaviralni moment je tudi čisto leksikografski: v večini evropskih dvojezičnih slovarjev – celo kapitalnih frazeoloških – prevodni del slovarja vsebuje zelo malo ekvivalentov-frazemov.

Prav zato je bil eden od glavnih ciljev sestavljavcev obravnavanega slovarja prizadevno iskanje ekvivalentov v mnogih virih najrazličnejšega tipa. Nemalo ekvivalentov je bilo pridobljeno z metodo direktnega spraševanja informatorjev – nosilcev jezika (posebno pri perifernih žargonskih zvezah v jeziku mladine). Gradacija ekvivalentov je potekala po že preverjeni metodologiji, ki jo je H. Walter uporabil pri sestavljanju velikega rusko-nemškega slovarja (Walter, Mokienko 2002): v prvi vrsti ekvivalentov so postavljeni idiomi, enaki po strukturi in predstavnosti, v drugi tisti, ki so po teh parametrih precej blizu, dalje zelo idiomatični in ekspresivni izrazi drugačne predstavnosti in strukture, vendar skladni z nemškimi po svoji stilistiki. Potem se navajajo nevtralnno opisne besedne zveze ali razlage, ki točno sporočajo pomen opisovane zveze in končno (pri odsotnosti ali nezadovoljivosti predhodnih tipov ekvivalentov) – leksični ustrezniki, sopomenski frazemom.

Osnovno izhodišče pri tem so bili taki ekvivalenti, ki so ali enaki nemškimi idiomom po strukturi ali predstavnosti ali jim po teh parametrih dovolj blizu. Prav s tem so sestavitelji poskusili prikazati – in, kot se zdi, jim je to v veliki meri uspelo – mednarodni značaj in veliko kulturološko povezanost večine nemških izrazov z evropskimi izrazi tudi tako visokega idiomatičnega tipa, kateremu raziskovalci navadno dajo status specifičnega nacionalnega. Prikaz take povezanosti je posebno pomemben že zato, ker je v zadnjem desetletju ukvarjanje s kognitivizmom in rekonstrukcijo t. i. “slike sveta” v lingvistiki nasploh in v frazeologiji posebej privedlo k precej drugačni oceni posebno nacionalne komponente v frazeoloških sistemih evropskih jezikov. Dejstvo take drugačne ocene nacionalne komponente v frazeologiji evropskih jezikov pa se objektivno pojavlja pri doslednem primerjanju raznojezičnih frazeoloških sistemov. Tako primerjanje ruske, češke, poljske in drugih frazeologij z nemško kaže več skupnega kot različnega – in to tako na sinhroni kot diahroni ravnini.

Slavisti so bili že pozorni na tako veliko število slovansko-germanskih ujemanj in so dovolj natančno prepoznali mnoge od njih kot germanizme v slovanskih jezikih. Na žalost se germanisti (z izjemo del D. O. Dobrovol'skega) niso posvečali primerjanju take vrste, kar je, kot se zdi, škoda tako za teorijo kot tudi prakso frazeologije nemškega jezika, posebno z diahronnega vidika. Posebno zato, ker so

L E X I K O N I Z I N A O T S O V I T I

slovanski jeziki, ki so bili dolgo v stiku z nemškim, pogosto ohranili mnoge nemške frazeme, ki so že davno iz rabe ali so bistveno spremenili svojo obliko in pomen. Raziskovalcu nemške frazeologije tak material odkriva prostrano polje rekonstrukcij notranje in zunanje oblike mnogih sodobnih izrazov. Preučitev takih dejstev pod lupo slovanskih jezikov lahko očitno mnogo prispeva k historični frazeologiji nemškega in slovanskih jezikov.

Ob navajanju ekvivalentov v drugih jezikih ob nemških se velja zamisliti tudi nad nekaterimi splošnojezikovnimi in splošnokulturnimi problemi. Eden od njih je precej paradoksalna slika, ki se kaže pri pregledovanju korpusa slovarja: nemško-slovanske frazeološke paralele so dosti bolj številne, trdne in strukturno-semantično systemske kot nemško-angleške. Seveda je to samo prvi vtis in bi bilo kako posploševanje preuranjeno. To dejstvo pa bi slaviste lahko vzpodbudilo k iskanju germanizmov v slovanski idiomatiki, česar doslej skoraj niso delali, ker je bilo težišče predvsem na iskanju leksičnih germanizmov – tipa rus. **parikmaherskaja**, ukr. **rahunok**, češ. **klika** itd. Za germaniste pa opazna navzočnost germansko-slovanskega kontinuuma lahko mnogo prispeva k zgodovinsko-etimološkim interpretacijam nemške idiomatike, in sicer prvič – mnogi slovanski frazemi-kalki so postali konzervati starih oblik in pomenov srednjeveških nemških idiomov (prim. staročeško v **dlúhú truhlu klásti**, rus. **položít' v dolgij jaščik** in nem. **auf die lange Bank schieben**); drugič – nemalo takih podobnosti odraža staro kulturološko (resp. genetično) vzajemno delovanje germanskih in slovanskih jezikov (prim. rus. **krasnyj petuh** in nem. **roter Hahn**), ki ga ni v romanskih jezikih, in ki odražajo skupne mitološke reminiscence); tretjič – obilje skupnih nemško-slovanskih zvez, tvorjenih po skupnih strukturno-semantičnih vzorcih, tvori dober metodološki instrumentarij za izbor najbolj verjetne etimološke interpretacije (gl. rus. **puskat' pyl' v glaza** in nem. **Sand in Augen streuen**). Množica podobnih rusko-nemških podobnosti je bila odkrita pri delu za Istoriko-etimologičeskij slovar' ruskoj frazeologii (Byrih, Mokienko, Stepanova 1998). Razumljivo je, da je nemajhna količina skupnih točk pogojena tudi s stalnimi direktnimi kulturnimi, gospodarskimi in političnimi medsebojnimi stiki Nemčije in slovanskih držav. Mnogo biblizmov, skupne mitološke in literarne vsebine iz antike, klasična književnost in sodobna sredstva množičnih informacij – vse to je prispevalo v skupno frazeološko zakladnico Slovanov in Nemcev. Zato tudi ni nenavadno, da tako specifično in z nacionalno kulturo povezano področje, kot so nemške krilatice, kaže veliko skupnega z ustreznim gradivom ruskega jezika (Dolgopolov 2004).

Nemški frazeološki slovar z angleškimi in slovanskimi paralelami je potemtakem prvi poskus mnogojezičnega slovarja s historično-etimološko specializacijo. Greifsvaldski frazeografi dajejo ta poskus v presojo bralcu, zavedajoč se pri tem, da je tudi v samem korpusu slovarja in v načelih njegovega sestavljanja možno najti dosti spornega. Upamo, da bo široka diskusija o njegovih slovarskih sestavkih omogočila sestavljavcem, da se približajo končnemu cilju – daljnosežnemu projektu velikega historično-etimološkega slovarja nemške frazeologije, narejenem po lingvistični metodologiji in doslednem primerjanju frazeologije evropskih jezikov, posebno slovanskih.

V nadaljevanju bom ob nemških iztočnicah podal vse slovenske frazeme,

ki so v slovarju navedeni kot ekvivalenti. Ni težko ugotoviti, da so vzeti iz mojega *Poskusnega zvezka Frazološkega slovarja slovenskega jezika*, ki je izšel leta 2003, in je sicer omenjen tudi v uvodu H. Walterja. V Poskusnem zvezku FSSJ zaradi omejenega obsega seveda ni bilo mogoče najti vseh ekvivalentov k nemškim iztočnicam, ker pa je gradivo nastajajočega *Frazološkega slovarja slovenskega jezika* trenutno že bistveno bolj celovito, bom v svojem prikazu dodal še več ekvivalentov.

V obravnavanem slovarju so naslednji slovenski ekvivalenti (navedeni so za nemškimi frazemskimi iztočnicami, označenimi z zvezdico *):

- * **das A und O**, (auch:) **das A und das O** (ugs.) – slowen. **álfa in ómega**
- * **von A bis Z** (ugs.) – slowen. **od a do ž**
- * **jmdm. einen Bärenienst erweisen (leisten)** – naredíti *kómu* medvédjo uslúgo
- * **die Flinte ins Korn werfen (schmeißen)** – slowen. **metáti púško v korúzo**¹
- * **auf den Hund kommen** – slowen. **príti na psà**
- * **jmdn. einen Korb geben** – slowen. **dáti kómu** košárico
- * **ein [wahrer] Krösus sein** – slowen. **bogàt kot kréz**
- * **jmdm. liegt (hat) etw. auf der Leber** – slowen. **íti kómu na jétra**²
- * **das trägt die Maus auf dem Schwanz fort (weg)** – slowen. **máčji kášelj**³
- * **[so] alt wie Methusalem [sein]** (ugs.) – slowen. **stàr kot Metúzalem**⁴
- * **wie ein Ölgötze dastehen** – slowen. **držáti se kot lípov bóg, státi kot lípov bóg**
- * **in die Patsche geraten (kommen); in der Patsche sein (stecken, sitzen)** – slowen. **bíti v gódlji**⁵
- * **(einen) Pyrrhussieg (erringen)** – slowen. **Pírova zmaga**

¹ Ustreznejša oblika je **vreči puško v koruzo**, ki je v poskusnem zvezku FSSJ navedena kot glavna iztočnica. Sestavina **metati** je nedovršna in se uporablja tudi v zanikanem velelniku: **ne meči puške v koruzo**.

² Tu je napačno zapisano **iméti béla jétra**, kar pa pomeni nekaj čisto drugega: 'biti zelo trdoživ'. Do napake je verjetno prišlo, ker v Poskusnem zvezku FSSJ iztočnici **imeti bela jetra** in **iti komu na jetra** stojita ena zraven druge.

³ Obstajata tudi sopomenki **mačje solze**, **mačkine solze**. Vsi ti frazemi pa se navadno uporabljajo zanikano in zato pridobijo nasprotni pomen. Na majhnosti, nepomembnosti mišjega repa temelji slovenski frazem **za mišji rep** v pomenu 'zelo malo', npr. Čeprav se je Veroni van de Leur zlato izmuznilo za mišji rep, zaradi tega še zdaleč ni bila razočarana (Delo, 22. apr. 2002, NB). Za mišji rep je manjkalo, pa bi me ujeli (SSKJ IV, 476). Nepomembnost česa, prinesenega na repu, kaže tudi slovenski pregovor **Izgovor je dober, tudi če ga pes na repu prinese**.

⁴ Omenjam še sopomenko **star kot zemlja**. Obstajata tudi frazema **Metuzalemova starost** in **metuzalemska starost** v pomenu 'visoka starost'. V prenesenem pomenu je **Metuzalem (metuzalem)** 'zelo star človek', tudi 'zelo stara žival'. Obstajata pa še izpeljanki **metúzalemec** 'zelo star človek' in **metúzalemka** 'zelo stara ženska'.

⁵ Frazem **biti v godlji** z različico **znajti se v godlji** temelji na sestavini **godlja** v prenesenem pomenu 'neprijeten, zapleten položaj' in se uporablja za slikovito označevanje slabega položaja neke osebe. Z dodajanjem sestavine **do vratu** v frazemu **biti do vratu v godlji** se pomen stopnjuje v 'zelo neprijeten, zapleten položaj'. Sopomenski ali pomensko

- * **jmdn. Sand in die Augen streuen** – sloven. **metáti (nasúti, natrésti, vréči) pések v oči**
- * **die Schlange am Busen nähren (wärmen, erziehen)** – sloven. **gojíti káčo na prsíh, gréti káčo na prsíh**
- * **Tantalusqualen erdulden (ausstehen, erleiden) (müssen) (bildungsspr.)** – sloven. **Tántalove (tántalske) múke.**

To so slovenski ekvivalenti v tu obravnavanem slovarju nemških frazemov. V nadaljevanju k le-tem dodajam še nekatere zanimivejše ekvivalente iz gradiva za Frazeološki slovar slovenskega jezika, ki ga pripravljam v okviru slovarskih projektov na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. Skupaj jih je 50:

- * **jmdm. goldene Berge versprechen** – **obljubljati komu gradove v oblakih**
- * **einen Bock schießen (ugs.)** – **ustreliti kozla, streljati kozle⁶**
- * **um den heißen| Brei herumreden** – **hoditi okrog vrele kaše**
- * **jmdm. den (die) Daumen drücken** – **držati pesti za koga/kaj**
- * **jmdm. /für jmdn. böhmische Dörfer, ein böhmisches Dorf sein** – **španska vas**
- * **das Ei des Kolumbus** – **Kolumbovo jajce**
- * **der rote Faden** – **rdeča nit**
- * **fünf[e] gerade sein lassen (ugs.)** – **pogledati komu skozi prste.**
- * **das Gras wachsen hören** – **slišati travo rasti**
- * **Hals über Kopf (ugs.)** – **na vrat na nos**
- * **ein alter Hase (ugs.)** – **stari maček**
- * **nicht gehauen und nicht gestochen sein** – **ne biti ne tič ne miš⁷, ne krop ne voda**

blizu so frazemi **biti v zosu, biti v kaši, biti v škripcih**. M. Cigale, II, 1144, nemško **in der Patsche sein** prevaja s slovenskim **v stiski biti**.

⁶ Frazem **streljati kozle**, tudi **ustreliti kozla**, se verjetno navezuje na nem. **einen Bock schießen**. Ta se povezuje z nekim starim običajem strelskega ceha, po katerem je najslabši strelec kot tolažilno nagrado dobil kozla. Oblikovno bližje nemškemu frazemu je edninska oblika, ki je tudi v slš. **strelit capa**. Predstavo o nepremišljenosti in tveganju v zvezi s kozlom pa je mogoče najti tudi v ruskem rimanem pregovoru **ljubov' zla – poljubiš' i kozla** v pomenu 'ljubezen je slepa'. Po sestavi podoben je ukr. frazem **zabivati kozla** v pomenu 'igrati domino'. Nem. **einen Bock schießen** razlaga M. Cigale, I, 270, s sle. **ustreliti z motovilom, z matiko** in primerja pol. **bąka ustrzelić**. V Pleteršnikovem slovarju frazema **streljati kozle** ali **ustreliti kozla** ne najdemo, omenja pa ga J. Glonar v SSJ pri iztočnici **kozel** – **kozla ustreliti** (ironično): storiti veliko neumnost, napako.

⁷ Frazem v obliki **ni ptič ni miš** najdemo že pri Plet. I, 585 (z razlago: er hat keinen ausgesprochenen Charakter), v obliki **ni ptič ne miš** pri Glonarju (SSJ, 212, z razlago: hinavec, nikdar ne pokaže svojega pravega lica). Enakopomenski parni frazemi obstajajo v več evropskih jezikih, a z drugačnimi parnimi sestavinami, npr. angl. **neither fish, flesh nor good red herring**; fr. **ni chair ni poisson**; češ. **ani ryba ani rak**; hr., srb. **ni riba ni meso**; nem. **weder Fisch noch Fleisch sein**; pol. **ni pies, ni wydra**; **ktoś ni z pierza ni z mięsa**; rus. **ni ryba ni mjaso; ni kaftan ni rjasa; ni pava ni varona**. Slovenski parni sestavini **ptič (tič)** in **miš** sta izvorni in zelo spominjata na eno od mnogih poimenovanj netopirja: **pol ptič pol miš** (tj. žival, ki ni ne ptič ne miš, čeprav po letenju kaže na prvega, po izgledu na drugo).

- * [sich] um des Kaisers Bart streiten – **prepirati se za oslovo senco**⁸
- * keinen/nicht einen [roten, lumpigen, blutigen] Heller wert sein (ugs.) – **ne biti vreden piškavega groša**
- * da lachen ja die Hühner (ugs.) – [še] krave bi se smejale **čemu**⁹
- * einen Kater haben (ugs.) – **imeti mačka**
- * die Katze im Sack kaufen (ugs.) – **kupiti mačka v žaklju**
- * mit jmdm. ist nicht gut Kirschen essen – **ni dobro češenj zobati s kom**
- * jmdm. einen Korb geben – **dati komu košarico**
- * Krokodilstränen weinen (vergießen) (ugs.) – **pretakati krokodilje solze**
- * jmdm. liegt (hat) etw. auf der Leber – **komu kaj leži na srcu**
- * jmdm. die Leviten lesen – **brati komu levite, peti komu levite; brati komu kozje molitvice**
- * Lorbeer pflücken/ernten – **dobiti lovoriko, osvojiti lovoriko**
- * sich auf seinen Lorbeeren ausruhen (ugs.) – **počivati na lovorikah**
- * Maulaffen feilhalten (feilhaben, feiltragen, feilbieten), verkaufen (abw.) – **prodajati zijala**

⁸ V Pleteršnikovem slovarju je navedena samo zveza **oslova senca** pri iztočnici **osloy**, in to brez razlage. J. Glonar, SSJ, 347 pri iztočnici **senca** navaja frazem **prepirati se za oslovo senco**: za neumnost. M. Cigale pa v nemško-slovenskem slovarju iz leta 1860 pri iztočnici **Bart** nem. **um des Kaisers Bart streiten** razlaga s sle. **prepirati se za oslovo senco**, za nič. Ustrezni nemški frazem, ki ga Cigale ne navaja, se sicer glasi **um den Schatten eines Esels streiten (zanken)**, v hrvaščini **raspravljati o magarčevoji sjeni**.

Frazem **prepirati se za oslovo senco** z različico **pravdati se za oslovo senco** je nastal po Ezopovi bajki *Osel in njegova senca*. V njej je neki mladenič nekega vročega dne najel osla, da bi iz Aten odjezdil v Megaro. Toda opoldne, ko je sonce le preveč žgalo, je razjahal, da bi se odpočil v senci osla. Gonjač pa ga je začel naganjati iz sence, češ da je najel samo osla, in ne njegove sence. Ko sta se prepirala, kdo ima prav, se je osel naveličal čakati in nenadoma oddirjal. Preostanek poti sta morala iti peš. Erazem Rotterdamski pripisuje pregovorno vrednost citata, ki se v latinščini glasi **de asini umbra** (tj. 'o oslovi senci') Demostenu, ki je nekoč, ko je opazil, da sodniki nepozorno poslušajo njegov obrambni govor, začel pripovedovati zgodbo o oslovi senci. Ko je videl, da ga pridno poslušajo, je obmolknil. Prosili so ga, da bi končal, on pa je rekel: "Torej raje poslušate o oslovi senci kot o zadevi reveža, ki mu gre za glavo." Bilo jih je sram in so poslušali obrambni govor do konca.

Približno enak pomen kot sle. **prepirati se za oslovo senco** ima fr. **faire un procès, une querelle sur un pied de muche** (tudi **faire une querelle d'Allemand**), ki ima namesto sestavine **oslova senca** jedrno sestavino **noga muhe**, ki prav tako vzbuja predstavo o nepomembnosti, ničnosti.

Po posamostaljenju glagolskih sestavin **prepirati se, pravdati se** v obravnavanih frazemih v samostalnike **prepir, pravda** sta nastala še frazema **prepir za oslovo senco, pravda za oslovo senco**.

⁹ Frazem temelji na predstavi, da krava in sploh člani goveje družine niso preveč pametni (prim. **gledati kot tele v nova vrata**). In če se še tej zdi kaj zelo smešno ali neumno in na to reagira s smehom, tj. mukanjem, potem mora biti to res neumno, nesmiselno ali smešno. V drugih jezikih v tej vlogi nastopajo tudi druge živali, npr. v angleščini **mačka**, v nemščini in ruščini **kokoši**, v poljščini **konj**, npr.: angl. **enough to make a cat laugh**; nem. **da lachen [ja] die Hühner**; pol. **koń by się uśmieł**; rus. **это курам на смех**.

- * **weiße Mäuse sehen** (ugs.) – videti bele miši
- * **blauer Montag/blauen Montag machen** (ugs.) – plavi ponedeljek/usekati plavi ponedeljek
- * **jmdn. an der Nase herumführen** (ugs.) – voditi *koga* za nos
- * **mit langer Nase abziehen [müssen]** (ugs.) – oditi z dolgim nosom
- * **sich etw. hinter die Ohren schreiben** (ugs.) – zapisati si *kaj* za uho
- * **unter dem Pantoffel stehen** (ugs.) – biti pod copato
- * **Perlen vor die Säue werfen** (salopp) – metati bisere svinjam
- * **einen [kleinen/richtigen o ä] Pik auf jmdn. haben** – imeti *koga* na piki
- * **von Pontius zu Pilatus laufen** (ugs.) – hoditi od Poncija do Pilata
- * **von Pontius zu Pilatus geschickt worden** – pošiljati *koga* od Poncija do Pilata
- * **aus einem Saulus zu einem Paulus werden** (*bildungspr*) – iz Savla postati Pavel
- * **schwarzes Schaf** – črna ovca
- * **ins Schwarze treffen** – zadeti v črno
- * **seine Siebensachen zusammensuchen, vestauen, packen** (ugs.) – pobrati svojih pet češpelj
- * **der verlorene Sohn** – (kot) izgubljeni sin
- * **den Stier (Bock) bei den Hörnern packen/fassen** – zgrabiti bika za roge
- * **Stroh im Kopf haben** (ugs.) – imeti slamo v glavi
- * **aufs Tapet kommen** (ugs.) – priti na tapeto, znajti se na tapeti
- * **etw. unter den Teppich kehren** (ugs.) – pomesti *kaj* pod preprogo¹⁰
- * **den heiligen Ulrich anrufen (rufen)** (scherzh., verhüll.) – klicati Urha [na pomoč]¹¹

¹⁰ Frazem **pomesti *kaj* pod preprogo** ima še različice z drugačnimi glagolskimi sestavinami, npr. skriti, spraviti. Frazema ne najdemo v starejših slovarjih, prav tako ne v Slovenskem pravopisu 1962 in 2001 ter SSKJ. Pojavi se šele v novejšem slovarskem gradivu za SP 2001 po letu 1990. Pozna pojavitev kaže, da je frazem nastal v najnovejšem času, saj npr. tudi nemški frazeologi datirajo ustrezni nemški frazem *etwas hinter den Teppich kehren* z letnico 1950. Pomensko in po sestavi enak frazem je še v češčini: **zamést něco pod koberec**. Osnovna predstava, po kateri je iz navadne besedne zveze **pomesti *kaj* pod preprogo**, je malomarnost, površnost pri pospravljanju, ki pa je tisti, ki jo je zagrešil, noče priznati. Sestavina **pomesti** še ohranja povezavo s prvotnim pomenom, sestavini **skriti, spraviti** pa sta prišli v sestavo besedne zveze, ko je bila že v prenesenem pomenu.

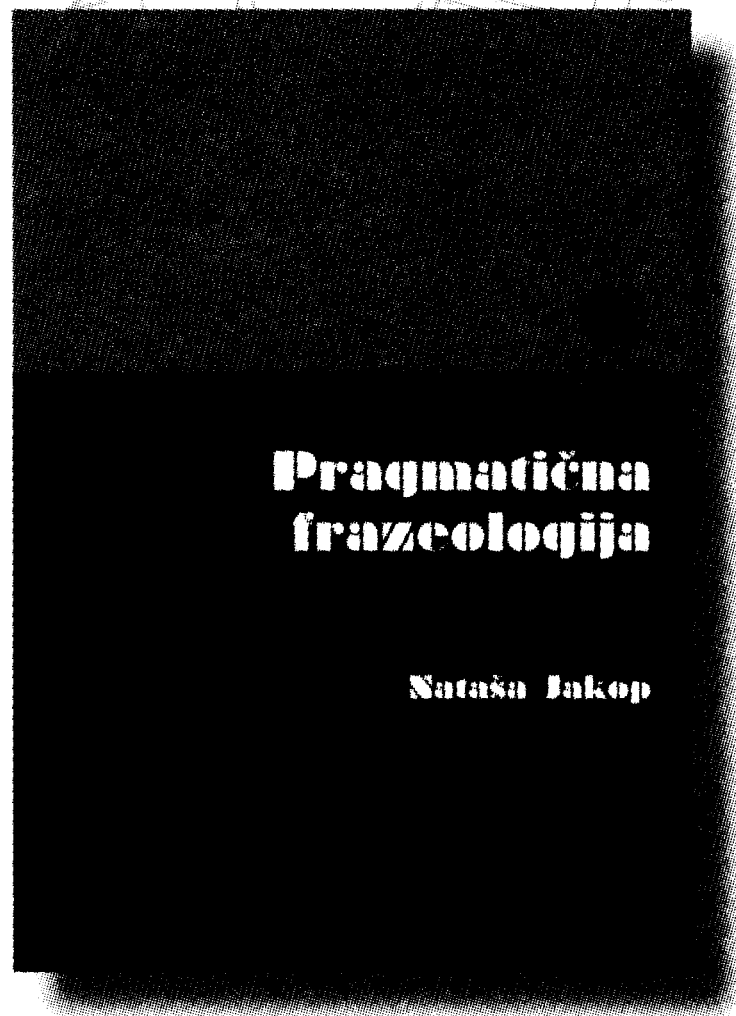
¹¹ Frazem **urha (Urha) klicati [na pomoč]** ne temelji na poimenovanju **urh** 'brezrepa dvoživka', ki je nastala po imenu **Urh, Ulrich** nemškega izvora, ampak se povezuje s sv. **Urhom**. Razlagajo ga kot spomin na nekdanja poganska slavja, ki jih npr. v Angliji še danes prirejajo v nedeljo po 4. juliju. Na slavnih se opijejo, zato pogosto tudi bruhajo. Sv. Urh je tako zaradi svojega mesta v koledarju moral prevzeti še vlogo zavetnika in priprošnjika tistim, ki so pregloboko pogledali v kozarec in jim je bilo potem slabo. Slovenskemu **urha (Urha) klicati** po sestavi in pomenu ustrezata nemška izraza **den heiligen Ulrich anrufen** in **sankt Ulrich rufen**, po pomenu pa npr. srbsko **praviti rigoleto** in slovensko **peti rigoleto**. Sestavino **Ulrich** v nemškem frazemu, ki je obstajal že v 16. stoletju, razlagajo kot olupševalni posnetek glasov osebe, ki bruha.

- * **ins Wasser fallen – pasti v vodo**
- * **ins Wasser gehen – skočiti v vodo**
- * **ein Wolf im Schafpelz - volk v ovčji koži**
- * **bis an die Zähne bewaffnet – oborožen do zob**
- * **auf einen grünen Zweig kommen – priti na zeleno vejo.**

Janez Keber, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2,
1000 Ljubljana
E-pošta: keber@zrc-sazu.si

Novost iz zbirke
LINGUISTICA ET PHILOLOGICA

Nataša Jakop
PRAGMATIČNA FRAZEOLOGIJA

V monografiji so obravnavane frazeološke enote, ki znotraj frazeologije predstavljajo posebno skupino – pragmatične frazeme. Z jezikoslovnega vidika so obdelane slovnične in pomenske lastnosti frazemov, s katerimi govorce v slovenščini izražamo svoja čustva, razpoloženja (npr. *ljubi bog*), svoj odnos do naslovnika (npr. *pojdi se solit*), vzpostavimo stik z naslovnikom (npr. *dobro jutro*) ali z njimi poudarimo vsebino sporočila (npr. *reci in piši*). Teoretična spoznanja so podprta z zanimivim živim jezikovnim gradivom slovenskih pragmatičnih frazemov.

2006, 212 str., 17 × 24 cm, ISBN 961-6568-49-3.

CENA: 3.355 SIT / 14,00 €.

Informacije in naročila:

ZALOŽBA
Z R C

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94

e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

Katalog izdaj založbe si oglejte na: <http://zalozba.zrc-sazu.si>

Kosta Peev, Rečnik na makedonskite govori vo jugoistočniot egejski del, tom 3, (L–Ń) (Skopje 2005)

Vera Smole

IZVLEČEK: Predstavljamo tretji zvezek slovarja makedonskega dialektologa Kosta Peeva Rečnik na makedonskite govori vo jugoistočniot egejski del, tom 3, (L–Ń) s kratkim ozirom na primerjavo pogojev nastajanja takih del, možnim pomenom za nestrokovnjake in predstavitvijo dodatkov k izšlim zvezkom.

ABSTRACT: The third book from Macedonian dialectologist Kosta Peev, A Dictionary of Macedonian Dialects in the South-East Aegean Part of Macedonia (Rečnik na makedonskite govori vo jugoistočniot egejski del, tom 3, (L–Ń)) is presented with short discussion comparing the conditions for producing similar work, its possible importance for non-professionals, and additions to published books.

Z zanimanjem in občudovanjem spremljamo v Sloveniji izhajanje narečnih slovarjev drugih slovanskih jezikov, pri čemer se ob pomanjkanju svojih posebno pozornost posveča slovarjem jezikov bivše Jugoslavije.¹ Tako nista ostala neopažena tudi prva dva zvezka Peevega slovarja jugovzhodnih makedonskih govorov, ki so se nekdanje govorili predvsem v današnji Grčiji: prvega je podrobno, predvsem pa z vidika pomembnosti gradiva za jezikovnozgodovinske in jezikovnogenetske raziskave predstavila Alenka Šivic-Dular (v *Slavistični reviji* 50, 2002, št. 3, str. 373–380), oba pa – prav tako podrobno – z leksikografskega vidika Peter Weiss (v *Jezikoslovnih zapiskih* 8, 2002, št. 1, str. 231–237). Tako je morda ob tretjem zvezku o slovarju težko dodati še kaj novega, a že samo nadaljevanje izhajanja tega obsežnega dela si pozornost zasluži.

Dosedanji zvezki so izhajali na tri leta: prvi leta 1999, drugi 2002 in tretji 2005. Prinašajo leksiko od črke A do Ń (po azbučnem zaporedju), črke L, Ĺ, M, N in Ń, ki so začetnice iztočnic, obdelanih v tretjem zvezku, pa so ravno osrednje črke makedonske azbuke – trinajst jih je pred njimi in trinajst za njimi. Na približno 1000 zelo drobno tiskanih straneh se število obdelanih iztočnic bliža 10.000-im, kar nam že na prvi pogled priča o obsežnosti posameznih gesel oz. bogatem ponazarjalnem gradivu. Vsak zvezek ima tri dele: uvodni je razumljivo najobsežnejši v prvem

¹ Posebej je potrebno izpostaviti ocene Petra Weissa.

zvezku, kratek v drugem, v tretjem ga ni. Osrednjemu slovarskemu delu sledijo avtorjeve razprave, nastale na istem gradivu in napisane za različna znanstvena srečanja – k njim se še vrnemo. Posebnost tega slovarja ali bolje – teh govorov je, da so izgubili svoj avtentični prostor rabe in je njihova krajevna pripadnost in notranja diferenciacija svojevrstna rekonstrukcija, z izjemo izpisa starejših dialektoloških študij narejena na podlagi anketiranja informatorjev, živečih izven avtohtonega prostora; to je torej slovar narečnih govorov, ki jih več ni. Obenem pa so to govori, v katerih se zaradi obrobnosti išče ne samo arhaizme, ampak tudi narečno osnovo cirilmetodovega jezika ter so zato pritegovali pozornost ne samo domačih ampak še prej tujih raziskovalcev.²

Pozornost vzbujajo na samem začetku tudi odlomki iz recenzij in predstavitev slovarja, ki pričajo o tem, da so bile izdaje opažene in dobro sprejete tako doma (v Makedoniji) kot v tujini. Da je temu tako, sta ob dejstvu, da slovar vsebuje izjemno bogato besedno, frazeološko in besedilno gradivo, deloma celo enciklopedično (prim. Weiss 2002: 236) pomembna še dva dejavnika: 1) delo skupaj z obsežno avtorjevo monografijo o enem izmed govorov s tega področja, tj. o kukuškem govoru, predstavlja veličasten spomenik Makedoncem, leta 1913 pregnanim iz rodni vasi v Egejski Makedoniji in raztepenim na vse strani, tudi preko oceana (prim. Weiss 2002: 231), in 2) obsežno in zahtevno delo – resda tudi z izrabo gradiva iz skupinskega projekta – že tretje desetletje opravlja en sam avtor, upokojeni prof. dr. Kosta Peev. Skoraj 30 let urejanja, vnašanja v računalnik in slovarske obdelave bi bila najbrž za vsakogar brez velike čustvene prizadetosti za usodo rojakov, ki so ostali brez doma, nesprejemljiva žrtev. Za pišoče, ki nimajo opravka s številnimi posebnimi znaki za fonološki zapis, 1000 strani morda ni veliko; vsem nam, ki se s tem ubadamo vsakodnevno in vemo, da tudi čudežna računalniška tehnologija ni prinesla odrešitve, pa lahko vzbuja samo občudovanje avtorjeve delavnosti, vztrajnosti, potrpežljivosti in neomajne volje. Koliko težav in odrekanja, pa tudi potrebne podpore s strani najbližjih je bilo v vseh teh letih potrebne, dajejo slutiti posebna spremna besedilca, avtorjeva posvetila in zahvale: ženi in hčerama (1. zvezek), zdravniškemu timu (2. zvezek), vnukom (3. zvezek); zeta pa sta poskrbela za tehnično podporo (program za vnos in oblikovanje).³

Morda so zgoraj naštetu nepomembne podrobnosti; dejstvo pa je, da so ključne za nastanek dela, za katerega lahko samo želimo, da bo izpeljano do konca, do zadnje makedonske črke, tj. Š. Makedonci bodo tako dobili svoj daleč najobsežnejši narečni slovar, primerjalno in etimološko jezikoslovje pa obsežno gradivo z južnega roba južnoslovanskih jezikov. Strah (a upamo, da neuresničen), da bi delo ostalo torzo, vzbuja ugašanje zanimanja financerjev in pristojnih institucij: če je prvi zvezek še nastal kot del projekta »Makedonski dialekti v Egejski Makedoniji«, ki ga je pri Makedonski akademiji znanosti in umetnosti vodil akad. Božidar Vidoeski, se

² Prve raziskave na tem področju je opravil ravno slovenski jezikoslovec Vatroslav Oblak in jih objavil v znameniti študiji *Macedonische studien, Die slavische Dialecte des südlichen und nordwestlichen Macedoniens*, Wien 1896.

³ Mimogrede: to je med drugim tudi neposreden dokaz o močni povezanosti makedonske družine, četudi njeni člani živijo daleč vsaksebi.

je po koncu projekta in izidu prvega zvezka delo za drugi zvezek preselilo v okvir Inštituta za makedonski jezik Krste Misirkov (gl. str. 3 obeh zvezkov), tretji zvezek pa je očitno nastajal tudi brez tega okrilja.⁴ Upoštevajoč okolnosti, je razumljivo, da delo leksikografsko ne more biti vrhunsko: njegove slabosti in prednosti je natančno obdelal P. Weiss (2002:232–237) in hkrati poudaril, da »... je domet slovarja veliko večji.« (237). Nehote se vsiljuje primerjava s podobnim projektom, ki istočasno poteka na Filozofski fakulteti v Novem Sadu pod vodstvom prof. dr. Dragoljuba Petrovića, dosedanji rezultat pa so 4 zvezki (od A do Lj) slovarja srbskih govorov Vojvodine (*Rečnik srpskih govora Vojvodine*) (Petrović 2000, 2002, 2003, 2004), izdeluje pa ga skupina 4–5 ljudi, sloneč na bogati srbski (narečni) leksikografski tradiciji, kar oboje vpliva tudi na slovaropisno veliko bolj dodelan izdelek (prim. Weiss 2001). In če potegnemo še paralelo s stanjem doma oz. s slovarskimi projekti iz slovenskih narečnih govorov: dokončani so slovarji manjšega obsega ali delni (tematski) in večinoma leksikografsko manj zahtevni, medtem ko sta oba obsežna in leksikografsko zahtevna projekta (zaenkrat) zastala že kmalu na začetku poti (pri H); to sta večavtorski koroški *Thezaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten* (ur. Stanislaus Hafner, Erich Prunč) *1 A- bis B-, 2 C- bis dn-, 3 do- bis F-, 4 G- bis H-* (Dunaj, 1982, 1987, 1992, 1994) in slovar Petra Weissa *Slovar govorov Zadrebke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami: Poskusni zvezek A–H* (Ljubljana, 1998).⁵ Tako smo potencialni pisci narečnih slovarjev – in verjetno je isto mučilo tudi Kosta Peeva – pred težko odločitvijo: 1) dodelovati vsako geslo do potankosti in tvegati, da slovar nikoli ali pa le delno izide ali 2) biti, pa čeprav v nasprotju s svojim strokovnim znanjem in pričakujoč kritik, »zadovoljen« s preprostejšo slovaropisno rešitvijo (napake so vedno nenamerne!) in v skladu z omejenostjo človeškega življenja zastavljeno pripeljati do cilja. Iz prakse vemo, da se zgledujemo po dobrih izdelkih, s pridom pa uporabljamo vse, ki so vsaj zadovoljivi – še toliko bolj, če so redki.

Sledeč edinemu cilju, tj. »ohraniti veliko bogastvo tistega dela makedonskega naroda, ki je moral zapustiti svoja ognjišča« (Mileva Lazova, Voskresovanje na eden istoriski etnokulturen subjekt, poročilo o promociji 3. zvezka in intervju z avtorjem v reviji *Makedonsko sonce* 571, 10. 6. 2005, str. 40–41), avtor vlaga velike napore, da bi slovar pripeljal do konca: po napovedi iz intervjuja ob izidu tretjega zvezka lahko pričakujemo, da bo to že z izidom četrtega zvezka v letu 2006. Skupaj s slovarju pridanimi članki in v letih 1987 in 1988 izšlo obsežno monografijo o enem izmed

⁴ Tu se namesto navedbe projekta oz. inštitucije nahaja pretresljiva pesem Blažeta Koneškega, ki se (v mojem nestrokovnem prevodu) glasi takole: *Z namišljenimi mejami / sem orisal svojo domovino. / Postavil sem mejnike na vse njene robove: / ... na reke, jezera in na morski breg. / ... Na planinske vrhove / s katerih se skozi razredčene oblake / odkriva pogled v daljne kraje. / Do kamor seže moja ljubezen, / do tam je moja domovina. / A vi, hej! / Kaj ste si izmislili, da jo zamejite?!*

⁵ Pridružuje se jima še izvrsten, lahko bi rekli konkordančni slovar A–K, priložen (neobjavljeni) disertaciji Karmen Kenda-Jež *Cerkljansko narečje. Teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja*. (mentor T. Logar). Ljubljana 2002, 203 + 156 str.

teh govorov, tj. o kukuškem govoru (*Kukuškiot govor*) istega avtorja,⁶ bodo ti, sedaj že skoraj povsem izumrli makedonski govori med najbolj obdelanimi.

Dosedanji trije zvezki prinašajo v razdelku Izbrana gramatična vprašanja na 68 straneh šest razprav o pomembnejših pojavih na različnih jezikovnih ravneh teh makedonskih govorov. V prvi, Redukcija kot dejavnik delitve dolnjevardarskih govorov, na kontrastiven način avtor utemelji delitev teh govorov na južne in severne – z našega stališča je zanimivo to, da v južnih govorih redukcijo (končnih) nenaglašanih samoglasnikov vzpodbuja morfološki pojav, in sicer slabljenje kategorije spola, povzročeno od turškega in aromunskega jezika; v drugi, O malo poznanem arhaizmu v jugovzhodnih makedonskih govorih, dopolni dotakratne razprave o pomenu in funkciji veznika *da* v teh govorih (oba v 1. zvezku); v tretji, O zaimenskem sistemu v južnih makedonskih govorih, na obsežnem gradivu dokazuje porušen sklonski in spolski sistem; v četrti, O dezintegraciji jugovzhodnih makedonskih govorov, poskuša tudi s pomočjo demografskih podatkov iz obravnavanih vasi ugotoviti upravičenost in stopnjo vdora t. i. balkanizmov v različne plasti makedonskih govorov; v peti, Ponovno o »lažnih ostankih« končnega jera v jugovzhodnih govorih, obdela vse dosedanje teorije o tem pojavu in na koncu, s pomočjo veliko obsežnejšega gradiva, kot so ga imeli drugi avtorji, ugotovi, da ga ne povzroči glasoslovni, pač pa oblikoslovni pojav, ki je povezan s slabljenjem kategorije spola zaradi vpliva turškega jezika (vse tri v 2. zvezku); v šesti, Relikti v prozodijskem sistemu jugovzhodnih makedonskih govorov s kukuško-dojranskega področja, opozarja na vrsto posebnosti v naglaševanju besed – govori imajo prosto mesto naglasa, naglas je zelo premičen, veliko besed je naglašanih končniško. Iz razprav lahko razberemo natančno predstavitev obravnavanih problemov, bogato gradivsko potrto in preiščeno izbrano snov, saj se ob ožjih krajevnih posebnostih odkriva vrsta jezikovnih univerzalij, pomembnih še posebej za tiste, ki se ukvarjajo z dialekti v stiku z drugojezičnimi, tudi tipološko raznorodnimi jeziki.

Naj bo tale kratek prikaz tistega dela raziskav, katerim se je makedonski dialektolog in univerzitetni profesor dr. Kosta Peev posvečal z največjo vnemo in ljubeznijo, obenem tudi skromno voščilo ob njegovi 70-letnici z željo, da bi mu zdravje služilo še vrsto let – v veselje njegove družine, prijateljev in stroke.

Vera Smole, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2,
1000 Ljubljana

E-pošta: vera.smole@guest.arnes.si

⁶ Monografija spada med boljša dela ne samo makedonske, pač pa slovanske dialektologije nasploh. Izšla je v dveh knjigah: prva na 351 straneh za uvodom (7–39) prinaša fonologijo (43–158), morfologijo (163–272) in sintakso (275–316), druga pa še na dodatnih 363 straneh slovar (17–143), frazeološki slovar (151–212) in besedila (215–359), vse s kratkimi uvodi in znanstvenim aparatom.

Johann Siegmund Valentin Popowitsch (Janez Žiga Valentin Popovič), *Vocabula Austriaca et Stiriaca* 1–2 (Frankfurt am Main 2004)

Peter Weiss

IZVLEČEK: Avstrijski slovar, ki ga je v tretji četrtini 18. stoletja sestavil slovenski učenjak Janez Žiga Valentin Popovič (1705–1774), je izšel šele leta 2004 v uredništvu Richarda Reutnerja, ki je k njemu napisal obsežen uvod. Slovar vsebuje mnogo jezikovno-geografskih podatkov za nemščino, odlične razlage in marsikaj primerjalnega, veliko pa se najde tudi v zvezi s Popovičevo materinščino. Občudovanja vredna je avtorjeva razgledanost predvsem po nemškem jezikoslovnem prostoru in po takratni jezikoslovni literaturi

ABSTRACT: The Austrian dictionary composed by the Slovenian scholar Janez Žiga Valentin Popovič (1705–1774) in the third quarter of the 18th century was only published in 2004, and edited by Richard Reutner, who wrote an extensive introduction to it. The dictionary comprises many language-geographical data for the German language, excellent explanations and many comparisons with much information provided regarding Popovič's mother tongue. The author's broad horizon is admirable, especially with regard to the German language area and the linguistic literature of that time.

V uvodih k slovarjem avstrijskih posebnosti v nemščini v zadnjem času čisto na začetku beremo ime učenega slovenskega rojaka iz 18. stoletja, jezikoslovca in naravoslovca Janeza Žiga Valentina Popoviča. V zadnjem času zato, ker je šele od leta 2004 širši javnosti dostopen njegov avstrijski slovar, ki je – sicer občasno uporabljen – skoraj dve stoletji in pol ležal v knjižnici sicer dostopen javnosti, vendar pa neobjavljen. To sicer ni prvi izdani Popovičev slovar, je pa daleč najobsežnejši.

Delo, ki je izšlo v dveh knjigah, si je treba ogledati iz več različno tehtnih razlogov. Prvi je naklonjenost slovarski predstavitvi besedja in iz tega izvirajoča jezikoslovna radovednost, drugi je slovensko gradivo v tem slovarju, tretja pa je pisec slovarja, v Arclinu pri Vojniku leta 1705 rojeni Janez Žiga Valentin Popovič, ki je ustvarjal večinoma v tretji četrtini 18. stoletja.

Popovič je bil slovenskega rodu, kar je, kadar je beseda nanesla na njegov rod, rad pokazal in poudaril. Otroška leta je preživel v Arclinu, potem pa je deset-

leten odšel z bratoma študirat v Gradec. Po končanem bogoslovju ni bil posvečen v duhovnika, ampak je gostoval najprej kot domači učitelj (tudi po slovenskem ozemlju), potoval med drugim tudi v južno Italijo in na Malto ter učil na ustanovah, kakršna je bila plemiška akademija v Kremsmünstru. Od leta 1746 naprej je bil, kot piše Kidrič v Slovenskem biografskem leksikonu, od koder povzemam Popovičeve življenjepisne podatke, »zaseben učenjak in publicist«, sprva v Kremsmünstru, nato v Regensburgu, Nürnbergu in Leipzigu, ustalil pa se je leta 1753, ko je dobil mesto javnega učitelja nemškega jezika in govorništva na dunajski visoki šoli. Tu je ostal dobrih 13 let, preostanek življenja pa je kot delavni upokojenec preživel večinoma v Perchtoldsdorfu pri Dunaju, kjer je obdeloval vinograd in spisal večino svojega avstrijskega slovarja in kjer je leta 1774 umrl.

Popovičev avstrijski slovar se je v prepisu Popovičevega mlajšega sodobnika, piarističnega redovnika in učitelja lepopisja Antona Wasserthala, ohranil v Avstrijski narodni knjižnici. Uporabljali so ga mnogi germanisti in iz njega črpali podatke za svoje slovarje in za druga jezikoslovna dela. Nema lokrat so bila izražena pričakovanja in zahteve, da bi slovar izšel v knjižni obliki, kar je izrecno zapisal recimo že nemški slovaropisec Johann Christoph Adelung osem let po Popovičevi smrti. Navsezadnje se je obsežnega rokopisnega slovarja lotil dunajski germanist Richard Reutner, tako da je zdaj pred nami Popovičev slovar na več kot 770 straneh z urednikovim dodatkom (aparatom). V njem so navedeni v rokopisu prečrtani deli besedila (str. 777–806), spregledi v rokopisu, ki so zahtevali vrivke v objavljenem besedilu (str. 807–818), pojasnila (str. 819–858) in slika ene od rokopisnih strani slovarja (str. 859). Slovarju ustrezno dragocen je v tej izdaji obširni in zgledni Reutnerjev uvod v slovar na 212 z rimskimi številkami označenih straneh, kjer so zapisane tehtne ugotovitve in izčrpno navedeno gradivo, mimo katerega pri raziskovanju Popovičevega dela ne bo več mogoče.

Iz urednikovega uvoda izvemo o Popovičevem življenju in delu le bistveno, saj so dejstva natančneje navedena pri drugih piscih, nazadnje recimo v knjigi Kurta Faningerja o Popoviču kot avstrijskem slovničarju (*Johann Siegmund Valentin Popowitsch: Ein österreichischer Grammatiker des 18. Jahrhunderts*) iz leta 1996.

V uvodu so predstavljeni Popovičev položaj v okviru nemške jezikovne reforme v Avstriji v 18. stoletju in Popovičev pristop in metoda, tj. njegovo jezikovnoteoretično stališče. Iz razdelka o nastanku in dataciji Popovičevega avstrijskega slovarja izvemo, da je misel na slovarsko ureditev avstrijskega besednega gradiva pri piscu zorela od štiridesetih let 18. stoletja in je izkazana tudi v njegovi knjigi *Raziskave morja (Untersuchungen vom Meere)* iz leta 1750, Popovič pa je slovar dopolnjeval do časa tik pred smrtjo, torej do leta 1774 (str. XXXVI–XXXVIII).

Posrečeno je urednikovo mnenje o slovarski strukturi Popovičevega slovarja: »Kdor bi z zahtevami, kakršne se danes postavljajo slovarjem, pristopil k zgodovinskim slovarjem in še posebej k Popovičevemu, bi ga na mestu kap. Glede na izročilo je več gesel, katerih iztočnice se pravopisno ujemajo. Kazalke kažejo v prazno. Sistematičnega tudi sicer ni nič. Kot iztočnica nastopa praviloma v Avstriji veljavna pisna, pogovorna ali narečna oblika, pa tudi to ne dosledno [...]. Za pisanje iztočnic uporablja Popovič nedosledno svoje lastno označevanje. Podatki o pravopisu in etimologiji so nesistematični. In vendar so Popovičeva gesla po drugi strani

v določenem smislu tudi že spet moderna. Zaradi pripovednega sloga, ki sega vse do klepetavosti, so bila že gesla natisnjena Poskusa [*Versuch einer Vereinigung der Mundarten von Teutschland* iz leta 1780 – P. W.] označena kot ‚slovaropisne pripovedi‘ [...].« (Str. XLIII–XLIV)

V slovarju je Popovič navajal sopomenske in heteronimne nize iz različnih jezikovnih zvrsti: črpal je iz slovarjev in drugih del, in ker je prepotoval kar nekaj nemškega ozemlja, je imel ogromno podatkov iz lastnih zapisov, saj si je, kot so poročali njegovi sodobniki, tako ohranjal, kar so mu povedali njegovi informatorji, ki so bili kuharice in otroci (tem je puščal, da so »popravljali njegovo štajersko nemščino«) ter vajenci in služabniki (str. XXXIV). Že iz po Popovičevi smrti natisnjena Poskusa je razvidno, da je bil predhodnik sodobne jezikovne (besedne) geografije (str. CXII). Ker je Popovič prevneto grmadil gradivo, ki ga je potem v svojem bivališču še obdeloval in opremljal z etimološkimi in pravopisnimi izsledki in domislicami, se mu je tako nakopičilo, da »nobeno [njegovo] slovnično in slovaropisno delo ni šlo v tisk v celoti« (str. XXXV).

Pri nemških sopomenkah, ki v avstrijskem slovarju seveda prevladujejo, je bil urednik Reutner v uvodu še posebej pozoren na Popovičeve podatke o prostorski razširjenosti leksemov; po primerjavi s podatki v najnovejših objavljenih nemških jezikovnih atlasih je sklenil: »Primerjava kaže, da Popovičevi besednogeografski podatki sicer ne zdržijo koraka z izčrpnostjo in natančnostjo v modernih jezikovnih atlasih, v glavnem pa držijo« (str. LXXI).

Poskusov etimoloških razlag je v avstrijskem slovarju veliko: Popoviču je šlo še bolj za jezikovno podobnost (str. LXXXII), saj se je znanstveno opazovanje jezikov v tem smislu uveljavilo šele v drugi četrtini 19. stoletja, nemščine z Jacobom Grimmom (str. LXXXIII). Poleg tega so etimologije v avstrijskem slovarju marsikdaj na nepričakovanih mestih, recimo *Schmetten* 'smetana', kar se je govorilo v nemščini na področju Češke in Moravske, v geslu *Obes*.

Že v knjigi *Raziskave morja* je Popovič zastavil nov način zapisovanja istih glasov, ki so se v upoštevanih jezikih pisali različno. Res si je, kot ugotavljajo starejši slovenisti, prizadeval za zapisovanje po načelu ena črka – en glas, kar naj bi kazalo na odmik od bohoričice in željo po čem takem, kar smo veliko pozneje dobili z dajničico in metelčico ter nazadnje z današnjim črkopisom na osnovi gajice, vendar pa je pri tem snoval nekaj takega, kot je mednarodna fonetična abeceda. Ni mu šlo za reševanje slovenskih zadreg, ampak tistih, ki jih je imel z nemščino (str. XLIII) in npr. madžarščino, kar pa si bo treba ogledati še bolj sistematično. V avstrijskem slovarju je uporabljen ta način za mnoge nove primere, natančnejši pa je (ali je želel biti) Popovič tudi pri zapisovanju nemških samoglasnikov, kar je v zvezi z njegovimi prizadevanji za nemški pravopis.

Avstrijski slovar je zelo moderen s tem, ker vsebuje 73 ilustracij, ki želijo pri Popoviču, kot piše urednik Reutner, »informirati, ne krasiti« (str. XCI). Prepisovalec Wasserthal jih je prerisal iz Popovičevega izvornika, Popovič pa jih je včasih iz literature, ki jo je uporabljal (str. XCI).

Tako kot je Popovič navajal in kopičil podatke iz drugih objavljenih del (str. LXXI–LXXVIII), so njegov rokopisni avstrijski slovar in tudi objavljeni Poskus iz leta 1780 prepisovali in v svojih delih upoštevali drugi sestavljalci slovarjev avstrijskih

jezikovnih posebnosti (str. XCII–CXI). V 18. stoletju natisnjena Popovičeva dela so upoštevali npr. Adelung in brata Grimm v svojih nemških slovarjih ali Schmeller v bavarskem.

Avstrijski slovar v Reutnerjevem uredništvu sicer ne premore potrebnega registra, saj bi obsegal več sto strani (str. XLII–XLIII). Zato pa je urednik preveril vse dosegljive Popovičeve navedke in zbral natančne naslove virov, ki so zdaj razvrščeni po strokah (pri Popoviču so bili večinoma samo nakazani), tem pa pripisal gesla v avstrijskem slovarju, kjer so navedeni ali nakazani. Pri tem mu je bil v pomoč natisnjeni dražbeni katalog knjig iz Popovičeve zapuščine. Reutner je kar se da natančno navedel tudi vse kazalke na tuja in Popovičeva objavljena in rokopisna dela (str. CXXXVI–CCXII). Seznam Popovičevih del ter primarna in sekundarna literatura o njem obsegata 19 strani (str. CXVII– CXXXV).

Iz urednikove ocene (str. CXII–CXIII) je mogoče povzeti tole bistveno: Popovičev avstrijski slovar je »najobsežnejša dokumentacija avstrijske jezikovne rabe v 18. stoletju«. V njem se mešajo različne slovaropisne zamisli, od katerih sta najpomembnejši zamisel idiotikografije in zamisel enciklopedije. Popovič je z avstrijskim slovarjem še dodatno potrdil vlogo predhodnika moderne jezikovne geografije. Nasprotoval je najvplivnejšemu nemškemu jezikovnemu reformatorju 18. stoletja Johannu Christophu Gottschedu, ki je želel nemško knjižno rabo umeriti po saški iz okolice Meißen; Popovič je v nemški knjižni jezik uvajal pokrajinske knjižne besede, kar je »v okviru zamisli nemškega jezika kot pluricentričnega jezika« zdaj že dolgo samoumevno. (Mimogrede: Avstrijci so pri rabi nemščine v Evropski uniji uveljavili svoje dvojnične izraze za 23 pojmov, recimo *Erdäpfel* nasproti siceršnjemu nemškemu *Kartoffeln* 'krompir', *Fisolen* :: *grüne Bohnen* 'stročji fižol', *Karfiol* :: *Blumenkohl* 'cvetača', *Kren* :: *Meerrettich* 'hren', *Marillen* :: *Aprikosen* 'marelice', *Paradeiser* :: *Tomaten* 'paradižnik' ali *Ribisel* :: *Johannisbeeren* 'ribez' (nav. po Robert Sedlaczek, *Das österreichische Deutsch: Wie wir uns von unserem großen Nachbarn unterscheiden*, Wien, 2004, str. 13).) V avstrijskem slovarju je Popovič pri opisih obravnavanih besed in besednih zvez izredno natančen in izčrpen, tako da je upoštevanja vreden ne le za germanistiko, ampak tudi za druge discipline, kot je zgodovina mesta Dunaja, arhitekture, medicine, botanike, zoologije, lova, iger ipd., pri njem izvemo podrobnosti o tedanjih merah ali vrstah peciva, skratka zelo dragocene podatke izpred kakih 250 let.

Za slovenistiko je Popovičev slovar pomemben zaradi uveljavljanja védenja o slovenskem jeziku in zaradi zapisa slovenskih besed, opisa slovenskih posebnosti, ki so se odrazile v nemščini (kozolec je predstavljen v geslu *Härpfe* in kolač v geslu *Kolätschen*), to pa je velikokrat povezano z iskanjem izvora nemške besede ali z navajanjem drugih besed, ki imajo pri Popoviču podobno obliko. Slovar bo koristen pripomoček tudi pri ugotavljanju nemških izposojenk v slovenščini. – O Popovičevem slovenskem izvoru pričajo tudi v Reutnerjevem uvodu (str. X) navedena imena slovenskih krajev iz okolja, iz katerega je izhajal: Celje, Vranksko, Vojnik, Ljubljana, Maribor, Ptuj, Prebold, Prevole (pri Novem mestu), Podgrad in Tabor (pri Vranskem), Tabor (pri Vojniku), Slovenj Gradec in Vipava. Dodati bi bilo treba še eno, ki je zapisano v geslu »Präßberg. Wind.[isch 'slovensko' – P. W.] Mozirje«.

Rokopisni slovarji, v katerih je upoštevana slovenščina iz preteklih časov, se

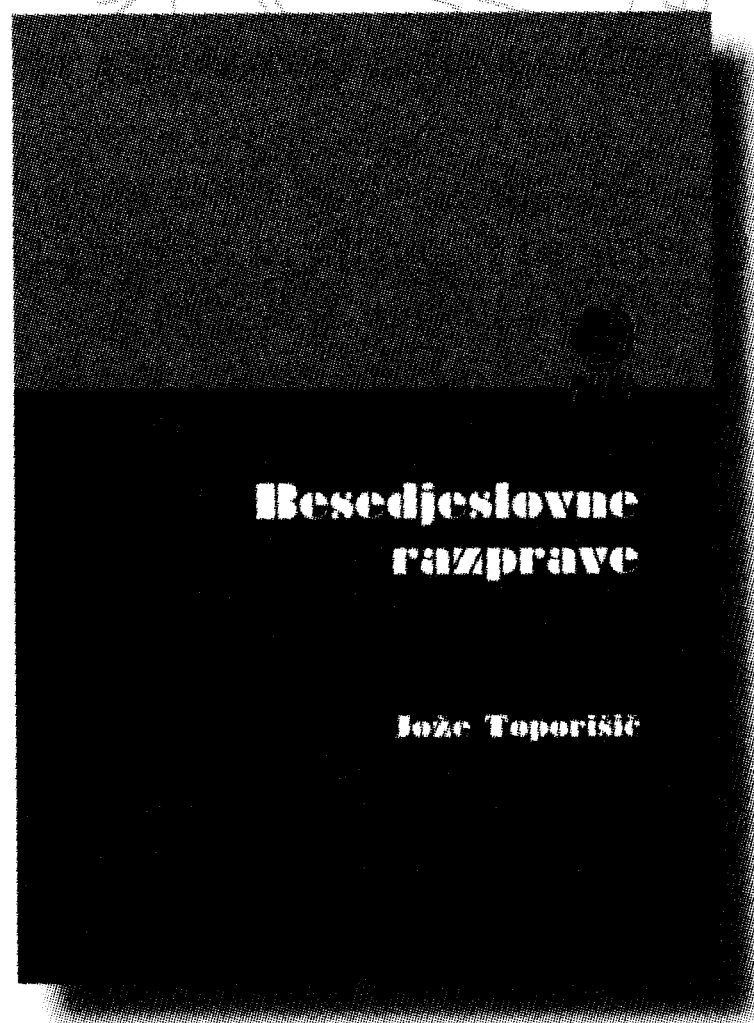
še vedno tiskajo. Izhajajo ponatisnjeni delno preurejeni slovarji, kakršen je Pleternikov, pred leti je bil izdan obrnjeni rokopisni Kastelic-Vorenčev slovar in že prej natisnjeni Gutsmanov slovar. Krog zgodovinskih slovarjev pa se še širi: s Popovičevim avstrijskim slovarjem (zaradi težav pri latinskem izgovoru in pomenu naslova slovarja: *Vocabula Austriaca et Stiriacae* pomeni 'avstrijske in štajerske besede') smo dobili slovar slovenskega pisca, ki z nekaterimi zelo modernimi postopki obravnava predvsem nemško pokrajinsko in narečno besedje, upošteva pa tudi mnoge slovenske in druge slovanske besede ter še marsikaj slovenskega, kar vse si bo treba pogledati pobliže.

Richard Reutner, urednik pričujočega slovarja, je poleg razprav o Popoviču za tisk pripravil še dva obsežnejša Popovičeva rokopisa, ki sta izšla v knjigah *Der Abschnitt »Dialecti« aus den vermischten Schriften des Johann Siegmund Valentin Popowitsch (1705–1774)* (2003) in *Orthographische Schriften* (2005). Popovičevega nenatisnjenega gradiva (ne da bi upoštevali njegovo korespondenco) je še kar nekaj, in sicer tudi rokopis Ms 423 iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani z naslovom *Specimen Vocabularii Vindo-Carniolici* (prvič ga srečamo v Pohlinovi *Bibliotheci Carnioliae* – Pohlin ga je dodobra izčrpal za svojo knjigo *Glossarium Slavicum*, izdano leta 1792), ki ga zdaj pripravlja za natis prizadevni in vestni urednik Reutner, tako da bomo lahko »novo« Popovičevo delo, ki je bilo predolgo v rokopisu, kmalu brali natisnjeno.

Peter Weiss, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2,
1000 Ljubljana
E-pošta: Peter.Weiss@guest.arnes.si

Novost iz zbirke
LINGUISTICA ET PHILOLOGICA

Jože Toporišič
BESEDJESLOVNE RAZPRAVE

V knjigi so objavljeni avtorjevi sestavki in razprave, ki so izhajali od srede 60. let (1965) pa do leta 2005. Objavljeni so bili v kar 25 domačih, nekaj pa tudi v tujih glasilih ali zbornikih.

Knjiga obsega šest razdelkov, naslovljenih po jezikoslovnih vejah, ki obravnavajo ustrezno problematiko besed in posebnih besednih zvez: Besedoslovje, Besedotvorje, Oblikoglasje, Izrazoslovje, Frazeologija in Slovaroslovje. Dodano je stvarno in imensko kazalo ter seznam sestavkov.

2006, 668 str., 17 × 24 cm, trda vezava, ISBN 961-6568-42-6.

CENA: 5.704 SIT / 23,80 €.

Informacije in naročila:

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94
e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si
<http://zalozba.zrc-sazu.si>

Katalog izdaj založbe si oglejte na: <http://zalozba.zrc-sazu.si>

O mestu slovenščine v evropskem povezovanju

(O zborniku *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*)

Andreja Žele

IZVLEČEK: Aktualno stanje in problematiko slovenščine današnjega trenutka skušajo prispevki v pričujočem zborniku vsaj z nekaj vidikov (tj. z vidika slovenske jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja, z vidika jezika v stiku in medkulturnega sporazumevanja in glede na trenutni socialno-funkcijski položaj) samo ujeti in nakazati ali opisati, nekateri pa celo problemsko predstaviti.

The place of the Slovenian language in European integrations

(A short presentation and comment of the compendium Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije (The Slovenian Language and its Users in the Light of the European Integration))

ABSTRACT: The papers in the present compendium only attempt to catch and show or describe the current situation and problems of today's Slovenian language at least from several points of view (i.e. from the point of view of the Slovenian language policy and language planning, the language in use and intercultural communication, as well as of the current social and functional situation), with several papers presenting existing problems.

Stalna dosedanja vloga slovenščine kot t. i. jezika v stiku po uradnem političnem evropskem povezovanju dobiva še druge širše medkulturne razsežnosti in pri vsem tem pa je prvobitna oz. izhodiščna naloga stalno in sprotno osveščanje uporabnikov slovenščine o njenih aktualnih zmožnostih in rabah. Aktualno stanje in problematiko slovenščine današnjega trenutka skušajo prispevki v zborniku vsaj z nekaj vidikov (tj. z vidika slovenske jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja, z vidika jezika v stiku in medkulturnega sporazumevanja in glede na trenutni socialno-funkcijski položaj) samo ujeti in nakazati ali opisati, nekateri pa celo problemsko predstaviti.

Pri založbi Annales je v letu 2005 v Kopru izšel zbornik prispevkov pod skupnim naslovom *Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije*, ki sta ga uredili Vesna Mikolič in Karin Marc Bratina. Zbornik je še toliko pomembnejši, ker je bil spodbujen in je izšel iz večjezične in večkulturne sredine Slovenske Istre. Tovrstna okolja so tudi za slovenščino in njene uporabnike izziv, da se še potrdijo v živi aktualni vsestranski uporabnosti tudi na področjih vsakdanje med- in večkul-

turnosti in z drugimi jeziki, ki so z njo v vsakodnevnem uporabniškem stiku. Stalna dosedanja vloga slovenščine kot t. i. jezika v stiku po uradnem političnem evropskem povezovanju dobiva še druge širše medkulturne razsežnosti in upati smemo, da s tem posledično pridobiva tudi večjo veljavo. Pri vsem tem pa je prvobitna oz. izhodiščna naloga stalno in sprotno osveščanje uporabnikov slovenščine o njenih aktualnih zmožnostih in rabah. Aktualno stanje in problematiko slovenščine današnjega trenutka skušajo prispevki v zborniku vsaj z nekaj vidikov (tj. z vidika slovenske jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja, z vidika jezika v stiku in medkulturnega sporazumevanja in glede na trenutni socialno-funkcijski položaj) samo ujeti in nakazati ali opisati, nekateri pa celo problemsko predstaviti.

1 Obseg

S sinhronega vidika obravnave so prispevki razdeljeni v tri tematske sklope **1 Medkulturnost jezika in njegovih uporabnikov** (M. Stabej: Kdo si, ki govoriš slovensko? (13–22), L. Čok: Posameznik in jezik v medkulturnem in jezikovnem stiku (23–34), M. Grosman: Medkulturnost kot izziv sodobnih družb (35–47), L. Škof: Pragmatizem, vzgoja in medkulturnost (49–56), M. Kopyck: Vprašanje sodobnega univerzalizma. Nekaj opomb ob branju *Dnevnika* Witolda Gombrowicza (57–65), E. Tokarz: Položaj slovenske subjektivitete v procesu evropske integracije (67–70)), **2 Socialno-funkcijski položaji slovenskega jezika** (A. Žele: Opredelitve leksike glede na besedilnotipsko raznovrstnost (73–80), Igor Ž. Žagar: Argumentiranje v državnem zboru Republike Slovenije – Ali argumentacija še vedno pospešuje demokracijo? (81–106), S. Bergoč: Diplomatska besedila: Od »najboljšega primerka« do robov kategorije (107–120), V. Medved Udovič: Sodobni pouk slovenščine v osnovni šoli. Premislek ob novih razsežnostih slovenščine v šoli (121–130), B. Baloh: Slovenščina kot drugi jezik v šolah z italijanskim učnim jezikom v Slovenski Istri (131–147), S. Starc: Matura iz slovenščine kot drugega jezika v Slovenski Istri (149–170)), **3 Slovenski jezik v stiku** (V. Mikolič: Sporazumevalna zmožnost v J1 in J2 skozi prizmo časa in prostora – primer Slovenske Istre (173–185), M. Sedmak: Jezikovne izbire članov etnično mešanih družin (187–212), N. Komac: Slovenščina in njeni uporabniki v Kanalski dolini (213–218), E. Bernjak: Sociolingvistični problemi pri slovenski manjšini na Madžarskem (219–243), V. Požgaj Hadži, T. Balažic Bulc: Meje (ne)tolerantnosti do govorcev slovenščine kot tujega jezika (245–252), J. Zemljarič Miklavčič: Jezikovne tehnologije – viri in pripomočki za učenje slovenščine kot tujega jezika (253–259), M. Schlamberger Brezar: Nekaterne skladenjske značilnosti prevodov iz francoščine v slovenščino – lekcija iz kontrastivne slovnice (261–268), M. Schlamberger Brezar, N. Logar, N. Dobnik, J. Markič, K. Marc Bratina: Prevajanje in tolmačenje strokovnih besedil v Sloveniji in Evropski uniji (269–283)). V poglavju Literatura (305–331) je abecedno popisana vsa upoštevana strokovna literatura, sledita pa abecedno združena imenski in stvarni seznam upoštevanih avtorjev in strokovnih izrazov (333–350).

2 Glavni poudarki

Glede na to, da so avtorji in njihovi prispevki poimensko in obsegovno predstavljeni že v zgornjem razdelku, bom pri naštetih vsebinskih poudarkih pripisala

samo stran v zborniku, kjer bralci najdejo povzeto trditev oz. komentar skupaj s sobesedilom.

– Slovenska jezikovna in jezikoslovna situacija sta na dobri poti proti zrelosti v smislu celostnega pogleda na jezikovno situacijo, ki ne temelji na omejevanju pravic ter na izključevanju, temveč na zavedanju o raznolikosti govorcev, kodov in jezikovnih rab (17). S povečano množičnostjo javne komunikacije se spreminja pojmovanje prestiža jezika; vzporedno se razvijajo nove prestižne govornice in novi sociolekti. Jezikovnotehnološke možnosti omogočajo tudi uspešno komunikacijo z bistveno manjšo stopnjo jezikovnega znanja tujega jezika, kot se je predvidevalo včasih (18–19).

Za uspešno nadaljnje jezikoslovno raziskovanje so ključnega pomena izvirnost gradiva in raziskovalnih hipotez, raziskovalni cilji pa morajo voditi predvsem k izboljšanju katerega koli segmenta jezikovne situacije (21).

Vsesplošno pa je pomembno stališče oz. ugotovitev, da je bolje imeti tiste govorce slovenščine, ki si jo želijo uporabljati in vedo, zakaj jo hočejo govoriti, kot pa tiste, ki slovenščino uporabljajo zgolj zaradi kakršne koli prisile (22).

– Dobro si je uzavestiti pojme in razmerja med prvim/izvornim jezikom, nacionalnim jezikom in državnim jezikom; opredeliti pojme jezikovnega načrtovanja, etnične in kulturne identitete, medkulturnega dialoga in jezikovne medkulturne komunikacije (23–26). Vedno pogostejša je uporaba (tudi zelo različna in zato neenoumna) pojmov medkulturnost, medkulturna zavest, mnogokulturnost, multikulturnost in kulturni pluralizem (35, 41). V zadnjih letih mednarodni medkulturni projekti prispevajo k razvoju uporabnega jezikoslovja (pragmatike), družbenega jezikoslovja, psihologije kulture, antropologije jezika in jezikovne didaktike tudi in predvsem znotraj in v okviru posameznih vključenih jezikov (288). Dobro razvita medkulturna zavest namreč ne odpira le vrat v razumevanje tujih kultur in ne omogoča le ustvarjalnega stika s potencialnim bogatenjem osebnosti, marveč hkrati omogoča tudi pozitiven odnos do lastne kulture in jezika, brez občutka manjvrednosti ali dvomov o izraznih možnostih materinščine – tovrstno osveščenim pa medkulturna zavest pomaga reševati tudi nadaljnja razmerja med jeziki (45–46).

– Današnje analize jezikovnega gradiva, razvoj jezikovnih tehnologij in razvijanje korpusnega jezikoslovja opozarjajo na nezmožnost predvsem pa na neučinkovitost splošnozvrstne opredelitve besedja in s tem hkrati na nujnost prehoda od presplošne in zato premalo uporabnostno konkretne zvrstnosti k zvrstni tipologiji konkretnih besedil, ko lahko govorimo o konkretnih tipih besedil s specifičnim besedjem in skladiškopomensko rabo. Širšo terminološko rabo, na kateri je težišče današnje rabe, spodbujata stalna vzporedna procesa terminologizacije in terminologizacije (78–80).

– Glede na upoštevanje najpogosteje uporabljenih argumentativno-pojasnevalnih indikatorjev so npr. analize raziskave besedil v državnem zboru Republike Slovenije pokazale, da vladajoča koalicija še vedno bolj uporablja argument moči, tj. aritmetično glasovalno večino, kot pa moč argumentov, tj. pojasnjevanje in argumentiranje svojih predlogov, kar je slaba novica tako za argumentacijo kot za demokracijo (105–106).

– Osnovnošolski učni načrt *Slovenščina 1998* je kljub številnim prednostim

še vedno pomanjkljiv prav glede uporabe sodobne izobraževalne tehnologije, saj ne zajema celotnega pristopa do različnih vrst medijev in ne upošteva vseh vidikov množičnega komuniciranja v sodobni družbi tudi glede na ustrezno rabo slovenščine (128–130, 294).

– Posledica jezikovnega stika je, da so govorce izpostavljeni procesu prevzemanja tujih prvin v svoj materni jezik, kar se kaže v interferencah, psevdioizposojenkah, diglosiji, poljezičnosti, kot t. i. vmesni jezik ipd. Predmet slovenščina kot drugi jezik v vzgojno-izobraževalnih inštitucijah na narodno mešanem območju Slovenske Istre pomaga pri iskanju osebne in kulturne identitete in mesta v družbi (137–138). Dosedanje maturitetne naloge iz slovenščine kot drugega jezika v Slovenski Istri kažejo na močan vpliv italijanščine tako pri izbiri besedišča kot pri tvorbi povedi, šibkosti pa se pokažejo tudi pri sklanjanju, glagolski vezavi, pravopisu, pri pozajmljanju, rabi členkov, tj. tudi pri tvorbi preprostejših besedil ipd. (164–169, 297). Medtem ko se tako kompetenca v slovenskem kot v italijanskem jeziku s starostjo niža, pa od drugih socialnodemografskih dejavnikov na kompetenco v slovenskem jeziku pomembno vpliva le še izobrazba, in sicer se z višjo izobrazbo viša tudi kompetenca v slovenskem jeziku. Sporazumevalna zmožnost v italijanskem jeziku pa ne more biti ovira za sporazumevalno zmožnost v slovenskem jeziku, saj rezultati kažejo premosorazmerno povezanost sporazumevalne zmožnosti v prvem in drugem jeziku in tako potrjujejo izsledke nekaterih preteklih raziskav (175–185). Osrednje družbeno-socialne okoliščine, ki pomembno vplivajo na jezikovne izbire članov etnično mešanih družin, so /ne/avtohtoni status, kraj bivanja družine, pa jezikovna, religiozna, rasna ter obča kulturna pluralnost okolja, makro družbene in politične spremembe, številčnost etnije in stopnja prepustnosti etničnih meja, in nenazadnje tudi spol (210–212, 299).

– V zadnjih petih letih slovenska beseda v Kanalski dolini kljub izrazito diglosističnemu položaju počasi prodira v javne govorne položaje. Lokalni veljaki večkrat javno poudarjajo, da je prednost in prihodnost tega območja prav v njegovi jezikovni in kulturni raznolikosti (215, 217). Na osnovi obravnavanih zgodovinskih in sociokulturnih dejavnikov pa se ugotavlja, da se slovenski jezik v Porabju nahaja v določeni fazi ogroženosti. V manjšinskem položaju je namreč slovenščina funkcijskozvrstno okrnjena, standardna zelo reducirana različica pa ne more prevzeti in opravljati jezikovnih funkcij drugih socialnih zvrsti (242–243).

– Za ustvarjanje ugodnejših pogojev za razvoj interkulturalnosti so potrebne tudi raziskave stopenj tolerantnosti do govorcev slovenščine kot tujega jezika – zanimiva bi bila primerjava stopenj tolerantnosti Slovencev pri ocenjevanju znanja slovenščine (npr. besedišča, slovnične pravilnosti, izgovora ipd.) govorcev iz republik bivše skupne države nasproti govorcem drugih tujih jezikov (250–252).

– Za prihodnost se razvija tudi učenje slovenščine na daljavo, kar omogoča razvoj internetnih tehnologij (253–259). Zaradi velikega pomanjkanja kvalitetnih prevajalcev in tolmačev za slovenski jezik pri mednarodnih organizacijah, predvsem pa v inštitucijah Evropske unije, je potrebno čimbolj podpirati pogoje za sistematično izobraževanje oz. usposabljanje prevajalcev in tolmačev, tudi v sodelovanju s strokovnjaki iz prakse in lektorji/mentorji, ki so se v ta namen poglobili tudi v jezik stroke (280–283).

3 Sklep

Zbornik je sinhroni presek oz. pregled predvsem funkcijskih in uporabniških zmožnosti današnje slovenščine, vključno z njenimi socialnimi in funkcijskimi zvrstmi, predvsem z vidika večjezikovne in jezikovne rabe v večkulturnih sredinah in z vidika medkulturnih stikov nasploh. Zbornik poudarja trenutno aktualne resnice oz. dejstva in zaradi eksplicitnega sinhronega uporabniškega pristopa s poudarjeno problematiko medkulturnosti je danes aktualen prikaz slovenščine še zlasti na večjezičnih in večkulturnih področjih v državi in izven državnih meja. Tovrstne monografije so lahko zgled, kako ujeti in jeziko(slo)vno problemsko zaobjeti krajša nekajletna obdobja, jezikovno politiko in jezikovno načrtovanje; in upamo, da se bo praksa tovrstnih zbornikov kot občasnih aktualnih presekov jezikovnega stanja nadaljevala.

Andreja Žele, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2,
1000 Ljubljana
E-pošta: andrejaz@zrc-sazu.si

INŠTITUT ZA SLOVENSKE JEZIKOVNE VEDNOSTI

Marko Snoj
SLOVAR JEZIKA JANEZA SVETOKRIŠKEGA

Slovar jezika Janeza Svetokriškega prikazuje in pomensko opredeljuje občno in imensko besedje 233 pridig, ki jih je ta baročni pisec izdal v petih knjigah med letoma 1691 in 1707. Delo vsebuje Predgovor, Uvod in 1416 slovarskih strani v dveh knjigah, na katerih je v 8540 geselskih člankih prikazano in obravnavano vse slovensko občno in imensko besedje, uporabljeno v 233 pridigah Janeza Svetokriškega.

2006, 2 zvezka: 728 + 710 str., 16 × 21 cm, trda vezava, ISBN 961-6568-45-0.
CENA: 15.576 SIT / 65,00 €.

Informacije in naročila:

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana
tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94
e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si
<http://zalozba.zrc-sazu.si>

Katalog izdaj založbe si oglejte na: <http://zalozba.zrc-sazu.si>

1. slovenska mednarodna konferenca SloFon 1 v Ljubljani

Vladimir Nartnik

IZVLEČEK: Sestavek prinaša kratek vpogled v delo 1. slovenske mednarodne konference SloFon 1, ki je potekala v okviru Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša v dneh od 20. do 22. aprila v Ljubljani. Na konferenci je sodelovalo 64 avtorjev iz 8 držav, ki so predstavili 42 prispevkov s področja fonologije, splošne fonetike, fonetike slovenščine, fonetike in govorne rehabilitacije, jezikovnih tehnologij in kontrastivnih raziskav.

SloFon 1, 1st Slovenian International Conference in Ljubljana

ABSTRACT: The paper presents a short insight into the work of SloFon 1, the 1st Slovenian International Conference, which took place at the Fran Ramovš Institute of Slovenian Language from 20 to 22 April in Ljubljana. Sixty-four authors from eight countries participated at the conference, presenting forty-two papers from the fields of phonology, general phonetics, Slovenian language phonetics, phonetics and speech rehabilitation, language technologies and contrastive research.

Med pomembnimi dogodki v okviru Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša je gotovo 1. slovenska mednarodna fonetična konferenca SloFon 1, ki je potekala od 20. do 22. aprila 2006. Program konference je po pozdravnih nagovorih akademika Janeza Orešnika in glavnega organizatorja Petra Jurgca sestavljalo 40 referatov avtorjev iz devetih držav ob treh vabljenih predavanjih.

Avtorica prvega vabljenega predavanja **Moira Yip** je v fonologiji prevzetih besed prepoznala sožitje med percepcijo in slovnico. Tako je za kantonščino bolj pomembno prilagoditi prominentne soglasnike in ton kot odraz angleškega naglasa kakor prilagoditi prozodično strukturo, le da je to še vedno bolj pomembno kakor prilagoditi kakovost ter trajanje samoglasnikov.

Avtor drugega vabljenega predavanja **Jože Toporišič** je po vrsti povzel svoje večdesetletno opisovanje glasoslovja od glasovja do jakostnega in tonemskega naglašanja ter naštel tudi ugovore drugih v razponu od števila fonemov do tvorjenega izrazja.

Avtor tretjega vabljenega predavanja **Bernd Möbius** je izhajal iz trditve,

da nastanejo notranji fonetični modeli iz shranjenih reprezentacij velikega števila percipiranih akustičnih realizacij oziroma eksemplarjev. To je dokaz, da se v govorni percepciji in pri tvorjenju eksemplarji in njihove fonetične podrobnosti tudi uporabljajo.

Zbornik slovensko-angleških povzetkov, ki so ga prejeli udeleženci, je bil sicer urejen po abecednem seznamu avtorjev, s tem da so si prispevki dejansko sledili predvsem v okviru naslednjih tematičnih sklopov:

A Fonologija

Franc Marušič si je zastavil vprašanje, zakaj nasproti korenskimi vponam niso možne tudi korenske opone.

Tatjana Marvin je usmerila svojo pozornost vstavitvi polglasnika pred pripono v besedah tipa hinder-ing, ne pa tudi pred pripono v besedah tipa hindr-ance.

Sašo Živanovič je priporočil previdnost pri širjenju fonološke izpeljave na račun nepravilnih besednih oblik, ki spadajo v mentalni slovar.

Alja Ferme je v zvezi z izglasno zložnostjo v zvočniških sklopih posebej izpostavila trikotnik z barvanjem izglasij tipa barv in morij.

Peter Jurgec je glede slovenskega polglasnika zagovarjal tezo, da je ta samo epentetičen.

Teodor Petrič je spremljal glasoslovni razvoj v govoru predšolskega otroka. Bolj naravni in domnevno zgodnejši so zlogovni robovi z večjo zvočnostno razdaljo med soglasniki.

Vlado Nartnik je posebej izpostavil prekrivnost delitve na samoglasnike in soglasnike z delitvijo na kontoide in vokoide.

Agata Šega je iskala odgovor na vprašanje, kaj kakšnih 150 latinizmov in romanizmov, ki so prišli v slovenščino nekako do konca 11. stoletja, lahko pove o glasovni vrednosti tedanjih vulgarnolatinskih glasov.

B Splošna fonetika

Ker je sluh eden od zaznavnih načinov ne glede na vir zvoka v prostoru, je to po mnenju **Iva Škarića** potrebno upoštevati tudi pri rehabilitaciji otrok s polževim vsadkom.

Gordana Varošanac-Škarić je povzela raziskavo moduliranja osnovne frekvence treh opernih pevcev: znanega 80-letnega ter 23- in 21-letnega bas-bari-tonista. Pokazalo se je, da pevski vibrato lahko kultivira tudi tremor, ki ga je z leti vse težje nadzorovati.

Sodobno jezikoslovje se pri razboru spontanega govora po **Ani Zwitter Vi-tez** ne opira zgolj na diskurzivne kriterije pisnih besedil, ampak upošteva še druge komunikacijske strategije, pri čemer ima pomembno vlogo prozodija.

Prispevek **Branke Starc** je zadeval vokografijo, ki transkribira fonacijo

govora in petja, s popredmetenjem pa do določene stopnje omogoča tudi njen opis in razbor.

C Fonetika slovenščine

Razbiraje slovenski naglas sta **Peri Bhaskararao** in **Nina Golob** ugotovila, da je trajanje skupna lastnost naglašanih zlogov in da so značilne akustične razlike samo v naglasnih minimalnih parih, v tonemskih pa ne. Tonemska slovenščina ima sicer značilen tonski potek, vendar so te razlike majhne in le težko pomensko razlikovalne.

Melita Zemljak Jontes je opazovala, kako lahko prihaja v spontanem narečnem govoru do zlitja glasov na zlogovni in besedni meji.

Medtem ko so dosedanje fonetične analize pokazale, da se leksikalni ton v ziljskem narečju prejavlja kot nizko-visoki zateg in visoko-nizki oblok, sta **Peter Jurgec** in **Karmen Kenda Jež** nadgraditev te ugotovitve videla v upoštevanju osnovne frekvence, jakosti, trajanja in kakovosti glasu.

V nasprotju z ustaljenim mnenjem, da izhaja govorjeni jezik iz pisave, je že **Primož Trubar** izhajal iz govornega jezika kot primarnega jezikovnega prenosnika. Na to pa je **Hotimir Tivadar** ugotavljal, kako so po letu 1990 številne televizijske in radijske postaje spet usmerile pozornost na dejanski (knjižni) govor.

Damjan Huber je poročal, da so testi pri pomurskih srednješolcih pokazali veliko slabše prepoznavanje ojevskih in ejevskih vokalov nasproti ajevskim, kar je delno v zvezi z bližnjo madžarščino.

Ko se v zapisnikih kljub uradnosti opazno ohranjajo prvine spontanega govora, so po **Nini Novak** posebej zanimive skladovne in besedotvorne prvine glede na sovisnost s potrebo po razumljivosti besedila.

Retorik **Zdravko Zupančič** je svoje točke na temo premisleka kot manjkajočega člena med "verbum mentis" in "vis sermonis" sklenil s 15. točko o tem, kaj vse lahko naredimo s premislekom kot venčkom nepremišljenih misli o premisleku.

Č Fonetika in govorna rehabilitacija

Irena Hočevnar Boltežar in **Miha Žargi** sta z raziskavo pokazala, da polžev vsadek zveča govorno razumljivost zlasti pri otrocih, pri katerih motorični vzorci še niso toliko avtomatizirani kolikor pri odraslih.

Raziskava razumljivosti govora oseb z motnjo sluha, ki jo je predstavila **Martina Ozbič**, je izzvenela v ugotovitev, da celoten nabor spremenljivk diskriminira stopnje razumljivosti in da se na podlagi števila izgovornih napak, stopnje zvenečnosti, tekočnosti govora ter vidnosti oziroma jasnosti formantov lahko napove stopnja razumljivosti.

Prispevek **Tanje Kocjančič** in **Stefana Wernerja** je bil usmerjen v akustično analizo diadokokineze v govoru oseb z nevrološko poškodbo.

D Jezikovne tehnologije

Tomaž Šef, Tea Tušar, Andrej Bratko in Matjaž Gams so s primerjavo med človekom, človeškimi pravili in strojnim učenjem pri naglašanju nepoznanih slovenskih besed pokazali, da delujejo človeška pravila slabše kakor računalniško generirana pravila.

Za slovenski jezik so bili pripravljene številni slovarji izgovorjav, najširši pa je leksikon izgovorjav SI-PRON avtorjev **Jerneje Žganec Gros, Varje Cvetko-Orešnik, Primoža Jakopina in Aleša Miheliča**.

Pri avtomatski analizi je posebno težavno ustrezno sintetizirati tuja lastna imena, ker pri njih pravila grafemsko-fonemske pretvorbe odstopajo od pravil, ki veljajo v slovenskem jeziku. Zato sta bili za odkrivanje tujih imen izdelani obsežni fonetični slovarji lastnih imen v okviru slovarjev Silex in LC-STAR, katerih uporabo sta predstavila **Matej Rojc in Darinka Verdonik**.

Prispevek **Andreja Žganka, Darinke Verdonik, Aleksandre Zögling Markuš in Zdravka Kačiča** je zadeval razvoj avtomatskega razpoznavanja govora, kjer imajo pomembno vlogo jezikovni viri, potrebni za učenje akustičnih in jezikovnih modelov. Prvi slovenski jezikovni vir za razpoznavanje tekočega govora je bila baza BNSI Broadcast News, njeno razširitev pa pomeni govorna baza SINOD, namenjena avtomatskemu razpoznavanju govora govorcev, katerih materni jezik ni slovenščina.

Prispevek **Tomaža Rotovnika, Mirjam Sepesy Maučec in Darinke Verdonik** je zadeval razpoznavanje spontanega govora ob primerih korpusa spontanega telefonskih pogovorov v turizmu Turdis-1. Uspešnost razpoznavanja se zveča zlasti z akustičnim modeliranjem in vključevanjem dodatnih modelov.

Analizo govora kot enega od biometričnih načinov ugotavljanja in preverjanja istovetnosti oseb so predstavili **Simon Dobrišek, Boštjan Vesnicer, France Mihelič in Nikola Pavešič**, podavši tudi lastne izkušnje in rezultate, dosežene med pripravo na mednarodno ovrednotenje sistemov za samodejno razpoznavanje govorcev, ki poteka v organizaciji ameriškega Nacionalnega inštituta za standarde in tehnologijo NIST 2006.

Jekaterina Panova je predstavila načela sestavljanja zvočne komponente v združevalni sintezi govora za sorodne jezike, kakor so srbščina, hrvaščina in slovenščina.

V prispevku **Mateja Rojca, Andreja Žganka, Tomaža Rotovnika in Bojana Kotnika** je bil predstavljen dvosmerni prevajalnik govora v govor BABILON za jezikovni par slovenščina-nemščina v službi izvajanja hotelskih rezervacij.

France Mihelič je predstavil potek dela in dobljene rezultate pri določanju formantnih frekvenc slovenskih samoglasnikov.

Primož Jakopin je v okviru dinamičnega besedilnega korpusa *Nova beseda* predstavil razmerja med samoglasniki in soglasniki v besedah treh podkorpusov: literature, publicistike in javnega govora.

Prispevek **Tomaža Erjavca in Matija Ogrina** na temo fonetičnih znakov in elektronske izdaje je slonel na izkušnjah, pridobljenih v zvezi z Elektronsko znanstvenokritično izdajo slovenskega slovstva, zlasti pa s kodiranjem fonetične

Elektronsko znanstvenokritično izdajo slovenskega slovstva

transkripcije Brižinskih spomenikov v tipografiji ZRCola in s posredovanjem tega zapisa na medmrežju v izmenljivi in standardizirani obliki.

Jana Zemljarič Miklavčič in **Marko Stabej** sta spregovorila o tem, kako se je pri načrtovanju gradnje govornega korpusa za slovenščino kot dela referenčnega korpusa pokazala potreba po izdelavi načel za prilagojeno ortografsko transkribiranje spontanega govora.

E Kontrastivne raziskave

Charalampos Karypidis, **Antonia Colazo-Simon** in **Angelica V. Castigliola** so na podlagi poskusov z laškimi južnosalentskimi ter španskimi govorci opozorili na neenakomernost razlikovanja med francoskim /i/ in /e/.

Študija **Elenmari Pletikos**, **Jelene Vlašić** in **Jordana Bićanića** je obravnavala vprašanje vplivanja treh različnih glav na uresničevanje štirih hrvaških besednih naglasov s perceptivnega in akustičnega vidika.

Rastislav Šušteršič je v svojem prispevku podal zlasti opažanja v zvezi z vplivom medjezikovnih razlik na angleško izgovarjavo slovenskih študentov angleščine ter nekatere aplikacije pri pouku angleške fonetike.

Statistična analiza **Damirja Horga**, **Vesne Požgaj-Hadži** in **Marka Likerja** je pokazala značilne razlike v časovnih parametrih med slovenskimi in hrvaškimi ter med maternimi in nematernimi govorci hrvaščine in slovenščine.

Hotimir Tivadar in **Matea Hotajac** sta poskusila zajeti artikulacijsko-akustični opis slovensko-hrvaškega jezikovnega sistema, izhajajoč iz dvanajststoletne slovensko-starohrvaške jezikovne skupnosti, vključujoče kajkavščino in čakavščino nasproti štokavščini, ki je z nastopom razsvetljenstva začela oblikovati novohrvaško-srbsko jezikovno skupnost. Tako se je slovensko-hrvaško razhajanje naposled pokrilo s srednjeevropsko-sredozemskim razhajanjem.

Vladimir Nartnik, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana
E-pošta: vlado@zrc-sazu.si

RAZPRAVE IN ČLANKI

Alenka Šivic - Dular, *Slovensko va v kontekstu slovenskih in slovanskih osebnih zaimkov za dvojino*

Александр Дмитриевич Дуличенко, *Тайны тела и тайны языка у славян*

Tjaša Jakop, *(Nad)narečna podoba slovenske ljudske pripovedne pesmi*

Borislava Košmrlj - Levačič, *O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine*

Helena Grochola - Szczepanek, *O sytuacji językowej na polskiej wsi na przełomie 20 i 21 wieku*

Jasmina Temnik, Denis Kalamar, *Primerjalni glagolski frazemi med slovarjem in rabo*

Polonca Šek Mertük, *Trpnik v Brižinskih spomenikih*

GRADIVO, OCENE, POROČILA

Janez Keber, W. Breustedt, J. Getzin, J. Grätz, I. Kolsut, H. Walter, *Wörterbuch deutscher Phraseologismen mit englischen und slavischen Äquivalenten (Greifswald 2004)*

Vera Smole, Kosta Peev, *Rečnik na makedonskite govori vo jugoistočniot egejski del, tom 3, (L-Ń) (Skopje 2005)*

Peter Weiss, *Johann Siegmund Valentin Popowitsch (Janez Žiga Valentin Popovič), Vocabula Austriaca et Stiriaca 1-2 (Frankfurt am Main 2004)*

Andreja Žele, *O mestu slovenščine v evropskem povezovanju (O zborniku Slovenščina in njeni uporabniki v luči evropske integracije)*

Vladimir Nartnik, *1. slovenska mednarodna konferenca SloFon 1 v Ljubljani*

ISSN 0354-0448

9 770354 044012

Navodila avtorjem

Jezikoslovni zapiski so periodično glasilo *Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU* in slovenska znanstvena jezikoslovna revija, ki izhaja dvakrat na leto. Uredništvo sprejema prispevke praviloma do konca marca za prvi in do konca julija za drugi zvezek v tekočem letu, glasilo pa izide predvidoma v juliju in novembru. Razen delavcev *Inštituta* so k sodelovanju vabljeni tudi drugi domači in tuji raziskovalci slovenskega in drugih slovanskih jezikov. Uredništvo za pisanje posebej vzpodbuja mlade raziskovalce in raziskovalke.

Predviden okvirni obseg člankov je ena avtorska pola, tj. 16 strani s po 30 vrsticami, za razprave po dogovoru z uredništvom tudi več. Poročila naj bi obsegala do pet, recenzije, predstavitev ali kritike jezikoslovnih del do 10 strani. Tekste, ki morajo biti izvorni in še ne objavljeni, je treba oddati uredništvu na disketi 3,5 in vnesene v oknih v programu *Word* ter v pisavi *Times New Roman* (velikost 10). **Vse posebne in naglašene znake**, ki se jih ne da vnesti prek tipkovnice, je treba vzeti iz Wordovih Simbolov, naborov Brane 1, 12, 3, 4 ali navesti zanje posebne kode. Pri tabelah, grafih ipd. je treba upoštevati format **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri pisanju naj avtorji ne uporabljajo slogov. Oblikovanje prispevka naj prepustijo *Založbi ZRC*, označene so lahko pisave **krepko**, *ležeče*, podčrtano. Disketi naj bo priložen iztis na formatu A 4 v dveh izvodih. Razprave in članki morajo imeti na začetku slovenski izvleček. Temu bo sledil angleški prevod izvlečka. Na koncu bo angleški povzetek (avtorji naj slovenski izvleček in povzetek odtisnejo posebej za prevajalko). Povzetek naj ima največ 15 vrstic. Prispevki v razdelku GRADIVO, OCENE, POROČILA imajo na začetku slovenski in angleški izvleček. Pri člankih in razpravah mora biti pred povzetkom seznam virov in literature ali navedenk, ki se nanašajo na obravnavano tematiko. Pri tem naj se avtorji ravnajo po zadnjem letniku **Jezikoslovnih zapiskov**. Pri navajanju virov in literature je zaželeno, da se ime, ki je zapostavljeno priimku z vejico, (po možnosti) navede neokrajšano.

Vse prispevke preberejo člani uredniškega odbora, ki članke in razprave praviloma tudi recenzirajo. Pri recenziranju sodelujejo tudi zunanji recenzenti. Priporočila in popravki članov uredniškega odbora oziroma recenzentov so posredovani avtorjem, da jih upoštevajo in jih pred oddajo v tisk vnesejo na disketo.

Uredniški odbor **Jezikoslovnih zapiskov** si pri pripravljanju revije želi čim širšega sodelovanja. Zato poziva sodelavce in bralce revije ter vse zainteresirane, da pošiljajo svoje predloge in mnenja v zvezi z obliko in vsebino revije ter delom uredniškega odbora. Objavljeni bodo v razdelku ODMEVI.

Naslov uredniškega odbora Jezikoslovnih zapiskov:

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Novi trg 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Telefon: 01 4706 160, e-pošta: ISJ@zrc-sazu.si

Glavni urednik: telefon: 01 4706 177; e-pošta: keber@zrc-sazu.si.

Maks Pleteršnik

SLOVENSKO-NEMŠKI SLOVAR (1894–1895)

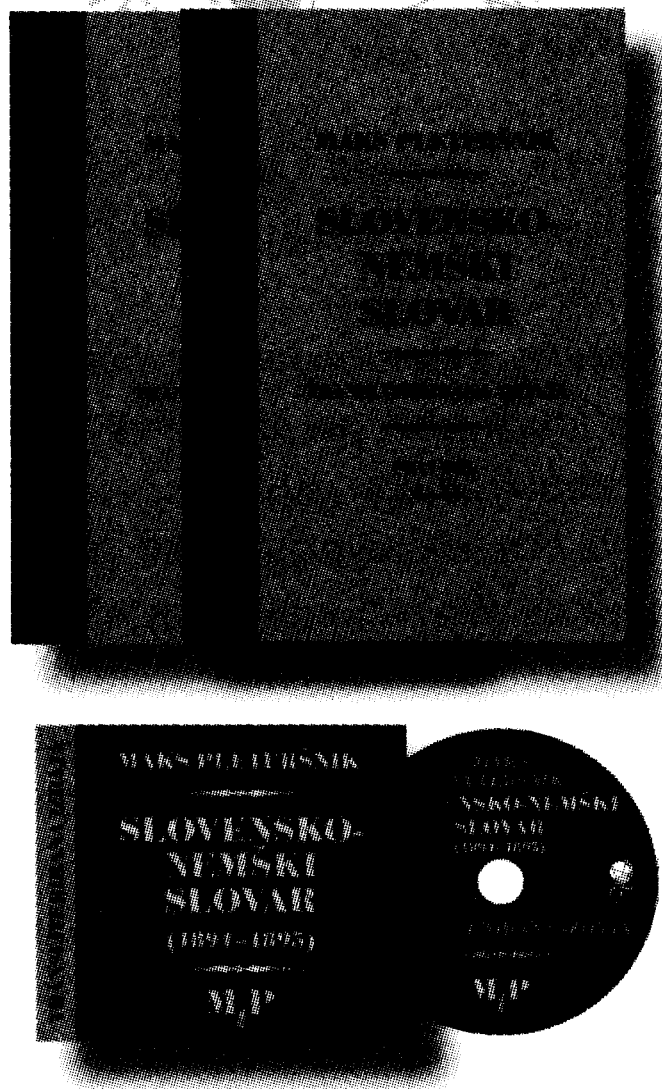
Transliterirana izdaja iz gotice in elektronska izdaja na CD-ju

Knjižno izdajo uredila Metka Furlan.

Elektronsko izdajo na CD-ju uredile

Metka Furlan, Helena Dobrovoljc in Helena Jazbec.

Slovensko-nemški slovar I–II velja za klasično delo slovenskega slovaropisja. Ob *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* je to naš najobsežnejši slovar. Delo z več kot 102.000 iztočnicami iz knjižnega in narečnega besedja 19. stoletja ter z besedjem starejših obdobj od 15. stoletja dalje je urednik Maks Pleteršnik izdelal na podlagi gradivskih

zbirk številnih slovenskih jezikoslovcev in jih dopolnil s svojimi izpisi. Transliterirana izdaja iz gotice slovar približuje sodobnemu uporabniku. Elektronska izdaja uporabnikom omogoča številne možnosti hitrega iskanja po slovarju, tako po iztočničnih besedah kot tudi po nemških ustrezninah in vsebini slovarskih sestavkov.

Transliterirana izdaja: prvi del A–O, 904 str.; drugi del P–Ž, 1010 str., 17 x 25 cm, trda vezava, ISBN 961-6568-31-0. **Cena: 24.800 SIT / 103,49 €.**

Elektronska izdaja: ISBN 961-6568-32-9.

Cena enouporabniškega paketa: 12.800 SIT / 53,41 €.

Cena knjižne izdaje v kompletu z elektronsko je 34.590 SIT / 144,34 €.

Več o slovarju: <http://isjfr.zrc-sazu.si/pletersnik/>

Informacije in naročila:

ZALOŽBA ZRC

Novi trg 2, p.p.306, 1001 Ljubljana

tel.: 01/470 64 64, faks: 01/425 77 94

e-pošta: zalozba@zrc-sazu.si

<http://zalozba.zrc-sazu.si>

Katalog izdaj založbe si ogledajte na: <http://zalozba.zrc-sazu.si>